

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

**ÖZAL DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE TÜRK
CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER
(1983-1993)**

SELİM DİLEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

PROF. DR. KEMAL ÖZCAN

KONYA-2022

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

**ÖZAL DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE TÜRK
CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER
(1983-1993)**

SELİM DİLEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

PROF. DR. KEMAL ÖZCAN

KONYA-2022

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN KONYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	SELİM DİLEK		
	Numarası	17810501040		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH ANA BİLİM DALI / TARİH BİLİM DALI		
	Programı	TEZLİ YÜKSEK LİSANS	X	
		DOKTORA		
Tezin Adı	ÖZAL DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER(1983-1993)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edilmiştir. Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

SELİM DİLEK

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	SELİM DİLEK		
	Numarası	17810501040		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH ANA BİLİM DALI / TARİH BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	PROF. DR. KEMAL ÖZCAN		
Tezin Adı	ÖZAL DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER(1983-1993)			

Turgut Özal dönemine kadar Mustafa Kemal ATATÜRK dönemi hariç SSCB ile ilişkiler hep inişli çıkışlı olmuştur. Turgut Özal, 24 Ocak kararları ile yıldızını parlatmış çok geçmeden de girdiği seçimi kazanarak başbakan olmuştur. Onun başbakan olması ile Sovyetlerle ilişkiler gelişmiştir. 25 Aralık 1991 tarihinde Özal, Cumhurbaşkanı iken Sovyetler resmi olarak yıkılmıştır. Özal hemen bu tarihi anı fırsat bilerek bağımsızlığına kavuşan 5 Türk Cumhuriyetini (Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan) resmi olarak tanıyan ilk ülke olmuştur. Türk Modeli projesi kapsamında Türk Cumhuriyetlerini dünyaya entegre etmeye çalışmıştır ve bölgeye birçok yardım, yatırım girişiminde bulunmuştur. Fakat bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye ve Sovyetler, Turgut Özal, Dış Türkler, Türk Cumhuriyetleri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği,

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
	Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	SELİM DİLEK		
	Student Number	17810501040		
		DEPARTMENT HISTORY / HISTORY DEPARTMENT OF SCIENCE		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	PROF. DR. KEMAL ÖZCAN		
Title of the Thesis/Dissertation	POLITICAL RELATIONS BETWEEN TÜRKİYE AND TURKIC REPUBLICS IN THE OZAL'S PERIOD (1983-1993)			

Until the period of Turgut Özal, except for the period of Mustafa Kemal ATATÜRK, the relationship with the SSCB has always been ups and downs. Turgut Özal made his star shine with the decisions of January 24 and soon became the prime minister by winning the election he entered. Relations with the Soviets improved when he became Prime Minister. On December 25, 1991, when Özal was President, the Soviets were officially destroyed. Özal took advantage of this sudden historical opportunity and became the first country to gain independence and to recognize Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Azerbaijan. Within the scope of the Turkish Model project, he tried to integrate the Turkish Republics to the world, and made many aid and investment initiatives to the region. But these attempts ended in failure.

Keywords: Turkey and the Soviets, Turgut Özal, Foreign Turks, Turkic republics, Union of Soviet Socialist Republics.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1920-1983 TÜRKİYE- SSCB VE SSCB TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

1.1. 1920-1938 Dönemi Sovyetlerle İlişkilerin Başlaması, Gelişmesi ve Sovyet Türk Dünyası..	8
1.2. 1938-1950 Yıllarında Sovyetlerle Gerilimli İlişkiler	18
1.3. 1950-1960 Menderes ve Sovyetler	20
1.4. 1960-1971 Dönemi-İlişkilerin Tekrar Düzilmesi.....	24
1.5. 1971-1983 Dönemi-İlişkilerin Zayıflaması	28

İKİNCİ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL'IN HAYATI, SİYASETE ATILMASI, BAŞBAKANLIK ve CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ

2.1. Turgut Özal'ın Hayatı	31
2.3. Sovyetler Yıkılana Kadar İlişkiler.....	37
2.4. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi.....	39
2.5.Özal'ın Sovyetler Yıkılmadan Önce Yaptığı Konuşma	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BAĞIMSIZLIKLARINI KAZANMASI, TÜRK MODELİ ve YAŞANAN GELİŞMELER

3.1. SSCB'nin Yıkılması ve Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarını Kazanması ve Türkiye'nin Tutumu	43
3.2. Bağımsızlıkların Kazanılması	44
3.3. Resmi Ziyaretler ve Yaşanan Gelişmeler	47
3.4. Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığı ve Uluslararası İlişkiler	50
3.5. Türk Modeli Söylemi ve Yanıtları	52
3.6. Demirel'in Türk Cumhuriyetlerine Tarihi Gezisi ve Yapılan Antlaşmalar	59
3.7. Özal'ın Son Gezisi	61
3.8. Özal'ın Vefat Etmeden Önceki Söyledikleri	65

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE YAPILAN ANTLAŞMALAR, ZİRVELER VE YARDIMLAR

4.1. Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi	67
--	----

4.2. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı.....	68
4.3. Kültür.....	69
4.4. Büyük Öğrenci Projesi.....	71
4.5. Kurulan Üniversiteler.....	73
4.6. TİKA.....	74
4.7. Diyanet İşleri Başkanlığı.....	76
4.8. Türksoy.....	77
SONUÇ.....	78
KAYNAKÇA.....	82
ÖZ GEÇMİŞ.....	90

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Türkistan Türkleri ile başlayan ayrılış, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kendince bazı gerekli sebeplerden dolayı Türkiye dışında yaşayan Türklerden bilerek uzak durmuştur. Bu duruş Sovyetler Birliğinin 1991 tarihindeki çöküşüne kadar devam etmiştir. Bu tez de Turgut Özal öncesi ve sonrası olmak üzere Türk Dış Politikası ve Sovyet-Türk ilişkileri incelenmiştir. Aslında incelenmesi gereken Türkiye-Türkistan Türkleri arasındaki ilişkilerdir. Fakat böyle bir şey 1991 yılına kadar mümkün olmadığı için Türkiye-SSCB ilişkileri incelenmiştir.

Bu çalışmada 1991 senesinde SSCB'nin dağılmasıyla Türk topluluklarından bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan ile Türkiye'nin ilişkileri ele alınmıştır. Bölge ülkeleri ile izlenen politikalara ve antlaşmalara bakılarak bunlar üzerinden bilgi aktarılmıştır.

Bu tez çalışmasını hazırlarken bana yol gösteren ve zaman ayıran danışman hocam Prof. Dr. Kemal Özcan'a, lisans ve lisansüstü eğitim süresi boyunca beni eğitim konusunda cesaretlendiren ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Bekir Biçer'e, tez sürecinde çeşitli aşamalarda destek olan Arş. Gör. Cem Uncu'ya sonsuz teşekkür ederim.

Tez çalışmam sürecinde yanımda olan kıymetli anne ve babama teşekkür ederim. Hayatımın her alanında olduğu gibi, tez çalışmamı hazırlarken bana her aşamada yardım eden, sabırla destek veren eşim Zeynep Dilek'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Selim DİLEK

Mayıs 2022

KISALTMALAR

a.g.e: Adı Geçen Eser

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

ANAP: Anavatan Partisi

AT: Avrupa Topluluğu

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

Bkz: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

DP: Demokratik Parti

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

Ed: Editör

EİT: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

IMF: Uluslararası Para Fonu

İKÖ: İslam Konferansı Örgütü

KEİP: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

RF: Rusya Federasyonu

s. : Sayfa

S. : Sayı

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDK: Türk Dil Kurumu

TİKA: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

TTK: Türk Tarih Kurumu

TÜRKSÖY: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı

Yay. Haz. :Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Her devletin tarih boyunca hem iç ilişkilerini hem de dış ilişkilerini düzenleyen kuralları ve politikaları olmuştur. Bu kurallar ve politikalar bir sonraki devlet için adeta kılavuz konumundadır. Devletlerin kendine özgü amaçları ve dost-düşman ülke tanımları vardır. Her devlet bir önceki devletin politikalarına tamamen sahip çıkmasa da bu tarihi hafızadan etkilenmiştir.

Osmanlı Devleti kendinden önceki hafızaya bir nevi sahip çıkmış ve iletmiştir. Büyük Selçuklular tarafından Malazgirt savaşı ile Anadolu'da başlayan Türkleştirme-İslamlaştırma politikaları Osmanlı Devleti tarafından yüzyıllar boyunca Balkanlar ve Orta Avrupa'da yürütülmüştür.

Her devletin kendine özgü politikaları olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin de kendine özgü bir dış politikası vardı. Osmanlı Devleti Avrupa'da İslam'ı yaymayı istemiş ve bu doğrultuda hareket ederek yönünü Batı topraklarına dönmüştür. Bu yüzden Osmanlı'nın Asya ile olan ilişkileri Batı'ya kıyasla yok denecek kadar azdır. Malazgirt'le başlayan Türkleştirme-İslamlaştırma mücadelesi Balkan bölgesinde Osmanlılar tarafından Karlofça¹ antlaşmasına kadar devam ettirilmiştir. Osmanlı Karlofça ile fetih politikasını terk ederek, toprak bütünlüğünü koruyan politikalar geliştirmek zorunda kalmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler başarılı olamamış ve ekonomide yaşanan sorunlar büyüyerek Osmanlı'yı iyice zayıflatmıştır.

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü durdurmak ve yeni bir kalkınma hareketi başlatmak için I. Meşrutiyet² dönemi içinde birçok farklı fikir-akımı ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Türkçülük akımıdır. Türkçülük fikri ile beraber Türkistan bölgesine ilgi arttıysa da bu çok devam etmemiştir.

¹ Selim Hilmi Özkan, "Karlofça Anlaşması Sonrası Osmanlı- Avusturya İlişkilerinde Macarların Durumu", **Avrasya Etüdüleri**,2012, C.41, S.1, s.189.

² Hakan Uzun, "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**,2005,C.6, S.2, s.153.

Osmanlı Devleti'nin dış politika anlayışı ve zayıflaması hakkında bilgi verdikten sonra Türkistan Hanlıkları ve Osmanlı Devleti arasında yaşananlara değinmekte fayda vardır.

Osmanlı Devleti ile Türkistan'da hüküm süren Hanlıklar³ arasındaki ilk resmi ilişkiler 16. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Şah İsmail'in Şiilik inancını Türkistan bölgesine yaymak istemesi ve ardından bunu Anadolu'ya taşımak istemesi Osmanlı ile Hanlıklar arasında ilişkinin başlamasına vesile olmuştur.

Yavuz Sultan Selim Şiilik inancına sahip Safevi'leri Çaldıran'da yenince bu zafer Hanlıklar tarafından büyük mutlulukla karşılanmıştır. Çünkü Safevi'ler Türkistan bölgesine sık sık akınlar düzenleyerek yağma hareketleri yapıyor ve mollalar vasıtasıyla Şiilik mezhebini yaymak istiyordu. Kazanılan zaferle beraber Osmanlı ve Hanlıklar arasında ilk resmi yazışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁴

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Safeviler tekrar güçlenilmiş ve Hanlıkları tehdit etmeye başlamıştır. Safeviler büyümesini engellemek isteyen Sultan Süleyman, Türkistan Hanlıklarını destekleme kararı almıştır. Destek kapsamında Hanlıklara 300 yeniçeri, top ve topçular göndermiştir.⁵ Yardımın amacı Safevilerin Avrupa ile olan ilişkileri zayıflatmak ve güçlenmesini durdurmaktır. Bu yardımlar amacına ulaşmıştır.

Hanlıklara yapılan ikinci yardım III. Murat zamanında yapılmıştır. Osmanlı Bakü üzerinden deniz yolu ile cephane ve yeniçeri askerlerini Hanlıklara göndermiştir. Fakat yapılan bu yardım tam manasıyla başarıya ulaşamamıştır.

³ Timur Devleti yıkıldıktan sonra Orta Asya'da Buhara (1500) , Hive (1511), Hokand (1700) adında 3 hanlık kurulmuştur.

⁴ Halil Ülker, ‘‘ Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873)’’, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2009,C.8,S.4,s.3983.

⁵ Ahmet T. Kuru, 'Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelişi: Dokuz Asır Sonra Politika Değişimi'', **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, Ed. Mim Kemal Öke, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.136.

Osmanlı ile Hanlıklar arasında bunlar yaşanırken Ruslar büyüyerek güçlenmiş 1552' Kazan'ı, 1556'da Astrahan'ı işgal etmiştir.⁶ Bu toprakların işgal edilmesine Kanuni Sultan Süleyman ciddi bir tepki göstermemiştir. Kanuni her ne kadar işgalden sonra Astrahan seferine niyet etmişse de Malta seferinden dolayı bu isteği gerçekleşmemiştir. Türkistan Hanlıkları da Osmanlı gibi Rusların kuzeyde büyümesini kendi aralarında iç çekişmelerden dolayı yeteri kadar önemsememişlerdir. Hanlıklar bunun bedelini ileriki yıllarda özgürlüklerini kaybederek ödeyecektir.

Osmanlı Devleti'nin Türkistan Hanlıkları ve Türkistan bölgesi için yaptığı en ciddi askeri girişim Don-Volga Kanalı Projesidir. Osmanlı bu kanal projesi ile hem Rusların büyümesini engelleyecek hem Türkistan bölgesine daha hızlı ulaşacaktı. Fakat projeyi 16. yüzyılın sağladığı imkânlar ile yapmak çok zordu. Projede görev alan bazı idarecilerin projeye inanmaması, yeniçerilerin de projede isteksizlik göstermesi ve olumsuz coğrafi şartlar projeyi olumsuz sonuçlandırmıştır.⁷

18. yüzyıla gelindiğinde önceden yaşanan gelişmelerden pek de farklı bir şey olmamıştır. Osmanlı, İran ve Rusya ile yakaladığı kısa barış dönemini bozmamak için Türkistan hanlıkları ile irtibata geçmemiştir.⁸ Fakat bu barış ortamı Kaynarca Antlaşması⁹ ile bozulmuştur.

Osmanlı Rusya'ya karşı cephe almak için Türkistan Hanlıkları ile ilişkileri yeniden kuvvetlendirmeye başlamıştır. Siyasi olarak tam birliktelik olmasa da ilişkilerin gelişmesiyle Türkistan Hanlıkları hanları manevi yönden Osmanlı padişahına bağlanmıştır. Osmanlının amacını hanlıklarla yakın ilişki

⁶ Kuru, a.g.e., s.137.

⁷ Kürşad Köse, " Rus ve Osmanlı Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin 1569 Astarhan Seferi", **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2020, C.2, S.3, s.67.

⁸ Mehmet Saray, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**. Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 2017 s.24.

⁹ Sinan Yüksel, " Rusya'nın Kırımı İlhakı (1783)", **Aşya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 2019 C.3.S.2, s.218.

kurarak Rusya'ya Türkistan üzerinden bir cephe açarak Rusya'nın dikkatini dağıtmaktı. Fakat bu projede başarılı olamadı.

Osmanlı Hanlıkların Ruslara karşı mücadele etmek için istediği silahları temin etmemiştir. Bu askeri yönden hanlıkları, Rusların karşısında çok zor durumda bırakmıştır. Aynı zamanda hanlıkların kendi aralarındaki siyasi çekişme, Türkistan bölgesinde yaşanan kuraklıklar ve hanlıkların dış işgale açık olması Rusların, hanlıkları kolayca işgal etmesine sebep olacaktır.¹⁰

Osmanlı Batıya gösterdiği özeni hiçbir zaman Türkistan'a göstermemiştir. 1787 tarihinde Muhammed Masun Han, Osmanlıya yazdığı bir mektupta Türkistan bölgesine otoriteyi kontrol etmesi ve nizam getirmesi için bir şehzade veya vezir göndermesini rica etmiştir.¹¹ Fakat bu istekler hiçbir zaman Osmanlı tarafından yerine getirilmemiştir.

Osmanlının ilgisiz tavrı, siyasi çekişmeler, ekonomik problemler, hanlıkların arasındaki ihtiraslar ve benzer sebeplerden dolayı kargaşalar devam ederken Ruslar kısa zaman sonra 1865'te Hokand'ı, 1868'de Buhara'yı, 1873'de ise Hive'yi işgal etmişlerdir.

Hanlıkların, Rus işgali sonrası Osmanlı-Türkistan ilişkisinden bahsetmek çok mümkün değildir. II. Abdülhamit bölgeyi tamamen Ruslara bırakmamak için dervişler ve hocalar vasıtasıyla bölgede varlığını sürdürmek için gayret etmiştir. Bölgeyi siyasi olarak kaybettiyse de dini olarak elinde tutmak istemiş fakat bu girişimde tam manasıyla başarılı olmamıştır.

II. Abdülhamit devrinde yaşananlar ile Osmanlı iyice gücünü kaybetmiş ve zayıflamıştır. Osmanlıyı bu durumdan kurtarmak ve yeniden güçlenmek için ortaya birçok fikir atılmıştır. Bu fikirlerden biride Türkçülük fikridir. Ne gariptir ki Osmanlının en güçlü dönemlerinde Osmanlı'nın böyle bir iddiası olmamışken, Osmanlının en zayıf dönemlerinde böyle bir fikir ortaya çıkmıştır. Türkçülük fikri kısa zaman sonra bazı devlet adamları ve aydınlar tarafından

¹⁰ Ülker, **a.g.e.** s.3995.

¹¹ Saray, **a.g.e.** ,s.26.

desteklenmiştir. Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali Bey gibi aydınlar bu fikri desteklemiş ve kalemleri ile bu fikre hizmet etmişlerdir. Onların bu girişimleri sonrası Osmanlıda bir ‘‘Dış Türkler’’ uyanışı olmaya başlamıştır. Dış Türkler ile kastedilen Osmanlının dışında yaşam Türklerdir.

Türkçülük fikrine destek sadece Osmanlı içinden olmamış o dönem Rusya’nın işgali altında bulunan Kırım’da gazetecilik yapan İsmail Gaspıralı Bey ‘‘Tercüman Gazetesi’’ ile beraber bu fikri desteklemiştir. Gaspıralı ‘‘Dilde, fikirde, işte birlik’’ mottosuyla bu Türkçülük fikrine hizmet etmiştir. Türkçülük fikrinin toplumun bazı kesimlerinde kabul görmesiyle bu fikre sahip çıkanları sayısı artmıştır.

Türkçülüğün en güçlü yaşandığı dönem İttihat ve Terakki Partisinin iktidar olduğu dönem olmuştur. Parti yöneticilerin çoğu Türkçülük fikrinden etkilenmiştir. Partinin iktidar da kaldığı süre boyunca ‘‘Dış Türkler’e en büyük katkısı I. Dünya Savaşı’nın sonlarında Osmanlı Ordusunu Bakü’ye sokarak Azerbaycan’ın bağımsızlığını sağlamak olmuştur. Fakat bu başarı kısa süreli olmuş Kızıl Ordu’nun Kafkasları işgal etmesiyle son bulmuştur.

I. Dünya Savaşından Sonra Enver ve Cemal Paşalar Türkistan bölgesine geçerek burada bağımsızlık hareketlerini desteklemişlerse de bu girişimler başarıya ulaşamamıştır. Enver Paşanın dahil olduğu Basmacılık¹² hareketi Enver Paşanın ölmesiyle yarım kalmış sonrada hareket sonlanmıştır. Cemal Paşa’nın faaliyetleri de neticede vermeden Gürcistan’da öldürülmüştür.

I. Dünya Savaşının bitmesiyle beraber Osmanlı Devleti iyice zayıflamış ve ardından yıkılmıştır. Osmanlı Devletinin yıkılışı ile beraber kurulan Türkiye Cumhuriyeti de ‘‘Dış Türklere’’ yeteri kadar ilgi göstermemiştir. Bunun başlıca sebebi Türkiye kendi iç sorunlarıyla uğraşmak istemesi ve Sovyetler Birliği ile yapılan anlaşma gereğidir. Atatürk döneminde başlayan Türkiye dışında yaşayan Türklerden bilerek uzak durma politikası 1991 tarihine kadar devam

¹² Basmacılık Hareketi- 1918-1935 tarihleri arasında Rus işgali altında bulunan Türkistan bölgesinin bağımsızlığı için mücadele eden askeri grubu verilen isim.

etmiştir. 1991 tarihinde SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye kaçamayacağı bir tarihi gerçeklikle yüzleşmiştir.

Tezimde, Osmanlı-Rus ilişkileri, Osmanlı -Türkistan Hanlıkları ilişkileri hakkında kısa bilgi verdikten sonra, Cumhuriyet Dönemi Türkiye'nin "Dış Türkler'e bakış açısını inceledim. Ana ekseninde Özal'ın Başbakanlık ve özellikle Cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerini ele aldım, "Özal ve yönetimi süreci iyi yönetebildi mi?" Türkiye karşısına çıkan tarih fırsatları iyi değerlendirebildi mi? , " Özal, Türk Cumhuriyetlerine gerçekten yeteri kadar ilgi gösterdi mi ?" Özal sonrası Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkisi nasıl sağlandı" gibi sorulara cevap aradım. Tezimin hipotezini şu şekilde formüle ettim. "Turgut Özal, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin başlamasının ve gelişmesinin baş mimarıdır. Onun döneminde Türkiye'nin önüne çok büyük fırsatlar çıkmıştır. Fakat Özal bu tarihi fırsattan yeteri kadar faydalana bilmiş midir ?" gibi sorulara cevap aradım.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde SSCB yıkılana kadar Türkiye ile Sovyetler arasındaki inişli-çıkışlı ilişkiler dönem dönem incelenmiştir. İkinci bölümde ise Turgut Özal'ın hayatından kısaca bahsedilmesi, siyasete atılması, dış politikada yürüttüğü atılımlar Başbakanlık ve Sovyetler yıkılana kadar Cumhurbaşkanlığı dönemini inceledim.

Üçüncü bölümde bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlıktan sonra Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında yaşanan ilişkiler, antlaşmalar incelenmiştir. Ayrıca Süleyman Demirel ve Turgut Özal'ın Türk cumhuriyetlerine yaptığı gezilerden genel olarak bahsedilmiş, Özal'ın vefatı ve sonrasında yaşananlar hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde ise Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında yapılan zirveler, antlaşmalar, yatırımlar, kültür ve eğitim alanında alınan kararlar, açılan yeni kurumlardan ve amaçlarından bahsedilmiştir. Sonuç bölümünde ise genel olarak tezden çıkarılmak istenen bilgilere yer verilmiştir.

Tez çalışmasında kaynak olarak Baskın Oran'ın editörlük yaptığı "Türk Dış Politikası 1.ve 2. "ciltten, Mehmet Gönlübol'un editörlük yaptığı "Olaylar Türk Dış Politikası ", kitaplardan faydalandım. Yine Osmanlı-Rus- Osmanlı Türkistan Hanlıkları konusun da uzman olan Mehmet Saray'ın kitapları ve makalelerinden istifade ettim. Ayrıca Özal dönemi için bu alanda en önemli kaynaklardan biri olan Abdulvahap Kara'nın "Turgut Özal ve Türk Dünyası" kitabından faydalandım. Tezde kitap ve makalelere ek olarak dönemin önemli gazetelerinden olan Milliyet, Tercüman, Akşam, Cumhuriyet gazetelerinden ve köşe yazarlarının yazılarından da faydalandım.

BİRİNCİ BÖLÜM

1920-1983 TÜRKİYE- SSCB VE SSCB TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

1.1. 1920-1938 Dönemi Sovyetlerle İlişkilerin Başlaması, Gelişmesi ve Sovyet Türk Dünyası

Osmanlı ve Çarlık Rusya arasındaki ilişkilerin başlangıcı tarihsel olarak 15-16. yüzyıla kadar dayanmaktadır. İlişkilerin başlangıcı Moskova Knezliği ve Osmanlıya bağlı olan Kırım Hanlığı üzerinden olmuştur.¹³ Osmanlı ilk başlarda Ruslar'ı kendisine denk görmese de daha sonra Kırım Hanlığının Ruslar tarafından işgale uğramasıyla bu durum değişmiştir. Cumhuriyet devrine kadar Osmanlı ile Çarlık Rusya döneminde ilişkiler gerektiğinde çok iyi şekilde korunmuş gerektiğinde ise taraflar savaşmıştır. İki büyük devlet yüzyıllar boyunca ilişkilerini savaş ve barış ortamında korumaya çalışmıştır.

Yüzyıllar boyunca Rusya'yı yöneten Çarlık yönetimi 8-9 Kasım 1917 tarihide Bolşevikler tarafından yıkılmıştır.¹⁴ Bolşevikler Çarlık rejimi aksine kapitalist sisteme karşı olarak Sosyalizm düşüncelerini esas alan komünizmi savunmuşlardır.

I. Dünya Savaşı'nın sonlarında Rusya'da gerçekleşen bu devrim esnasında Rus orduları Doğu Anadolu'da Trabzon, Erzurum, Erzincan ve Van'ı işgal etmişlerdi. Rusya'da gerçekleşen devrimin ardından Doğu Anadolu'da bulunan Rus birlikleri işgal ettiği bölgelerden geri çekilme kararı almıştır. Henüz daha yeni devrim olmuşken, Bolşevikler ordu gücünü Moskova'da tutmak istemişlerdir. Geri çekilmenin ardından Bolşevikler 8 Kasım 1917'de

¹³ İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2016. C.3, S.2, s. 35.

¹⁴ Erel Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, 15.Baskı, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.155.

bir barış yarasını yayınladı ve işgal ettiği topraklardan hızlıca çekileceğini vaat etmiştir.¹⁵

I. Dünya Savaş'ının ardından Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile beraber kendisini uluslararası arenada bağımsız bir devlet olarak tanıtmıştır. Yeni kurulan bu devletin en büyük amaçlarından biri kendi iç bağımsızlığı ve devletleşme sürecini eksiksiz bir şekilde tamamlamak ve dış ilişkilerde çok taraflı bir barış anlayışı oluşturmaktır. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin genel dış politikası, bağımsızlığının diğer devletler tarafından tanınması ve Misak-ı Milli'nin kabulü üzerine olmuştur.¹⁶

TBMM Hükümeti I. Dünya Savaşından sonra uluslararası arenada yalnızlık çekmemek ve müttefik ülkeler bulmak için birkaç ülkeyle resmi görüşmeler yapmıştır. Bu ülkeler Amerika, Fransa ve yeni kurulan SSCB olmuştur. Fakat ABD ve Fransa ile yürütülen çalışmalar tam manasıyla başarıya ulaşamamıştır. Amaçlanan ittifak SSCB ile olmuştur. TBMM Hükümeti ile SSCB arasında ilk temaslar I. Dünya Savaş'ının sonunda gelişmeye başlamıştır.¹⁷

Resmi olarak Türk-Sovyet ilişkileri Mustafa Kemal'in TBMM açıldıktan hemen sonra 26 Nisan 1920 tarihinde V. İ. Lenin'e yazdığı bir mektupla başlamıştır.¹⁸ Mustafa Kemal'in kaleme aldığı mektupta Sovyetlere iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin başlaması teklif edilmiş ve Sovyetlerden maddi yardım talep edilmiştir.¹⁹ Türkiye Sovyetlerden gelecek yardım karşılığında emperyalistlere karşı Sovyetlerle beraber mücadele etme sözü vermiştir. Lenin'e yazılan mektuptan yaklaşık 1 ay sonra Sovyetler,

15 Tellal, **a.g.e.** ,s.156.

16 Mehmet Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Dışişleri Bakanlığı Matbaası, Ankara, 1968, s.20.

17 **a.g.e.** ,s.29.

18 Mehmet Saray, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**,2.Baskı, Damla Neşriyat, İstanbul, 1990, s.22.

19 Kadir Kasalak, "Havza'da Mustafa Kemal Paşa- Rus Albayı Semen Mihailoviç Budienni Görüşmesi", **Tarih Ve Gelecek Dergisi**, C.6, S.2,2020, s.714.

TBMM Hükümetini resmen tanıdığını ve artık iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin başlayacağını duyurmuştur.²⁰ Bu Türk Cumhuriyeti için diplomatik bir başarıdır.

Henüz yeni devrim yapmış olan Sovyetler kendisi gibi emperyalistlerle mücadele eden ülkelere yardım etmek istemişlerdir. Bu ülkelere biri hiç şüphesiz Türkiye olmuştur. Henüz Ankara'da Millî Mücadele Hükümeti tam oluşmamışken, Bolşevikler Türkiye'ye ilgi duymaya ve Türkiye'yi kendi yanına çekme planları yapmaya başlamıştır. Bu ilginin sebebi, Sovyetlerin ideallerini yaymak için Türkiye'yi kendilerine yakın hissetmeleridir. Türkiye'nin Sovyetler açısından önemini şuradan anlayabiliriz: 1 Mayıs 1919 günü Bolşevikler tarafından yayınlanan "Dünya İşçilerine" adlı bildiriye farklı ülkelere aynı noktalardan değinirken, Türkiye için ayrı olarak "Türkiye'nin İşçi, Asker ve Köylülerine" adlı farklı bir metinle duyurmuştur.²¹ Yine başka bir örnek olarak, 1920'de Londra'da İngiltere ve Sovyetler arasında yapılan görüşmelerde İngiltere, Sovyetlerin Türkiye'ye yardım etmemesini talep etmiş fakat bu teklif Sovyetler tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Bu örnekler de gösteriyor ki Sovyetler Türkiye'yi ciddi manada önemsemekteydi.

İki ülkenin de kısa ve orta dönem menfaatlerinin birbirleriyle uyuşmasıyla yakın zamanda ilişkiler gelişmiştir. Ankara hükümeti açısından Sovyetlere yakın olmanın menfaatlerini kısaca şöyle açıklayabiliriz:

a) *Her iki ülke de "düşmanımın düşmanı benim dostumdur" anlayışıyla hareket etmiştir.*

b) *Ankara'nın savaş sanayisi olmadığı için, en önemli askeri araçları ve maddi yardımları Moskova'dan almıştır. Bu batı cephesinde devam eden savaş için çok önemli bir kaynak olmuştur.*

²⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)**,15.Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005, s.311.

²¹ Armaoğlu, **a.g.e.** , s.309.

c) *Türk tarafı Rusların Kafkaslardaki yapılaşmasına müsaade edecek, bunun karşılığında da doğu sınırını güvenceye alıp güçlerini batı cephesine aktarabilecek.*

d) *Bolşeviklerin TBMM ile ilk temasa geçen ve Türkiye'nin bağımsızlığını ilk onaylayan taraf olması Ankara açısından oldukça önemlidir.²²*

Moskova hükümeti açısından ise bu menfaatler kısaca şöyledir;

a) *Türkiye'nin emperyalizme karşı mücadelesi en çok Moskova yönetimini memnun etmiştir. Her iki taraf da yeni bir devlet oluşumunda olduğu için Moskova, Ankara yönetimini kendine yakın hissetmiştir. Bu yakınlığın bir diğer sebebi Lenin'in Türkiye'nin Bolşevik devrimini Anadolu hükümetine benimsetme umuduydu.*

b) *Rusların Türk tarafına vereceği destekle kazanılacak zaferler Müslüman dünyasında İngiltere'ye karşı ayaklanma oluşturabilirdi.*

c) *TBMM Hükümeti ile kurulacak iyi ilişkiler, ileride Sovyetlerin Türkistan bölgesini daha rahat kontrol altına almasını sağlayacaktı.*

Bizim için bu madde çok önemlidir. Çünkü yapılan antlaşmalar ve Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan dolayı Türkiye, Türkistan halklarına gerekli yardımı yapamamış ilerleyen süreçlerde Sovyetlerle gelişen iyi ilişkiler neticesinde bölge halkına yardım etmemiştir.

d) *Türkiye'nin emperyalistlere karşı kazanacağı zafer sonrası hem Boğazlar hem de Sovyetlerin güneyi güvence altına alınabilirdi. Bu sebeple Sovyetler TBMM Hükümetini desteklemiştir.²³*

Bu karşılıklı menfaatler iki ülkenin iyi ilişkiler kurmasına zemin hazırlamıştır.

²² Tellal, **a.g.e.**, s.162.

²³ **a.g.e.**, s.162.

TBMM Hükümeti, SSCB arasındaki ilişkileri geliştirmek için 1920 ve 1921 tarihinde TBMM heyetleri Moskova'yı ziyaret ederek görüşmeler yapmıştır. Bu heyetlerden en önemlisi Ali Fuat Cebesoy başkanlığındaki heyettir. TBMM Cebesoy'u Moskova'ya dostluk antlaşması yapmak için göndermiştir.²⁴ Türk ve Sovyet tarafları arasında uzun süren görüşmeler neticesinde anlaşarak 16 Mart 1921 tarihinde "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması"nı imzalamışlardır.²⁵ Türkiye açısından imzalanan antlaşma oldukça önemlidir çünkü Türkiye, SSCB gibi büyük bir devletle imzaladığı ilk antlaşmadır ve iki ülke ilişkileri için çok önemlidir.²⁶

Antlaşmayla beraber Sovyetler Sevr antlaşmasını tanımadığını ve Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırlarını tanıdığını kabul etmiştir. Bu antlaşmasının ardından Sovyetler, Ankara hükümetine maddi ve askeri yardımda bulunmaya başlamıştır.²⁷ TBMM Hükümeti ile Sovyetler arasında yapılan bu anlaşmanın bizzat en önemli maddesi 8. maddedir. Anlaşmanın 8. maddesine göre "Toprakları üzerinde karşı taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin Hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini hiçbir zaman kabul etmeme..." maddesi vardır. Anlaşma gereğince Türkiye, Sovyetlerden komünizmi Türkiye'de yaymama sözü alırken, Türkiye de Sovyetlere Turancı akımları desteklemeyeceği sözü vermiştir.²⁸ Türkiye gerçekten bu sözü tutarak 1921 tarihinden 1990 yılına kadar Sovyetlerin yönetimi altında bulunan Türklerle ilgili hiçbir destek ve yardım girişiminde bulunmamıştır.

Eylül 1920- Mayıs 1922 yılları arasında Türkiye, Sovyetlerden 11 milyon altın ruble yardım almıştır. Ödeme iki yıl içinde farklı zaman dilimlerinde yapılmıştır. Fakat bu bilgi genel olarak doğru olmayabilir çünkü

²⁴ Gönübol, a.g.e. , s.21.

²⁵ Mehmet Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, 2.Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000. s.29.

²⁶ Tellal, a.g.e. , s.174.

²⁷ Armaoğlu, a.g.e. ,s.313.

²⁸ Mustafa Aydın, **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)**, Der. Mustafa Aydın, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2005 s.101.

Mehmet Saray Hoca'nın Buhara Cumhuriyeti'nin ilk ve son Cumhurbaşkanlığını yapan Osman Kocaoğlu'ndan dinlendiğine göre aslında bu para Türkistan Türkleri tarafından Buhara'da toplanmıştır. Hem de 11 milyon altın ruble olarak değil 100 milyon ruble olarak temin edilmiştir. Buhara Türkleri, Türkiye Cumhuriyetini desteklemek için bu parayı kendi aralarında toplayıp Sovyet hazinesine teslim etmiştir. Fakat toplanan 100 milyon rubleden sadece 11 milyonu Türkiye'ye teslim edilmiştir. Olayın detayı için bkz.²⁹

Sovyetlerin TBMM'yi böyle kolay tanınması, maddi ve askeri yardımda bulunması ve ikili ilişkilerde sürekli yapıcı davranmasının ardında farklı nedenler yatmaktaydı. Bu nedenlerden biri ve en önemlisi şüphesiz Sovyetlerin Türkiye'de komünizmi yayabileceğine olan inancıydı. Yeni kurulan Türk hükümeti, Sovyetler tarafından kendilerince zayıf ve yıpranmış gözükmüyordu. Sovyetler bu durumu iyi kullanıp Anadolu'da komünizmi yaymak istemişlerdir. Bunun için Sovyetler Mustafa Suphi'nin³⁰ 10 Eylül 1920'de Bakü'de kurmuş olduğu Komünist Partisi vasıtasıyla Türkiye'de faaliyetlerini sürdürmeyi planlamışlardır.³¹ Sovyetler, Türkiye'nin kendisine muhtaç olduğunu bu yüzden de bu komünist faaliyetlere göz yumacağını düşünerek hareket etmiştir.³² Tehlikenin farkına ilk varan Kazım (Karabekir)³³ Paşadır. Bakü'de kurulan Komünist Partisi'nden haberdar olmuştur. Faaliyetlerini yakından incelemiş ve partinin Anadolu içlerine ajanlar gönderdiğini öğrenmiştir. Karabekir, Mustafa Kemal'e bir mektup yazarak durumdan haber etmiş ve bu partinin dikkatle izlenmesi gerektiği bildirmiştir.³⁴

²⁹ Olayın detayı için bkz. Saray, **a.g.e.**, s.78.

³⁰ Mustafa Suphi 1882 tarihinde Giresun'da doğmuştur. Türk komünist ve Türkiye Komünist Partisinin ilk Merkez Komitesi Başkanıdır.1921 tarihinde arkadaşlarıyla beraber öldürülmüştür.

³¹ Saray, **a.g.e.**, s.49.

³² Alaattin Uca, "Atatürk Ve Komünizm", "Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi", 2000,C.I, S.15, 2010 s.337.

³³ Soyadı kanunu 2 Temmuz 1934 tarihinde kabul edildiği için Karabekir soy ismi parantez içinde verilmiştir.

³⁴ Saray, **a.g.e.**, s.50.

Sovyetlerin niyetini iyi bilen Mustafa Kemal tedbir olarak 18 Ekim 1920'de kendisi denetimindeki Türkiye Komünist Fırkasını kurdurmuştur.³⁵ Böylelikle Türkiye'de bir komünizm hareketi oluşacaksa bunu kendisi daha rahat kontrol edebilecekti. Ardından beklenmedik bir şekilde Mustafa Suphi öldürülmüştür. Mustafa Suphi'nin öldürülmesiyle oluşan siyasi boşluktan faydalanan Mustafa Kemal dengeleri Ankara Hükümeti lehine kurmuştur. TBMM'nin ve Mustafa Kemal'in komünizme geçit vermemesi sebebiyle Sovyetler, 1921 tarihinde imzalanan Moskova antlaşmasıyla Bolşevikler'in Anadolu'daki faaliyetlerini sonlandırmak zorunda kalmıştır. 1922 tarihinde ise Türkiye'de komünizm tamamen yasaklandı ve Komünist Parti kapatıldı.³⁶ Böylelikle Sovyetler, Türkiye'de bulunan varlığını yitirmiştir.

Sovyetler için Türkiye'de iki önemli konudan söz edilebilir. Bunlar İttihatçılar ve Komünistlerdir.³⁷ Komünist kartını kaybeden Sovyetler bu sefer farklı bir yol deneyerek, İttihatçılar üzerinden Türkiye'de karışıklık çıkarmak istemiştir. Sovyetlerin amacı, ittihatçıların güçlerinden faydalanarak, Türkistan ve Hindistan'da bulunan Müslümanları kullanarak İngiliz sömürgeciliğini bu bölgelerde zayıflatmak, halkı isyan ettirmek ve oralarda Bolşevik yönetimi kurmaktı. Diğer amacı ise, Enver Paşa ve Mustafa Kemal arasında ikilik çıkararak Türkiye'de bir çatışma çıkarmaktı.³⁸ Bu amaçlarla Sovyetler hem TBMM Hükümetine, hem Enver Paşa'ya yardım etmiş hem de kendi çıkarları doğrultusunda bu yardımlarını yönlendirmiştir. Fakat komünizm de olduğu gibi Sovyetlerin bu tutumu da hedefine ulaşamamış ve yapılan yardımları ustaca kullanan TBMM bu durumdan faydalanmıştır.

Yaşanan bu olumsuzluklara rağmen ilişkiler hızla ilerlemeye devam etmiştir. Her iki ülkede bu tarihlerde hem iç politikada hem de dış politikada büyük sorunlarla uğraşmaktaydılar. İki ülke de bu sorunları birbirine yakınlaşarak çözmeye karar vermiştir. Dünya dış politikasından soyutlanan bu

³⁵ Uca, **a.g.e.**, s.337.

³⁶ Saray, **a.g.e.**, s.58.

³⁷ **a.g.e.**, s.163.

³⁸ **a.g.e.**, s.164.

devletler ilişkilerini karşılıklı geliştirmiştir. İki ülke arasında iyice gelişen ilişkiler sonucunda 17 Aralık 1925 tarihinde Türkiye ve SSCB arasında ‘‘Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’’ imzalanmıştır.³⁹ İmzalanan anlaşma gereğince, ülkeler birbirlerine saldırmayacak, birbirlerinin çıkarlarına zarar veren ittifaklara katılmayacaklardır.

Sovyet Dış İşleri Bakan Yardımcısı Lev Mihayloviç Karahan’ın 1929’da Ankara’yı ziyareti esnasında 1925 tarihinde imzalanan dostluk antlaşması iki yıl daha uzatılmış⁴⁰ ve antlaşmaya yeni bir madde ilave edilmiştir. Dostluk antlaşması mart 1945 tarihine kadar devam etmiştir.

1931 tarihinde Türkiye’yi resmi olarak ziyaret eden Sovyet Dışişleri Bakanı Maksim Litvinov ziyaret esnasında Türkiye Devleti Başbakanı İsmet (İnönü)⁴¹ Paşa’yı Moskova’ya davet etmiştir. İsmet Paşa davet üzerine bir yıl sonra 24 Nisan 1932 tarihinde SSCB’ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁴² Yapılan bu ziyaretin ardından Sovyetlerden 8 milyon dolarlık kredi alınmıştır.⁴³

1933-1936 yıllarında Türkiye -Sovyetler arasındaki iyi ilişkiler devam ettirilmiş ve yaklaşan II. Dünya Savaşından önce Avrupa’daki gruplaşma hareketleri hızlanmıştır. Bunun ilk örneği Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa’nın, 1933 tarihinde bir protokol imzalayarak bir oluşuma girmesidir. Bu yeni oluşum Sovyetleri ve Türkiye’yi rahatsız etmiştir.

Avrupa’da yaşanan bu gruplaşma neticesinde Türkiye kendisini yalnız hissetmemek için 1932 tarihinde Milletler Cemiyetine katılmıştır.⁴⁴ Ayrıca Türkiye, Sovyetler, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, Çekoslovakya ve

³⁹ Gönlübol, **a.g.e**, s.73.

⁴⁰ **a.g.e**, s.76.

⁴¹ Soyadı kanunu 2 Temmuz 1934 tarihinde kabul edildiği için İnönü soy ismi parantez içinde verilmiştir.

⁴² Ersin Müezzinoğlu, ‘‘İsmet Paşa’nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti Üzerine’’, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2018,C.20, S.2, Eylül 2018, s.252.

⁴³ **a.g.e**, s.252.

⁴⁴ Armaoğlu, **a.g.e**, s.337.

Yugoslavya arasında Ankara’da bir pakt imzalanarak savaştan önce kendi tedbirlerini almayı amaçlamışlardır.⁴⁵

Sovyetlerle olan birliktelik 1933 yılına kadar pürüzsüz denebilecek seviyede iyi gelişmiştir. Fakat II. Dünya savaşının yaklaşması ve çözülemeyen bazı dış sorunlar nedeniyle ilişkiler gerilmeye başlamıştır. 1933 tarihindeki Silahsızlanma Konferansının ardından ilişkiler yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır.

Almanya ve İtalya’da iktidar değişimlerinden sonra kendilerini güvence de hissetmeyen Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında 9 Şubat 1934 tarihinde Atina’da Balkan Paktı antlaşmasını imzalamıştır.⁴⁶ İmzalanan bu antlaşma Sovyetleri fazlasıyla rahatsız etmiş ve Türkiye ile ilişkilerde bir duraklama dönemi yaşanmıştır. Türkiye Sovyetlerin şüpheli tutumuna karşın ilişkilerini korumak için Sovyetlere bir güvence mektubu yollayarak sorunları çözmeye çalışmıştır.⁴⁷

Gönderilen mektup kısa süre için de olsa işe yaramış ve taraflar arasındaki sorunlar yavaştan çözülmeye başlamıştır. Problemlerin çözülmesiyle birlikte 7 Kasım 1935 tarihin de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Sovyetlerin Türkiye Elçisi Karahan arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanan protokolle 7 Kasım 1945 tarihine kadar 10 yıl daha uzatmışlardır.⁴⁸ Böylelikle zarar gören ilişkiler tekrardan onarılmaya başlanmıştır. Fakat bu onarma çok uzun süreli olmayacak, yaklaşan Dünya Savaşı müttefik iki devleti birbirinden ayıracaktır.

Türkiye ve Sovyetler arasından bu gelişmeler yaşanırken Avrupa’da hareketlenmeler başlamıştır. Almanya’da Adolf Hitler iktidar olmuş ve Versay Antlaşmasına uymayan politikalar yürütmeye başlamıştır. İtalya’da Habeşistan’ın zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarını sömürme girişiminde

⁴⁵ Gönlübol **a.g.e.** s.104.

⁴⁶ **a.g.e.** s.99-102.

⁴⁷ Tellal, **a.g.e.** s.397.

⁴⁸ Gönlübol **a.g.e.** s.110.

bulunmuştur. Bu gelişmelerin yanında diğer Avrupa devletleri arasında yaşanan çıkar krizleri II. Dünya Savaşının başlamasına zemin hazırlamıştır.⁴⁹

Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesi gerilen ortamda Sovyetlerin sert tutumu nedeniyle İngiltere ve Fransa ile hareket etmeye başlamıştır. Bunun sebebi SSCB'nin Boğazlar konusunda Türkiye'yi sıkıştırması ve baskı uygulamasıydı. Türkiye yaşanan olumsuzluklara rağmen bozulan ilişkileri düzeltmek için Moskova'ya Türk Dışişleri heyetini göndermiştir. Fakat yapılan görüşmelerde olumlu bir sonuç alınamamıştır.⁵⁰

Türkiye balkan devletleri ile yaptığı paktın bir benzerini İran, Irak ve Afganistan ile beraber yapmıştır. Bu devletler 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat Paktı'nı imzalamışlardır.⁵¹ Türkiye böylece hem batı hem doğu sınırlarını güvence altına almıştır. SSCB de İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin gruplaşma hareketine karşı Almanya'yla yakınlaşmaya başlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkistan Türkleri ile ilişkiler ve gelişmelerden kısaca bahsedecek olursak şunları söylemekte fayda vardır.

1921 tarihinde Ali Fuat Paşa liderliğinde SSCB'ye gönderilen heyette yer alan vekil İsmail Suphi Bey Moskova'daki görüşmeler bittikten sonra Türkistan'a geçmiştir. İsmail Bey bölgeye varduktan sonra Mustafa Kemal'in emri üzerine Türkistan Milli Birliği'nin kuruluşu için Türkistan Türkleri arasındaki sorunlar için çözüm yolu aramış, ayrışan kuvvetleri birleştirmeye gayret etmiştir. Bölge liderleri ile yapılan görüşmeler sonucunda Türkistan Milli Birliği'nin kurulması ve bir merkeze dönüştürülmesine yardım etmiştir.⁵²

Türkiye, SSCB'nin yaptığı Latin alfabe değişikliğinden sonra 1 Kasım 1928'de Latin alfabesine geçmeye karar vermiştir. Mustafa Kemal'in bu değişikliği yapması daha sonra da Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumunu

⁴⁹ Tellal, **a.g.e.** s.254.

⁵⁰ **a.g.e.** s.322.

⁵¹ Saray, **a.g.e.** s.29.

⁵² Mehmet Saray, **Türkiye Ve Yakın Komşuları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 392.

kurması ile birlikte Türkistan bölgesine yönelik çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Türkiye’de yapılan bu çalışmalardan rahatsız olan SSCB, ilerleyen yıllarda egemenliği altında bulunan Türk halklarını Türkiye’den uzaklaştırmak amacıyla, alfabe değişikliğine giderek Latin alfabesi yerine 1939 tarihinde Kiril alfabesine geçmiştir.⁵³

Mustafa Kemal’in Türkiye dışında kalan diğer Türk halklarıyla ilgili tartışılan bir konuşmasını burada belirtmekte fayda var. Mustafa Kemal Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamaları sırasında 1933 tarihinde Ankara’daki Ziraat Bankasında yaptığı şu konuşmadır: “*Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir... Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler... İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz...*”⁵⁴ Sözleri bazı tarihçiler tarafından doğru olarak kabul edilirken bazıları tarafından doğru olarak kabul edilmemiştir. Kabul edilmeyişini sebebi olarak Sovyetler yıkılana kadar Mustafa Kemal’in böyle bir sözü yokken yıkıldıktan sonra böyle bir metnin ortaya çıkması tarihçiler açısından şüphe ile karşılanmıştır.

1.2. 1938-1950 Yıllarında Sovyetlerle Gerilimli İlişkiler

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya’nın Polonya’ya saldırması, buna karşılık olarak İngiltere ve Fransa’nın 3 Eylül’de Almanya’ya savaş ilan etmesiyle II. Dünya Savaşı başlamıştır.⁵⁵

Türkiye savaştan önce ittifak arayışına başlamış ve en yakın müttefiki Sovyetlerle ittifakı tesis etmek için birtakım görüşmeler yapmıştır. Türkiye, Sovyetlerle ilişkileri geliştirmek ve kendisini güvenceye almak için Dışişleri

⁵³ Saray, a.g.e. ,s.392.

⁵⁴ İsa Özkan, “Atatürk ve Türk Dünyası”, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Mayıs 2000, S.335, s.84.

⁵⁵ Baskın Oran ‘‘ Dönemin Bilançosu’’, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, 15.Baskı, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009. s.387.

Bakan Şükrü Saraçoğlu'nu 25 Eylül 1939'da SSCB'ye göndermiştir.⁵⁶ Fakat SSCB ile yapılan görüşmeler tam netice vermemiş ve bir sonuca varılamamıştır.⁵⁷ Türkiye'nin Sovyetlerle olan ilişkisini koruma politikası başarısız sonuçlanmıştır. Türkiye bir taraftan Sovyetlerle iyi geçinmek için uğraşırken diğer taraftan da ABD ve İngiltere'ye yakın durmaya çalışmıştır.

Almanya ve Sovyetler arasında savaştan önce imzalanan Saldırmazlık Antlaşması 22 Haziran 1941 günü Almanya'nın SSCB'ye savaş ilan etmesiyle bozulmuştur.⁵⁸ Bu vakte kadar savaşa girmesi noktasından ciddi baskı görmeyen Türkiye, Müttefik Devletler tarafından ciddi baskılara maruz kalmaya başlamıştır. Türkiye savaş devam ederken "aktif tarafsızlık" ilkesi gereği savaşa girmekten çekinmiş ve baskılara direnmeye çalışmıştır.

Şubat 1945 tarihinde yapılan Yalta Konferansı'ndan sonra, müttefik devletler Türkiye'ye Birleşmiş Milletlere üye olabilmesi için 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan etmesi gerektiği iletilmişlerdir.⁵⁹ Netice olarak baskılarından kurtulamayan Türkiye 'ilkesel olarak' savaşa girmeye söz vermiştir.⁶⁰

II. Dünya Savaşının sonuna gelindiğinde Almanya ve müttefiklerinin yenileceği anlaşılınca Türkiye savaş sonrası oluşacak arenada yerini almak ve haklarını iddia etmek için 2 Ağustos 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.⁶¹

Yaşanan bu gelişmelerden rahatsız olan Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın tek taraflı olarak feshini Türkiye'ye nota vererek bildirilmiştir. II. Dünya Savaşından sonra Sovyetler Türkiye üzerindeki baskı ve tehditlerini iyice arttırmıştır.

⁵⁶ Saray, **a.g.e.** s.66.

⁵⁷ Gönlübol **a.g.e.** , s.140.

⁵⁸ Saray, **a.g.e.** s.69.

⁵⁹ Mehtap Başarır, "San Francisco Konferansı Sürecinde Büyük Devletlerin Veto Yetkisi Üzerine Tartışmalar", **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2021, C.1 S.46, s.31.

⁶⁰ Saray, **a.g.e.** s.67.

⁶¹ Gönlübol, **a.g.e.** s.141.

Sovyet tehditleri ile yüzleşen Türkiye, 4 Nisan 1945 tarihinde SSCB'ye nota göndererek gerginliği düşürmek istediğini bildirmiştir. Türkiye'nin bu istediğine karşılık SSCB Türkiye'den barış için Kars ve Ardahan illerini istemiş ayrıca boğazların kontrolünü de kendilerine verilmesini talep etmiştir.⁶² Türkiye bu istekleri kesin bir dille reddetmiştir.⁶³ Sovyetlerin bu istekleriyle 20 yıldır devam eden dostluk ortamı bozulmuş ve iki ülke arasında tamiri zor yaralar alınmıştır.⁶⁴

1945 tarihinde savaşın bitmesiyle oluşan koşulları konuşmak için bir araya gelen İngiltere, ABD ve SSCB arasında yapılan Postdam Konferansında, Montrö Boğazlar Antlaşmasında değişikliğe gidilmesi yönünde bir karar alınmıştır.⁶⁵ İngiltere, ABD ve SSCB, Türkiye'ye söz konusu antlaşmanın gözden geçirilmesi ve Boğazların özel konumu dolayısıyla milletlerarası bir yol olarak kalması ya da Sovyet denetiminde olması için iki farklı karar alınmış ve bu kararı bir nota ile Türkiye'ye bildirilmiştir. Fakat Türkiye bu notaların hiçbirisini ciddiye almamış ve reddetmiştir.⁶⁶ Ancak alınan bu karar Türkiye'yi uluslararası arenada yalnız hissettirmiştir. Türkiye'nin iki büyük müttefiki kendisi aleyhine karar almıştır.

1940'lardan beri devam eden gerginlik Adnan Menderes hükümeti döneminde de devam etmiştir. Adnan Menderes ilk zamanlar Sovyetler'e karşı temkinli davranmışsa da zamanla gelişen olaylarla ilişkiler önceki döneme göre düzelmeye başlamıştır.

1.3. 1950-1960 Menderes ve Sovyetler

Türkiye, 1946 tarihinde çok partili siyasal düzene adım atmış ve 14 Mayıs 1950 tarihinde Demokrat Parti iktidara geçmiştir.⁶⁷ Adnan Menderes

⁶² Saray, **a.g.e.** s.75.

⁶³ Nasrullah Uzman, II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri Ve Türkiye'nin Tepkisi, **Akademik Bakış**, C.11, S. 22, 2018 s.132.

⁶⁴ Gönlübol **a.g.e.**, s.176.

⁶⁵ **a.g.e.**, s.176.

⁶⁶ **a.g.e.**, s.177.

⁶⁷ Saray, **a.g.e.** s.129.

liderliğinde DP, Türk Dış Politikasını şekillendirmeye başlamıştır.⁶⁸ DP'nin iktidara gelmesi ile Türk dış politikasında ciddi değişimler oluşmaya başlamıştır.

1945-1946 yılları arasında Türkiye, Sovyetlerden ciddi tehdit alınca, kendisini Batı Bloğuna (ABD-Fransa-İngiltere) yakın hissetmiştir. Batı Bloğu ile ilişkileri iyice sağlamlaştıran Türkiye, Sovyetlerden uzaklaşmış ve onu bir düşman ülke olarak tanımlamıştır. Sovyetlerle yaşanan bu soğuk savaşın ardından Türkiye'nin NATO'ya girmek istemesi ilişkileri daha da çıkmaza sokmuştur. Sovyetler eski yakın müttefikinin NATO'ya dâhil olmaması için Türkiye'ye bir nota göndererek uyarıda bulunmuştur.⁶⁹ Fakat Türkiye bu notayı görmezden gelmiştir çünkü artan Sovyet baskısı Türkiye'yi Sovyetlere karşı güvenlik bunalımına sokmuştur.

Türkiye Sovyetlerden gelen uyarılara rağmen NATO'ya girmekte kararlıydı. 1956 yılına kadar DP Hükümetinin Dışişleri Bakanı olan Fuad Köprülü, NATO'ya üye olan ülkelerin büyükelçilerine ısrarla “ *Türkiye'nin Nato'suz, Nato'nun da Türkiyesiz olmayacağını* ” belirtmiştir.⁷⁰

Türkiye'nin NATO'ya ilk ve ikinci başvurularının hepsi olumsuz neticelenmiştir.⁷¹ 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı'nın başlamasıyla Birleşmiş Milletlerin müttefiklere yaptığı asker yardımı çağrısına Türkiye'den Demokrat Parti iktidarı destek vermiştir. Verilen askeri destek Türkiye'nin NATO'ya girmesine aracı olmuştur.⁷² Kore Savaşı'nın ardından 15 Ekim 1951 tarihinde Londra'daki NATO merkezinde Türkiye'nin oluşuma girmesi ile ilgili protokol imzalanmıştır.⁷³ Protokolden yaklaşık 4 ay sonra Türkiye 18 Şubat 1952 tarihinde TBMM'nin protokolü onaylaması ile resmi olarak NATO'ya üyeliği

⁶⁸ Yusuf Ziya Keskin, “Demokrat Parti İktidarı Ve Günümüze Yansımaları”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.5, S.1,2012, s.111.

⁶⁹ Gönlübol, **a.g.e.**, s.343.

⁷⁰ Saray, **a.g.e.** s.117.

⁷¹ Ayşe Erkmen, “Türkiye'nin NATO Üyeliği Ve Üyeliğin TBMM'de Kabulü”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.17,S.2, s.1032.

⁷² Vefa Kurban ,”1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.15, S.28, 2014. s. 256.

⁷³ Saray, **a.g.e.** s.154.

kabul etmiştir. Türkiye bu hareketiyle kendisini tamamen Batı Bloğuna adapte etmiş ve milli politikalarını bu doğrultuda oluşturmaya başlamıştır.

1950 tarihine gelindiğinde Türkiye'nin dış politikasını iki temel ilke belirliyordu.

1- 'Sovyet yayılcılığa karşı Batı bloğunda kal,

*2-Batı ile tam kenetlen, askeri ve ekonomik yardımları devam ettir.'*⁷⁴

Demokrat Parti, Türkiye, Sovyet tehdidine daha fazla maruz kalmasın diye Batı Bloğu ile tam müttefik iş birliğine gitmiş ve NATO'nun ileri karakolu haline gelmiştir. Sovyet lideri Stalin'in her geçen gün Türkiye aleyhine söylemlerde bulunmaya ve sınır değişikliği talebini arttırmaya devam etmesi de bu bağı daha da güçlendirmiştir.

Sovyetlerin en büyük amacı çatısı altında tuttuğu Sovyet Cumhuriyetlerini dağılmadan bir arada tutmak ve NATO'nun karşısında güçlü durmaktı. SSCB Avrupa'da bulunan sekiz Sovyet ülkesiyle birlikte 11 Mayıs 1955'te NATO'ya karşı Varşova Paktını kurmuşlardır. Böylece batı askeri bloğunun karşısında, Sovyet Doğu Bloğu kuruldu.⁷⁵

Türkiye ile SSCB arasındaki siyasi gerginlik ve savaş durumu 1953 tarihinde Stalin'in ölmesiyle yumuşaya başlamıştır. Tabi ki bu süreç biraz uzun sürmüştür. Kısa bir süreliğine SSCB'nin başına geçen Georgi Malenkov, tarım reformu başarısızlığa uğrayınca istifa etmiş ve onun yerini 1953 tarihinde Nikita Kruşçev almıştır.

Kruşçev'in iktidara gelmesiyle Sovyetler, Türkiye ile olan gergin ilişkileri yavaş yavaş yumuşatmaya başlamıştır. Kruşçev Sovyet bloğu dışında kalan diğer ülkeler ile daha ılımlı politikalar yürüteceğini 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye'ye bir nota göndererek ispatlamıştır. Stalin'in II. Dünya

⁷⁴ Kurban, a.g.e. s.257.

⁷⁵ Tellal, a.g.e, s.510.

Savaşı'nın ardından Türkiye'den talep ettiği Ardahan, Kars ve Boğazlarda askeri üs konuları hakkındaki tüm taleplerinden vazgeçtiklerini Türkiye'ye bildirmiştir.⁷⁶ Bu gelişmenin ardından Türkiye'nin Sovyetlere yönelik endişeleri giderek azalmış ve ilişkilerde normalleşme dönemi başlamıştır.

Fakat bu süreç biraz kısa sürmüştür. Komünizmin Ortadoğu'da yayılmasını engellemek amacıyla dönemin ABD başkanı Dwight Eisenhower tarafından oluşturulan "Eisenhower Doktrini"⁷⁷ ne Türkiye'nin destek vereceği açıklaması Sovyet-Türk ilişkilerini tekrardan gergin hale getirmiştir.⁷⁸ Bu gerginlik yaklaşık 1 sene devam etmiştir.

1958 tarihinde Kruşçev uluslararası gerginliği azaltmak ve kapitalist ülkelerle ilişkileri geliştirmek için ikili ilişkileri düzeltmeye amaçlayan "Barış İçinde Bir Arada Yaşama" politikasını yürürlüğe koymuştur.⁷⁹ Kruşçev'in bu politikasıyla beraber Sovyetler, Türkiye ile de ilişkileri tekrar düzeltmek istemiştir. İyi münasebetler kurmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur.

İkili ilişkilerin tekrar gelişmesi için ilk adım 1958 tarihinde SSCB'den gelmiştir. Kruşçev, Türkiye hakkında yaptığı konuşma da ikili ilişkilerin artık iyileşmesi gerektiğini bildirmiş ve Türkiye'yi ikili ilişkileri yeniden onarmaya davet etmiştir. 1959'a gelindiğinde Sovyetlerin bu iyi ilişki davetine Türk tarafı da olumlu bakmaya başlamıştır. 1959 tarihinde Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar ve heyette bulunan TBMM temsilcileri Moskova'yı resmi olarak ziyaret etmiştir.⁸⁰

1960 tarihinde iyileşen ilişkiler netice vermiş ve ilişkiler artık başbakanlık seviyesinde yürütülmeye başlanmıştır. Sovyetlerle yakalanan iyi gelişmelerin ardından Adnan Menderes 11 Nisan 1960 günü yaptığı açıklamada, 15 Temmuz 1960'ta Moskova'ya ziyarete gideceğini buna karşılık

⁷⁶ Gönlübol, a.g.e s.346.

⁷⁷ ABD başkanı Eisenhower'ın Ortadoğu'da Sovyet yayılmacılığını durdurmak, bölgeyi ABD'nin yanına çekmek için ortaya koyduğu bildirgeye Eisenhower doktrini denir.

⁷⁸ Gürdal Çetinkaya, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye Ve Eisenhower Doktrini", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.3,S.2, s.10.

⁷⁹ Fahir Armaoğlu, "Barış İçinde Bir Arada Yaşamının Sovyet Yorumu", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.27,S.3, s.286.

⁸⁰ Kurban, a.g.e s. 267.

olarak Nikita Kruşçev'in de Türkiye'yi ziyaret edeceğini duyurmuştur.⁸¹ Geziyle amaçlanan Türk-Sovyet ilişkilerini yumuşatmak, Sovyetlerden yatırım kredisi almak ve yeni bir dönüm noktası oluşturmaktır.⁸² Fakat 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'de yapılan askerî darbe sebebiyle Menderes'in ziyareti gerçekleşmemiştir.

Bazı araştırmacılar Adnan Menderes ve hükümetine yapılan bu askerî darbeyi son dönemlerde Sovyetlerle yakınlaşmanın bir faturası olarak görmektedir. 1950 tarihinden beri aktif Amerikancı olan Türkiye'nin bir anda Sovyetlerle yakın ilişkiler geliştirmesi ABD tarafından hoş karşılanmamış bu da darbenin zemini oluşturmuştur diye düşünülmektedir.

1.4. 1960-1971 Dönemi-İlişkilerin Tekrar Düzilmesi

27 Mayıs Darbesi gerçekleştiğinden sonra SSCB, Türkiye ile ilişkilerini güçlendirerek devam etmeye kararlıydı. Türkiye Sovyet Büyükelçisi, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'i ziyaret ederek Sovyetlerin yeni hükümeti resmen tanıdığını kendisine iletmiş ve Kruşçev'in özel mektubunu Gürsel'e takdim etmiştir.⁸³

Kısa bir süre sonra Türk Dışişleri Bakanı Selim Sarper ve Kruşçev New York'ta buluşarak bir dizi görüşmeler yapmıştır.⁸⁴

New York görüşmelerinin ardından ilişkilerin daha fazla yumuşamasıyla 27 Nisan 1961 senesinde iki devlet arasında doğrudan demiryolu, Moskova'ya kadar giden bir telefon hattı ve Arpaçay Irmağı üzerinde ortak sulama barajı için iş birliği protokolü imzalanmıştır. 1940 tarihinde beri gerilen ilişkileri düşünüldüğünde bu gelişmeler ikili ilişkiler için oldukça önemlidir.⁸⁵

1962 tarihinde Dünya Sovyetler ve Amerika arasında yeni bir krize tanıklık ediyordu. Sovyetlerin ABD'yi tehdit amacıyla Küba'ya yerleştiği

⁸¹ Gönlübol a.g.e, s.364.

⁸² **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1960. (Erişim 26.03.2022)

⁸³ Gönlübol, a.g.e, s.365.

⁸⁴ Tellal, 'a.g.e s.774.

⁸⁵ a.g.e. ,s.775.

füzeler ve ABD'nin Sovyetleri tehdit amacıyla Türkiye'ye yerleştirdiği füzeler yeni bir krize yol açmıştı. Tarihte Küba Krizi olarak bilinen bu olayda ABD her ne kadar Türkiye'nin tarafında olsa da bu sadece göstermelik olmuştur. Krizin sonunda ABD ve Sovyet Dış İşleri Bakanları bir mutabakata vararak karşılıklı olarak füzeleri kaldırmışlardır. Küba füze krizinin ardından Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin Ankara'ya haber verilmeden ABD tarafından kaldırılması Türkiye'yi ABD'ye karşı güvenlik endişesine sokmuştur. Bu olayın sonucunda Türkiye dış politikada Sovyetlerle iş birliğine yanaşmıştır.⁸⁶ Türkiye bu olay yaşanan kadar ABD'yi her zaman en sağlam müttefik olarak görmüştür.

Kübra Krizi yeni bitmişken 1964 tarihinde Kıbrıs Krizi başlamıştır.1960 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Rum tarafı anayasa değişikliği için garantör ülke olan Türkiye'den izin istemiş fakat Başbakan İsmet İnönü tek taraflı bir anayasa değişikliğinin olamayacağını belirtmiştir. Anayasa değişikliği talebi ilerleyen yıllarda Rumlar tarafından Türklere yapılan bir katliama sebep olmuştur. Adada yaşayan Türklere karşı katliamlar yapılmaya başlanmıştı. Türkiye yaşanan olaylar neticesinde 1964 tarihinde Kıbrıs'a müdahale kararı almıştır. Bu kararın ardından ABD Başkanı Johnson 5 Haziran 1964'te Başbakan İnönü'ye bir mektup göndermiştir.⁸⁷ Bu mektup Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Mektupta, ABD'nin çıkacak bir savaştan memnun olmayacağı, Türkiye adaya saldırırsa müttefik olarak destek vermeyeceğini, Sovyetler'in Türkiye'ye savaş açması durumunda NATO'nun desteğe gelmeyeceğini ve ABD silahlarının bu savaşta kullanılmamasını istemiştir. Gönderilen mektubun ardından Türkiye, ABD'nin müttefik anlayışına zarar veren bu davranışından sonra 1950'li yıllarda ki aktif Amerikancılık ilkesinden vazgeçmiş ve Türkiye'nin güvenliğinin tek bir ülkeye dayalı olmaması ilkesini

⁸⁶ Ebru, Gençalp, "Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk-Sovyet İlişkileri (1965-1980)." **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.14,S.29,s.318.

⁸⁷ Halil Akman, "Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)", **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S.22. Yıl 2012, s.88.

benimsemiştir. Bunun sonucu olarak Türkiye Sovyetlerle iyi ilişkileri korumaya karar vermiştir.

1963 tarihinde TBMM Başkanı Suat Hayri Ürgüplü 'nün SSCB'ye resmi bir ziyaretiyle ilişkiler gelişmeye devam etmiştir.⁸⁸ Bu gelişmenin bir yıl ardından Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ve heyeti SSCB'ye 30 Ekim 1964 tarihinde 6 günlük ⁸⁹ bir resmi ziyarette bulunmuştur.⁹⁰ 1 yıl içinde yapılan bu iki üst düzey ziyaret SSCB ve Türkiye arasındaki sorunları ciddi manada çözüme kavuşturmuştur. Türkiye'den yapılan bu üst düzey ziyaretlere karşılık SSCB Parlamento heyeti 4-13 Ocak 1965 tarihinde Türkiye'ye 9 günlük resmi bir ziyarette bulunmuştur. Aynı yıl 17-22 Mayıs tarihlerinde Sovyet Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko Türkiye'ye üst düzey ziyarette bulunmuştur.⁹¹

Daha önce Adnan Menderes'in Başbakanlık seviyesinde Moskova'ya ziyaret edeceğini duyurduysa da bu 27 Mayıs darbesi yüzünden gerçekleşmemiştir. Aradan geçen 5 yıl ve gelişen ilişkiler sayesinde Türkiye Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü 9-16 Ağustos 1965 tarihlerinde Moskova'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur.⁹² Bu, Türkiye'nin o zaman kadar Sovyetlere gerçekleştirdiği en üst düzey resmi ziyaret olmuştur.⁹³ Bu görüşmede konu Sovyetlerin Türkiye'ye yapacağı ekonomik yardımlar ve Kıbrıs özelinde olmuştur.⁹⁴

Sovyetlerle ilişkiler Ekim 1965'e kadar normal devam derken Türkiye'de siyasi iktidar değişmiştir. 1965 tarihinde yapılan seçimlerde Süleyman Demirel Başbakan seçilmiştir.⁹⁵ İktidara gelen Süleyman Demirel başlarda Sovyetlerle ilişkilerde biraz daha temkinli davranmıştır. Hatta

⁸⁸ Gönlübol, **a.g.e.**, s.368.

⁸⁹ **Akşam**, 31 Ekim 1964. (Erişim 18.03.2022)

⁹⁰ Ercan Karakoç, Mithat Olkun, "Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Dönemi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1962-1965)", **Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi**, C.7,S.4,2020,s.2326.

⁹¹ Karakoç, Olkun **a.g.e.** ,s.2327.

⁹² Mehmed Gökhan Polatoğlu, "Türkiye İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında 1965-1975 Döneminde Gerçekleştirilen İşbirliği Ve Yapılan Anlaşmalar' '**Türk Araştırmalar Enstitüsü Dergisi**, C.0, S.65, 2019,s.483.

⁹³ **Milliyet**, 11 Ağustos 1965. (Erişim 23.11.2021)

⁹⁴ Tellal, **a.g.e.**, s.777.

⁹⁵ Polatoğlu, **a.g.e** s.484.

kendisinden önce yapılan ekonomik antlaşmayı ve Sovyetlerden petrol alınımını geciktirmiş, karşı çıkmıştır.⁹⁶ Fakat yine de ilişkilerin önemli ölçüde büyümesi bu dönemde olmuştur.⁹⁷ Demirel döneminin başlarında soğuk seyreden ilişkiler daha sonra canlanmıştır. İkili ilişkiler o kadar gelişmiştir ki SSCB Genel Sekreteri Kosigin 20-27 Aralık 1966 tarihlerinde Türkiye'ye üst düzey bir resmi ziyarette bulunmuştur.⁹⁸ Bu Sovyetlerin Türkiye'ye 1966 yılına kadar yaptığı en üst düzey ziyaret olarak gerçekleşmiştir.⁹⁹

Bu ziyaretinde karşılığında Süleyman Demirel 19-29 Eylül 1967 tarihlerinde Moskova'ya üst düzey ziyarette bulunmuştur.¹⁰⁰ Tüm ziyaretlerin özelinde iki ülke arasında ekonomik, kültürel, siyasi ve askeri antlaşmalar imzalanmıştır.¹⁰¹ Demirel, Moskova ziyaretinden sonra Özbekistan ve Azerbaycan'a uğrayıp buralarda bir dizi görüşmeler yapmıştır.¹⁰² Yapılan ziyaretler Türkistan Türk Devletleri ve Türkiye açısından bir ilk niteliği taşımaktadır. Bu tarihten önce Sovyet Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasında herhangi bir ilişki yaşanmamıştır. Demirel'in bu ziyaretinde siyasi değil daha çok kültürel bir gezi niteliğinde olmuştur. Tüm ziyaret boyunca Türk heyeti Sovyet görevlileri tarafından izlenmiştir. Her ne kadar yapılan ziyaret siyasi olmasa da, ileride ilişkilerin gelişmesi açısından önem arz etmektedir.

SSCB-Türkiye ilişkileri bu dönemde öyle gelişmiştir ki, Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay 12-21 Kasım 1969' SSCB'yi ziyaret etmiştir.¹⁰³ Türk-Sovyet ilişkileri arasında ilk defa bu seviye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin Sovyetlere gerçekleştirdiği en üst düzey ziyaret olmuştur.¹⁰⁴ Cevdet Sunay bu geziyle ilgili gazetelere şöyle bilgi vermiştir "*Devlet başkanı*

⁹⁶ Tellal **a.g.e** s.777.

⁹⁷ **a.g.e.** ,s.778.

⁹⁸ Polatoğlu **a.g.e.**,s.485.

⁹⁹ **Milliyet**, 28 Aralık 1966. (Erişim 23.11.2021)

¹⁰⁰ İlker Limon, "Süleyman Demirel'in 1967 Sovyetler Birliği Ziyaretinin Türk Basınına Yansımaları"; **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, C.11,S.2,2020, s.47.

¹⁰¹ **Akşam**, 23 Eylül 1967. (Erişim 19.04.2022)

¹⁰² Limon,**a.g.e.** ,s.47.

¹⁰³ Gençalp, **a.g.e.** s.330.

¹⁰⁴ **a.g.e.** ,s.330.

*seviyesinde ilk defa vaki olan bu ziyaretimin gelişmekte bulunan iyi komşuluk münasebetlerimize yararlı olacağını ümit ediyorum”*¹⁰⁵ Gezi 11 gün sürmüştür.

Yaşanan bu olumlu ilişkilerin neticesinde iki devlet arasında imzalan antlaşmalar vasıtasıyla Türk ağır sanayinin temelleri atılmıştır. İskenderun Demir-Çelik Fabrikası, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, , Bandırma Sülfürik Asit Tesisi ve Çayırova Cam Fabrikası Sovyet Rusya’sının Türkiye kazandırdığı tesislerdir.¹⁰⁶

Yapılan tüm bu üst düzey ziyaretler, imzalanan önemli antlaşmalar Türkiye’nin, ABD ekseninden uzaklaşması sonucunda olmuştur. Türkiye ABD’den beklenen ekonomik ve askeri yardımları görmemiştir. Bunun aksine ABD, Kıbrıs mücadelesi döneminde Türkiye’ye gereken desteği vermemiştir. ABD ile yaşanan tüm bu kötü gelişimlerin sonucundan Türkiye kendisini Doğu Bloğuna yakın hissetmiş ve SSCB ile ilişkileri üst düzeyde tutmaya çaba sağlamıştır. Sovyetlerle ilişkiler 1970’lerin ilk yıllarına kadar yüksek seviyede devam etmiştir.

1.5. 1971-1983 Dönemi-İlişkilerin Zayıflaması

1970’li yıllara gelindiğinde ABD ve Batı ülkeleri Türkiye’ye çifte standart uygulamaya devam etmiştir. 1973 tarihine gelindiğinde Türkiye’de iktidar değişmiştir.1973’te Bülent Ecevit’in hükümeti kurmasıyla¹⁰⁷ dış politikada genel olarak hareketlilik devam etmiştir.1974 tarihinde yaşanan Kıbrıs sorunu ve sonrasında yaşanan mektup krizi ve ardından silah ambargosu bunu en önemli örneğidir.

Sovyetlerle Türkiye arasındaki iyi ilişkiler 1973 tarihinden sonra durağan konumuna gelmiştir. Bunun sebebi Türkiye’de yaşanan sol hareketlerin arkasında SSCB’nin olduğu düşüncesidir. Türkiye’deki solcu

¹⁰⁵ **Akşam**, 13 Kasım 1969. (Erişim 19.04.2022)

¹⁰⁶ Tellal, **a.g.e.** s.779.

¹⁰⁷ Barış Ertem, “12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim Ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)”,**Uluslararası Toplumsal Araştırma Dergisi**, C.8, S.4, 2018 s.669.

düşüncenin canlanması ve harekete geçmesi konusunda Türkiye, SSCB'den şüphelenmiştir. Ayrıca SSCB'nin 1974 tarihinde Türk-Kıbrıs harekâtına olumsuz tavır takınması ve bir nota ile Türk askerinin Kıbrıs'tan çekilmesini talep etmesi, Sovyetlerle Türkiye ilişkilerini yeniden germiştir.¹⁰⁸

Fakat ABD'nin Kıbrıs harekâtı boyunca Türkiye'ye uyguladığı sert politika sebebiyle Türkiye yeniden Sovyetlere yakın olmak zorunda kalmıştır. Şubat 1975 tarihinde ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu başlatmasıyla Sovyetlerle olan ilişkilerin önemi daha da artmıştır. Türkiye'nin davetiyle Sovyet Genel Sekreteri Kosigin 26-29 Aralık 1975'te Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret kapsamında SSCB'nin yardımıyla bitirilen İskenderun-Çelik Fabrikasının açılışı yapmıştır.¹⁰⁹ Ziyaretin asıl amacı şudur: Türkiye kendisini ABD karşısında yalnız hissetmemek, onun karşısında güçlü görünmek için SSCB'nin desteğini aldığını göstermek istemiştir. Ziyaretin karşılığını Ecevit 21-25 Haziran 1978 tarihinde Moskova'ya giderek yapmıştır.¹¹⁰ Bu ziyaretlerin ardından ilişkiler askeri alana da yansımış ve iki ülke arasında askeri protokoller imzalanmıştır.¹¹¹

Sovyetlerle tesis edilen iyi ilişkiler ABD'nin silah ambargosunu kaldırdığı 1978 yılına kadar devam etmiştir. ABD'nin silah ambargosunu kaldırmasıyla, Türkiye'nin bunun karşılığında askeri üstleri ABD kullanıma açması Sovyetlerle olan ilişkileri olumsuz olarak etkilemiştir. Ambargonun kalkması ve Amerika ile ilişkilerin yeniden başlamasıyla Türkiye dış politikada yönünü Sovyetlerden çevirip yeniden ABD'ye dönmüştür.

Bu gelişmeler devam ederken Aralık 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi¹¹² yaşanan krizi daha kötü etkilemiştir. İşgalin ardından Sovyet-

¹⁰⁸ Burçin Canar, "SSCB-Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu (1964-1979)", **Viraverita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar**, S.8,2018, s.223.

¹⁰⁹ Tellal, **a.g.e.** s.779.

¹¹⁰ Gençalp, **a.g.e.** s.341.

¹¹¹ **Akşam**, 24 Haziran 1978 (Erişim 18.03.2022)

¹¹² Kubilayhan Erman, "Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgali Ve Türkler" **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.44, 2019, s.305.

ABD ilişkileri ciddi biçimden etkilenirken, Türkiye de bu işgalden dolayı SSCB'yi sert bir şekilde kınamıştır.

12 Eylül 1980 darbesi olduktan sonra Sovyetler bu konu hakkında Türkiye'ye herhangi bir olumsuz tavır takınmamıştır. Bunun sebebi de biraz Kenan Evren'in darbe gerçekleşikten sonra Türkiye'nin mevcut dış politikasını koruyacağını söylemesidir. Ancak darbeden sonra kurulan Milli Güvenlik Konseyi, Türkiye'deki sol örgütleri desteklediği iddiasıyla Moskova'yla arasına mesafe koymuş hatta bu örgütlerden direk Moskova'yı sorumlu tutan bir tavır sergilemiştir¹¹³. Turgut Özal'ın Başbakan seçilmesine kadar olan dönemde Türkiye-Sovyetler ilişkisi en asgari şekilde devam etmiş ciddi bir gelişme yaşanmamıştır.

1920-1983 yılları arasında Türkiye ve Sovyet Türk Cumhuriyetleri arasında resmi olarak bir ilişki veya gelişme yaşanmamıştır. Bunun başlıca sebepleri Sovyetlerin yürüttüğü katı denetleme ve her şeyin Moskova üzerinden gerçekleştirilmesidir. En küçük bir haber veya dış dünya ile irtibat sürekli olarak Moskova üzerinden yapılmıştır. Türkiye kendini sürekli Batı ile entegre etme düşüncesi ve Sovyetlerden çekinmesinden dolayı hiçbir faaliyette bulunamamıştır.¹¹⁴ Türkiye 1950-1983 yılları arasında Batı ve Doğu Bloğu arasında sürekli tercih yapmak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin yapmış olduğu tercihler dönem dönem etkili olsa da genelde başarısız olmuştur. Bunun başlıca sebepleri Türkiye Sovyet politikalarına karşı unsur olacak kadar güçlenememesi ve yaklaşık her 10 yılda bir askeri darbeler yüzünden belli bir politik duruş sergileyememesindedir.

¹¹³ Kara, a.g.e. s.18.

¹¹⁴ Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler" ,**Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran,12.Baskı C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 366.

İKİNCİ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL'IN HAYATI, SİYASETE ATILMASI, BAŞBAKANLIK ve CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ

2.1. Turgut Özal'ın Hayatı

Turgut Özal 13 Ekim 1927 tarihinde Malatya'da doğmuştur.¹¹⁵ Babası Mehmet Sıddık Bey memur, annesi Hafize Hanım ise ev hanımıydı. İlköğrenimini Bilecik Söğüt'te gören Özal, ortaokulu Mardin'de bitirdi. Ardından lise eğitimi için Konya'ya gelen Özal, Konya Lisesinde öğrenime başladı ve lise hayatını Kayseri Lisesinde bitirdi. Özal'ın bu kadar sık okul değiştirmesinin sebebi babasının memur olmasından dolayıdır. Her tayin kararıyla Özal'ın da hayatı değişmiştir. Lise eğitiminin ardından Özal, 1950 tarihinde İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Mühendisliğini bitirdi.

Üniversite yıllarında siyasete ilgili olan Özal, İTÜ Talebe Birliği'nin sosyal işler başkanlığı görevini yürütmüştür. 1952 tarihinde Elektrik İşleri Etüt İdaresinde görevlendirildi.¹¹⁶ Burada sekreter olarak çalışan Semra Yeyinmen ile evlenmiştir. Özal'ın üç çocuğu vardır. Kısa zaman sonra Özal ihtisas eğitimini tamamlamak için Amerika'ya Texas Tech Üniversitesine gönderildi. Yurtdışında eğitimini tamamladıktan sonra Elektrik İşleri Etüt İdaresi Teknik Müşaviri olarak görevlendirildi.

1959 tarihinde askerliğini yapmak için gittiği askeriyede Devlet Su İşleri Genel Müdürü olan Süleyman Demirel ile tanıştı. Bu tanışıklık Türk siyasi hayat tarihine derin izler bırakacaktır.¹¹⁷ Ankara'da yedek subaylık yaparken Millî Savunma Bakanlığı'nın Ar-Ge bölümünde hizmet ermeye devam eden Özal, Devlet Planlama Teşkilatının kurulumda yardım etti.¹¹⁸ Askerliğinin bitmesinin ardından Elektrik İşleri Etüt İdaresi'ndeki görevine

¹¹⁵ https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal/ (Erişim:03.11.2021)

¹¹⁶ https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal/ (Erişim:03.11.2021)

¹¹⁷ Kara, **a.g.e.** s.12.

¹¹⁸ https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal/ (Erişim:03.11.2021)

geri gelmiştir.1965 tarihinde askerde tanıştığı Süleyman Demirel'in yanında danışmanlık görevi yürüten Özal¹¹⁹ daha sonra, Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuştur. 1976 yılına gelindiğinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığına getirilmiştir.¹²⁰ 1971 yılına kadar buradaki görevi yerine getiren Özal,12 Mart 1971 askeri darbesiyle buradaki görevinden ayrılarak Dünya Bankasında çalışmaya başlamıştır.¹²¹ Özal yurda dönmeye karar vermiştir. Türkiye'ye döndükten sonra bankacılık, otomotiv sektörlerinde yöneticilik yapmıştır.¹²²

Özal aktif siyasetle ilk olarak 1977 Genel seçimlerinde tanışmıştır. Necmettin Erbakan önderliğinde Milli Selamet Partisinden İzmir milletvekili olarak aday gösterilmiş fakat kazanamamıştır. 1979 tarihinde Süleyman Demirel'in Başbakanlığında kurulan hükümette Başbakanlık Müsteşarı ve DPT'nin Müsteşar Vekilliği olarak görev yaptı.

Özal Ekonomi İşlerinden Sorumlu Başbakan Yardımcı olarak görev yapmış ve Türk ekonomisinin liberalleşmesini amaçlayan 24 Ocak kararlarının hazırlanmasında önemli derecede etkili rol oynamıştır.¹²³ Kamuoyuna 24 Ocak kararları olarak geçecek bu program ile Özal'ın yıldızı iyice parlamıştı. Göreve başladıktan yaklaşık 2 ay sonra istifa eden Özal, arkadaşlarıyla birlikte 20 Mayıs 1983'te Anavatan Partisini kurdu.¹²⁴ 6 Kasım 1983 tarihinde düzenlenen genel seçimler neticesinde 211 milletvekiliyle büyük bir çoğunluk sağlayan Özal, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in onaylamasıyla 13 Aralık 1983 tarihinde

¹¹⁹ Kara, **a.g.e.** s.12.

¹²⁰ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ozalin-olumunun-uzerinden-26-yil-gecti/1453554>(Erişim: 15.12.2021)

¹²¹ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ozalin-olumunun-uzerinden-26-yil-gecti/1453554>(Erişim: 15.12.2021)

¹²² <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ozalin-olumunun-uzerinden-26-yil-gecti/1453554>(Erişim: 15.12.2021)

¹²³ Ceyhun Haydaroglu, Satı Tatlısu, "Turgut Özal Dönemi Yeni Sağ Devlet Ve Ekonomik Liberalizm: Devlet Ve Piyasa İlişkisinin Politik Ekonomisi", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1,S.1, 2016, s.33.

¹²⁴ Kara, **a.g.e.** s.13.

45. Hükümetin başbakanı olarak görevine başladı.¹²⁵ 1987 tarihinde düzenlenen genel seçimlerden Anavatan Partisi Türkiye’de etkisini arttırarak 292 milletvekili ile tekrar iktidar partisi seçilmiş ve böylece II. Anavatan Hükümeti kurulmuştur¹²⁶.

Özal 1983-1989 yılları arasında Türkiye ekonomisinin ortalama yıllık 5,2 oranında büyümesine büyük katkı sağlamıştır. 18 Haziran 1988 günü partisinin olağan kongresinden Kartal Demirağ tarafından silahlı saldırı girişiminden yaralı olarak kurtulmuştur. Cumhurbaşkanı olduktan sonra Özal, Kartal Demirağ’ı affetmiştir.¹²⁷

31 Ekim 1989’da Kenan Evren’in cumhurbaşkanlığından ayrılmasıyla, cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olmuş. 3.turun sonucunda 263 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti’nin 8.cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.¹²⁸ Özal’dan boş kalan başbakanlık görevine ise kendi partisinden Yıldırım Akbulut getirilmiştir. Akbulut, 23 Haziran-20 Kasım 1991 tarihleri arasında görevi sürdürmüş, daha sonra yerine Mesut Yılmaz seçilmiştir. 20 Ekim’de yapılan genel seçimlerde Süleyman Demirel’in liderliğindeki Doğru Yol Partisi ile Erdal İnönü’nü liderliğindeki Sosyal Demokrat Halkçı Partisinin koalisyonu iktidara gelmiş, Anavatan Partisi muhalefete geçmiştir.¹²⁹

Özal, cumhurbaşkanlığı döneminde Türk siyaset tarihinde unutulmaz işler yapmış, ülkeyi ekonomik olarak kalkındırmış, soğuk savaş döneminden sonra uluslararası arenada önemini kaybeden Türkiye’ye yeni ufuklar açmış, ikili ilişkilerde dünya siyasetinde önemli bir yer kaplamıştır. Bunda Özal’ın benimsediği ekonomi politikaları büyük bir yer kaplamıştır. Özal,

¹²⁵https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=&v_donem=&v_y_asama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=BAKANLAR%20KURULU&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=1819&v_g_elecek_sayfa=1601&v_kullanici_id=16211631. (Erişim: 10.12.2021)

¹²⁶ <http://www.secim-sonuclari.com/1987>

¹²⁷ Mehmet Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s.117.

¹²⁸<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/1923-ten-gunumuze-cumhurbaskani-secimleri/134629>. Erişim: 15.01.2022)

¹²⁹ Kara, **a.g.e.** s.14.

devletlerarası ilişkilerde ekonomiye dayalı bir güven sistemi geliştirmiş¹³⁰ ve dış politikayı ekonomik çıkarlar üzerine kurmaya çalışmıştır.¹³¹ Özal'a göre bir ülkenin ekonomisi iyiye siyasi ağırlığı da o ölçüde kuvvetlidir. Türkiye hem iç politikada hem dış politikada aldığı kararları ekonomiye göre şekillendirmiş ve ilişkileri bu şekilde yönlendirmiştir. Özal'ın bu tutumu kendisini diğer liderlerden ayırmıştır.¹³²

Sovyetlerin dağılmasından sonra Türkistan Cumhuriyetlerinin kalkınmasıyla ilgili birçok politika hayata geçirmiştir. Yine bu amaçla 17 Nisan 1993 günü 12 günlük Türk Cumhuriyetleri gezisinin ardından kalp krizi neticesinde vefat etmiştir. Ankara'daki cenaze namazının ardından İstanbul'da bulunan Vatan Caddesi üzerinde kendisi adına düzenlenen anıt mezara defnedilmiştir.

2.2. Özal'ın Başbakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Dönemi Türk Dış Politikası ve Sovyetler

12 Eylül 1980 tarihinde Kenan Evren liderliğinde askeri darbe yapılmıştır.¹³³ Darbe sonucunda Başbakan Demirel'in hükümeti görevden alınmış ve TBMM feshedilmiştir. Ardından 7 Kasım 1982 tarihinde Kenan Evren, Cumhurbaşkanı olarak görev yapmaya başlamıştır.

6 Kasım 1983 tarihinde düzenlenen seçimlerini Özal'ın Partisi ANAP kazanmıştır.¹³⁴ Böylece Turgut Özal, ilk hükümetini kurmuştur.¹³⁵ Özal'ın siyasi hayatta öne çıkaran politikası hep ekonomi olmuştur. Özal 24 Ocak kararlarıyla ismini duyurmuş bir insandı. Turgut Özal'ın Türk dış politikasında

¹³⁰ Cihan Daban, "Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası", **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C.17,S.33, 2017,s.84.

¹³¹ Gülistan Gürbey, Özal'ın Dış Politika Anlayışı", **Kim Bu Özal**, Ed. İhsan Sezal, İhsan Dağı, Boyut Kitapları, Kasım,2001,s.

¹³² Muhittin Ataman, "Özal Ve İslam Dünyası; İnanç Ve Pragmatizm", **Kim Bu Özal**, Ed. İhsan Sezai, s.355.

¹³³ Hakkı Uyar, "Türkiye'de Askeri Darbeler Ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.20,S.15,2020, s.84.

¹³⁴ Daban, **a.g.e.**,s.83.

¹³⁵ **a.g.e.** ,s.83.

anlayışı ilk önce bölgedeki ekonomik iş birliği oluşturmalı, karşılıklı ticari ilişkileri arttırmalı ve böylelikle çatışmaları en aza indirmelidir.

Özal dış politikada Türkiye'nin daha önce tecrübe etmediği farklı tarzda yenilikler getirmişti. Osmanlı coğrafyası, komşu ülkeler, bu dönemde önem kazanmış ve dış politikada unsur haline gelmişti. Türkiye böyle yaparak statükocu yaklaşımdan uzak durmuş, kendisine yeni pazarlar açmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de Batı ve ABD'den kopmamış aksine onlarla ilişkileri son derece etkin kullanmıştır.

Özal'ın kendisinden önceki devlet politikalarını beğenmemesi ve bürokrasiye karşı sert tutumu Türk dış politikasını da etkilemiştir. Özal, Türkiye'nin devlet anlayışının sığ, koruyucu, geleneksel, yeni argümanlar geliştirmekten uzak ve ağır işlediğini savunarak bazen bir müsteşarın yapması gereken şeyleri bizzat kendisi takip etmiş, ilgilenmiştir. İktidarı boyunca bu anlayıştan kurtulmaya çalışmıştır.

Özal her ne kadar bürokrat olarak yetişse de Amerika'da aldığı ekonomik eğitim ve Türkiye'de yaşadığı tecrübeler, Dünya Bankası gibi yerler onun ekonomik alanda bilgi birikimi arttırmış bu birikimde ikili devlet ilişkilerinde ekonomik olarak yansımıştır. Türkiye Özal ile Batı, Sovyet ve İslam dünyası ile ilişkilerinde askeri veya siyasi antlaşmalardan çok ekonomik antlaşmalar yaparak ilişkilerini arttırmaya başlamıştır. Özal, Türkiye'yi siyasi anlamda dünyada ve bölgede güçlü kılmak için en önemli aracın güçlü bir ekonomi ve yoğun bir ticari ilişki ile mümkün olduğunun bilinciyle hareket etmiştir.

1983 yılına gelindiğinde Turgut Özal tarafından kurulan ilk sivil hükümet Sovyetlerle ilişkileri sıcak tutmak için görüşmeler yapmaya başlamış ve ilk antlaşmalardan biri doğalgaz antlaşması olmuştur.¹³⁶ Özal hükümeti Sovyetlerle olan ilişkileri özellikle ekonomik temelde geliştirmek istemişti¹³⁷

136 Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri", **Akademik Fener**, C.8,S.13,2010. s.28.

137 Tellal, 'a.g.e. s.165.

ve bunu ilişkiler başladıktan kısa bir süre sonra 1983 yılında Sovyetlerle ithalatı en üst seviyeye çıkararak başarmıştı.

Türkiye’de bu gelişmeler yaşanırken Sovyetler ‘de de bir takım gelişmeler oluyordu. 1964’te Sovyet Genel Sekreterliği koltuğuna oturan Leonid Brejnev’in 1982 yılındaki ölümünden sonra yerine gelen Andropov ve Çernenko’nun başkanlıkları çok kısa sürmüştü¹³⁸ ardından 11 Mart 1985’te Mihail Gorbaçov Genel Sekreterliğe getirilmiştir.¹³⁹ Bu gelişme Dünya ve Türkiye için önemli bir tarihi olaydır.¹⁴⁰

Gorbaçov’un iktidara gelmesiyle Sovyetler kötü gidişi düzeltmek için 1986 yılında başlayarak iki yeni politika hayata koymuştur. Kimilerine göre bu politikalar Sovyetlerin yıkılışını hızlandırmış hatta sebep olmuştur. Bunlar Perestroky¹⁴¹(Yeniden Yapılanma) ve Glastnost’udur ¹⁴²(Açıklık). Bu ilkelerle beraber atılan adımlar neticesinde Afganistan ve Afrika’dan çekilme, silahsızlanma, ikili devlet ilişkilerinde ideolojiyi kaldırma ve kapitalist pazarda yer arayışları izlemiştir. Bu sayede Sovyetler Ekonomik çöküşün önüne geçmek, halkın refahını arttırmak ve Batı Bloğunun karşısında güçlü durmak amaçlanmıştır. Fakat bu amaçların başarıya ulaştığını söylemek imkânsızdır.

Özal, Gorbaçov’un iktidara gelmesiyle beraber Sovyetlerle ekonomik ilişkileri geliştirmek için Maliye Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin’i, resmi ziyaret ve anlaşmalar yapmak için 20-23 Ağustos 1985 yılında Moskova’ya göndermiştir. Yapılan görüşmelerden sonra alınan karar neticesinde Rus doğalgazını Türkiye’ye getirmek için anlaşma imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Sovyet doğalgazı 1987 yılından sonra Türkiye’ye gelecektir.¹⁴³

¹³⁸ Efkan Canşen, ‘‘Sovyetler Birliği’nden Rusya Federasyonu’na Doğru Değişimin Yan Etkileri’’, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.24, 2011, s.80.

¹³⁹ **a.g.e.** ,s.80.

¹⁴⁰ Armaoğlu, **a.g.e.** s.911.

¹⁴¹ Canşen, **a.g.e.** s.80.

¹⁴² **a.g.e.** ,s.80.

¹⁴³ Kara, **a.g.e.** s.21.

Doğalgaz antlaşmasının yaşattığı sıcak ortamdan faydalanmak isteyen Özal, ilk SSCB ziyaretini 28 Temmuz – 1 Ağustos 1986 yılında gerçekleştirdi.¹⁴⁴ Fakat bu ziyaretten bir netice elde edemedi çünkü Mihail Gorbaçov Özal'ı görüşmeyi reddetmiştir. Görüşme talebinin geri çevrilmesinin nedeni, Özal'ın Bulgaristan'da yaşayan Türklere sahip çıkması ve Bulgaristan'a sert tepki göstermesiydi. Haliyle Özal'ın Bulgaristan'a olan tutumu Gorbaçov tarafından hoş karşılanmadı. Gorbaçov'un Moskova'daki Türk heyetini görüşme talebini reddetmiştir.

Bu olumsuz gelişmeden sonra Türk heyeti daha önceden yapılan programa uyum sağlayarak Moskova'dan Taşkent'e geçmişlerdir. Özal burada Özbek Türklerinin yakın ilgisini görmüştür. Özal'ın Taşkent havaalanında SSCB Özbekistan Komünist Partisi Lideri İslam Kerimov karşılaşmıştır.¹⁴⁵ Bu ziyaretle Türkiye yıllar sonra Türkistan'daki Türk halklarıyla tekrar bir araya gelmişti. Bu ziyaretler 1991 yılı sonrası devlet adamlarının daha hızlı kaynaşmasına vesile olmuştur.¹⁴⁶ Tabi bu ziyaret tıpkı Süleyman Demirel'in ziyareti gibi Sovyet yetkilileri tarafından izlenmiştir. Özal burada kültürel söylemlerde bulunmuş herhangi bir siyasi mesaj vermemiştir.

31 Ekim 1989 tarihinde Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı süresi dolmasıyla, Turgut Özal cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olmuş ve 3.turun sonucunda 263 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 8.Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.¹⁴⁷

2.3. Sovyetler Yıkılana Kadar İlişkiler

SSCB dağılmadan hemen önce Sovyet Ermenistan'ı, Sovyet Azerbaycan'a ait olan Dağlık Karabağ'da hak iddia etmeye başlamıştır. Bu

¹⁴⁴ <https://tr.sputniknews.com/20200805/rus-buyukelcilikten-turgut-ozalin-1986da-sovyetler-birligine-yaptigi-ziyaretle-ilgili-paylasim-1042594778.html>. (Erişim: 05.01.2022.)

¹⁴⁵<https://www.abdulvahapkara.com/turk-dunyasinda-is-birliginin-mimari-turgut-ozal/>(Erişim:05.01.2022)

¹⁴⁶<https://www.abdulvahapkara.com/turk-dunyasinda-is-birliginin-mimari-turgut-ozal/>(Erişim:05.01.2022)

¹⁴⁷ https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal/(Erişim:03.11.2021)

gelişme iki ülke arasını oldukça germiş ve ciddi çatışmalara neden olmuştur.¹⁴⁸ Gorbaçov'un son dönemde getirdiği özgürlük rüzgârı sayesinde Azerbaycan'a ait olan Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeni halkı Ermenistan'la birleşmeyi talep etmiştir. Bu talebin duyulması ile Azerbaycan'da ve Moskova'da yönetimin aleyhine protesto gösterileri başlamıştır. Gösteriler kısa zaman sonra çatışmaya dönüşmüştür. Çatışmaların alevlenmesiyle Moskova 19 Ocak 1990 tarihinde olağanüstü hal ilan edilmiştir.¹⁴⁹ Olağanüstü hal ile beraber Kızıl Ordu Azerbaycan'ı kuşatma altına almıştır. Tüm giriş-çıkışlar kapatılmıştır. Fakat ordu çatışmayı bastıramamış aksine daha da şiddetlenmesine neden olmuştur. Şiddet olaylarının yaşanması ile Azerbaycan'da büyük gösteriler ve protestolar başlamıştır. Yaşanan olayları izleyen Moskova yönetimi, Ermenistan'ı destekleyip, Azerbaycan'ın karşısında yer almıştır. 20 Ocak gecesi yaşanan olaylar neticesinde yüzlerce Azerbaycan vatandaşı vefat etmiştir.¹⁵⁰

Türkiye olaylarla ilgili yaptığı açıklamada Azerbaycan'da yaşanan durumu SSCB'nin iç meselesi olarak görmüş ve dâhil olmak istememiştir. Türk kamuoyu ise Azerbaycan'ın yanında yer almıştır.¹⁵¹

Yaşanan olaylara Türkiye'nin tepkisi beklenenden farklı olmuştur. Turgut Özal ABD ziyareti sırasında kendisine yöneltilen ‘‘Azeriler ve Sovyetler Birliği’ndeki diğer Türk asıllı gruplar, bağımsızlık talep ederse, Türkiye’nin tutumu ne olacaktır?’’, sorularına beklenenin çok dışında cevap vermiştir. Özal ‘‘Her şeyden önce, Azerbaycan bir Sovyet Cumhuriyeti’dir. Aramızda çok kısa bir sınır vardır. Sovyet Ermenistan’ıyla sınırımız çok daha uzundur. Azerbaycan’la sınırımız doğrudan Azerbaycan ile değil, Azerbaycan’a bağlı Nahcivan iledir. Bu sınırın uzunluğu sadece 6-7 kilometredir. Aslında Azerbaycanlılar, Anadolu’daki Türk halkından daha çok İran Azerilerine yakındırlar, lehçelerimiz farklıdır. Bir başka fark daha vardır.

¹⁴⁸ Bilal N. Şimşir, ‘‘Azerbaycan: Kızılordu’nun Azerbaycan’ı İşgali Ve Türkiye’nin Tepkisi (Ocak 1990)’’, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, C.1,C:1,2012. s.59.

¹⁴⁹ a.g.e.. s.60.

¹⁵⁰ a.g.e. ,s.61.

¹⁵¹ Kara a.g.e s.67-68

Mezheplerimiz ayrıdır. Onlar Şii'dir, biz Sünni'yiz, Sovyetler Birliği'ndeki Türkçe konuşan ya da Müslüman gruplara karışmak istemeyiz. Sovyetler Birliği'nde sorunlarla karşılaşılmasını istemeyiz. Gorbaçov'un izlediği politikaların düzenli bir şekilde uygulanmasını arzu ederiz. Ancak, büyük değişimlerle birlikte bazı sorunlar olacaktır”¹⁵² diye beklenmedik cevap vermiştir.

Özal'ın bu açıklaması hem Azerbaycan Türkleri hem de Türkiye Türkleri tarafından protesto edilmiştir. Bu açıklamayı yapan Özal, Sovyetler yıkıldıktan sonra bölgeye en çok ilgi gösteren Devlet Başkanı olmuştur.

2.4. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi

Sovyetlerle imzalanan doğalgaz antlaşmasının Türkiye açısından verimliliğini gören Özal, Türkiye'nin kuzey komşularıyla ilişkilerini daha fazla büyütmek için Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi adında bir projeyi hayata geçirmek istemiştir. Projenin detayları açıklamak ve yakın müttefikinden destek görmek için Özal, Gorbaçov ile görüşerek ona bilgi vermiştir. Görüşme kapsamında Özal, Gorbaçov'a SSCB'nin Karadeniz'e sahili olan ülkeleri ve Karadeniz'de sahili bulunan diğer Balkan ülkelerini içeren bir 'Karadeniz Ekonomik Bölgesi' projesi konusunda bilgi vererek desteklerini beklemiştir. Gorbaçov' da projenin detaylarını konuşmak için Özal'ı Moskova'ya davet etmiştir.¹⁵³

Özal, Gorbaçov'un davet üzerine 11-16 Mart 1991 tarihinde Moskova'ya giderek resmi görüşmelerde bulunmuştur. Ziyaret Kapsamında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) projesi Sovyetlere sunulmuştur. Proje fikri Sovyetler tarafından kabul görmüştür. Yapılan görüşmelerde projeye Türkiye SSCB, Bulgaristan ve Romanya katılacaktı.¹⁵⁴

¹⁵² **Milliyet**, 19.01.1990. (Erişim 23.11.2021)

¹⁵³ Kara, a.g.e, s.29.

¹⁵⁴ <https://www.abdulahapkar.com/turk-dunyasinda-is-birliginin-mimari-turgut-ozal/>(Erişim:05.01.2022)

İki ülke arasında yapılan görüşmeler olumlu geçmiş ve Sovyetler Birliği ile Türkiye birbirlerini tekrar “dost ülke” ilan etme kararı almıştır.¹⁵⁵

Özal yapılan antlaşmadan ve olumlu havadan sonra Ukrayna, Kazakistan ve Azerbaycan’a seyahat etmiştir.¹⁵⁶ Ukrayna ziyaretinde ticari birliğin sürdürülmesi ile alakalı görüşmeler yapılmıştır. Kazakistan ve Azerbaycan seyahati ise siyasi değil daha çok kültürel bir ziyaret olmuştur. Azerbaycan ziyareti ise son yaşananlar kanlı olaylardan ve Özal’ın ABD’deki açıklamalarından dolayı resmi geçmiştir.

KEİB kapsamında Türkiye, Romanya, Bulgaristan ve SSCB heyetleri 11-12 Temmuz 1991 tarihinde Moskova’da projenin hayata geçmesi için bir bildiri imzalayıp yayınladılar. Bildiride antlaşmanın 1991 sonunda bir zirve toplantısı ile imzalanması kararlaştırıldığı duyurulmuştur.¹⁵⁷ Fakat SSCB’de 19 Ağustos 1991 darbesiyle yaşananlar, ardından da 26 Aralık 1991’de SSCB’nin yıkılmasıyla antlaşma geçici olarak durdurulmuştur. Yaşanan bu olaylardan sonra Karadeniz Ekonomik İşbirliği antlaşması 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul’da, 11 ülke liderinin katılımıyla imzalanmıştır. Sovyetlerin yerine imzayı varisi Rusya Federasyonu atmıştır.¹⁵⁸

1989-1991 yılları arasında iki devlet ilişkilerini iyice geliştirmiş, aradaki sorunlar ortadan kalkmaya başlamıştır. Sovyetlerin dış ilişkilerde ideolojisi bırakması, Özal’ın da ilişkilerde ekonomiyi öne çıkarmasıyla iki devlet arasında rekor seviye ihracat yapılmış, iş birliği ile ilgili birçok antlaşma imzalanmıştır. Ayrıca Türkiye’nin Sovyetlerin son döneminde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketleri desteklememesi ve Sovyetlerden yana tutum alması ilişkileri üst seviyede tutmuştur. Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Mart 1991’de

¹⁵⁵ Kara, a.g.e. s.18.

¹⁵⁶ Aydın, a.g.e. s 104.

¹⁵⁷ Emel Osmañavuşođlu Oktay, “Karadeniz Bölgesinde İş Birliği Ve Avrupa Birliği’nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütüne Yaklaşımı”, **Hacitepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Birimler Fakültesi Dergisi**, C.21, S.1,2003,s.245.

¹⁵⁸ a.g.e. ,s.245.

Gorbaçov’la beraber imzaladığı ‘‘Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Antlaşması’’ ilişkilerin ne derece önemli seviyeye ulaştığı göstermektedir.

2.5.Özal’ın Sovyetler Yıkılmadan Önce Yaptığı Konuşma

Turgut Özal 15 Şubat 1991 günü İstanbul’da Harp Akademisinde yaptığı bir konuşmada Sovyetlerin geleceği hakkında çok önemli bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma içinde birçok çelişki barındırıyor aslında. Bu çelişiklere sonuç bölümünde değinilecektir.

Özal’ *“Sovyetler Birliği’nde çok daha büyük problemlerin bizi beklediğini ben tahmin ediyorum. Belki bu Körfez Harbi çıkmasaydı Amerika ve Batının Sovyetler Birliği’ne yardımı başka türlü olabilirdi. Ama bu Körfez Harbi ve onun sonunda gelecek daha birçok problemler var. O problemlerin sonunda, Sovyetler Birliği’nin bugün içinde bulunduğu durumun fevkalâde kritik olduğunu, 16 tane Cumhuriyetin büyük bir kısmının ayrılık işaretleri verdiğini, bağımsızlık istediğini hepimiz yakinen biliyoruz. Nasıl bir rejimle bunu önleyebilecekler, nasıl bir arada kalabilecekler, demokratik olmayan bir sisteme tekrar dönebilecekler mi, bütün bu sualler herkesin kafasında vardır. Ve önümüzdeki ay muhtemelen Sovyetler Birliği’ne bir ziyaretim var. Bundan birkaç sene evvel gitmiştim. Aldığım haberler, o birkaç sene evvelki manzaradan çok daha zor bir durumda olduğunu gösteriyor. Bu bakımdan da üzerinde durmamız icap eden konu, bizi yakından ilgilendiren bir konu. Çünkü Sovyetler Birliği içinde Türk ve Müslüman asıllı kişilerin yaşadığı cumhuriyetler var ve bunlar bize şu sıralarda çok yakın ilgi gösteriyorlar. Bu cumhuriyetlerin özellikle ekonomik ve kültürel yönden bizimle ilişkilerinin artmasında hem bizim hem de Sovyetler Birliği’nin çıkarı olduğu düşüncesindeyim. Ve belki de bu şekilde Sovyetler Birliği’nin sonunda bir serbest pazar sistemine, demokratik bir sisteme dönüşünde de bir nevi destek olabileceğimizi sadece bu yönden tahmin ediyorum.”*¹⁵⁹ Diye bir açıklama yapmıştı.

¹⁵⁹ Hikmet Özdemir, ‘‘Turgut Özal Ve Avrasya’’, *Avrasya Dünyası* , S. 2, 2018 , s.5.

Özal, Sovyetler yıkılmadan yaklaşık altı ay önce böyle öngörülü bir açıklama yapmıştır. Fakat altı ay sonra Sovyetler yıkıldığında Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik tek bir politikası olmamıştır. Hem öngörülmüş hem de bir girişimde bulunulmamıştır. Hâlbuki bu açıklama yapıldıktan sonra Sovyet Türk Cumhuriyetleri hakkında çalışmalar yapılıyor olsaydı durum ve yaklaşım daha farklı olabilirdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BAĞIMSIZLIKLARINI KAZANMASI, TÜRK MODELİ ve YAŞANAN GELİŞMELER

3.1. SSCB'nin Yıkılması ve Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarını Kazanması ve Türkiye'nin Tutumu

19 Ağustos 1991 tarihinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin muhalif üyeleri darbe girişiminde bulunarak idareyi Gorbaçov'dan aldıklarını tüm haber ajanslarına iletirler. Darbe girişimi haberi Özal'a gelir gelmez konu ile yakından ilgilenmiş ve ABD Başkanı George Bush'a bilgi vermiştir. Türkiye ve ABD darbe girişimi karşısında sert tutum almış ve darbecilere uyarı göndererek bunun ikili ilişkileri etkileyeceğini bildirmiştir.¹⁶⁰

Darbe girişiminin temel sebeplerinden biri Sovyetlerin ağır siyasi ve ekonomik krizlerle uğraşmasıydı. Ülkede uzun süren bir kıtlık dönemi vardı. Halk en temel ihtiyaçlarını karşılayamıyordu. Bu yüzden darbecilerden Genel Sekreter Yardımcısı Gennady Yanayev ve KGB Şefi Vladimir Kryuçkov'un başı çektiği girişimin amacı bu buhranlı, sorunlu dönemi sonlandırmaktı.¹⁶¹ Darbeciler 18 Ağustos günü isteklerini Gorbaçov'a ileterek görevden ayrılmasını talep etmişlerdir. Fakat Gorbaçov bu isteği kesin bir dille reddetmiştir.¹⁶² Bunun üzerine darbeciler Gorbaçov'un Kırım'daki evini abluka altına almışlardır.

Darbe hızla cereyan ederken Gorbaçov'un en yakın rakibi Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin darbe karşısında yer aldığını ilan etmiştir.¹⁶³ Aslında Gorbaçov ve Yeltsin pek anlaşamayan iki liderdi. Yeltsin'in darbe karşısında Gorbaçov'un yanında durması darbeciler arasında ikilik çıkarmaya sebep olmuştur. Sabahın erken saatlerinde Meclis Binası önüne

¹⁶⁰ Kara, a.g.e.,180.

¹⁶¹ Abdulvahap Kara, ''Kazakistan Cumhuriyeti'' **Bağımsızlıklarının 25. Tarihinde Türk Cumhuriyetleri**, Ed. Abdulvahap Kara, Fahri Solak, **TDBB Yayınları**, İstanbul, 2017,s.90.

¹⁶² a.g.e.,s.90.

¹⁶³ **Tercüman**, 21 Ağustos 1991. (Erişim 12.04.2022)

gelen Yeltsin darbenin kanunđışı olduğunu ilan etmiştir. Ayrıca Meclis önünde toplanan halkı da darbeye karşı eyleme davet etmiştir.¹⁶⁴

Yeltsin'in bu davranışı karşısında bölünme yaşayan darbeciler Moskova kuşatmasını kaldırdı. Ardından da Gorbaçov'un Kırım'da kuşatma altında bulunan evinden çekilmişlerdir. Serbest bırakılan Gorbaçov darbecilerin aldıkları tüm kararların geçersiz olduğunu ve darbecilerin yargılanacağını söylemiştir.¹⁶⁵ Hemen bir soruşturma açtırarak olaya dahil olan tüm üst düzey yetkilileri gözaltına aldırmiştir. Darbe girişimi Sovyetlerin yıkılışı hızlandırmıştı.

22 Ağustos 1991 tarihinde Gorbaçov yönetimi tekrar ele aldıktan sonra Özal'ın darbe sırasında takındığı tavır için hem Özal'ın kendisine hem de Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Volkan Vural'a ayrıca teşekkür etmiştir.¹⁶⁶

Türkiye'nin darbe sırasında Gorbaçov'u desteklemesi Cumhuriyetlerin dağılma sonrasında Moskova'nın Türkiye'ye geçici olarak iyimser davranmasına sebep olmuştur. Bu iyimserlik Türkiye'ye bağımsızlıkları kazanacak olan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri kurma ve güçlendirme için vakit kazandırmıştır.

3.2. Bağımsızlıkların Kazanılması

Gorbaçov her ne kadar görevine geri dönse de artık 1 numara Yeltsin olmuştur. İki devlet başkanı arasında 1990 tarihinde beri bir iktidar mücadelesi devam ediyordu. Yeltsin'in Moskova meydanında yaptığı cesur konuşma, Gorbaçov'u serbest bıraktırması, Gorbaçov'u yerinden ederek Yeltsin'e ün kazandırmıştı.

Sovyetlerde darbe girişimi önlenmiş fakat yıkılış süreci hızlanmıştır. Zaten darbe girişiminden önce Litvanya 11 Mart 1990'da, ardından Gürcistan

¹⁶⁴<https://www.Milliyet.Com.Tr/Gundem/Ruslar-Darbeyi-Direnisle-Onledi-2297461>(Erişim:09.11.2021)

¹⁶⁵ Kara, a.g.e. s.110.

¹⁶⁶ Yalçın Doğan, "Gorbaçov'dan Özal'a Mesaj" **Milliyet**, (Erişim: 31.12.2021)

9 Nisan 1991’de, bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Darbe girişimi olduktan sonra ortaya çıkan yönetim boşluğundan ilk önce Ukrayna sonra Beyaz Rusya ve Moldova ardından ise geri kalan halkların hepsi bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır. Kasım 1991 tarihinde Kazakistan ve Rusya Federasyonu hariç diğer tüm Sovyet Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Darbe girişimi olduktan sonra, Azerbaycan daha önce denediği bağımsızlık fırsatını yakalamış ve 30 Ağustos 1991’de Sovyetlerden ilk ayrılan Türk Cumhuriyeti olmuştur.¹⁶⁷

Kırgızistan Askar Aliyev yönetiminde, Azerbaycan’dan hemen sonra 31 Ağustos 1991 tarihinde hürriyetini ilan eden ikinci Türk Cumhuriyeti olmuştur.¹⁶⁸

Sovyet Cumhuriyetlerinde bağımsızlık haberleri bir bir gelirken asıl yıkıcı haber Rusya Federasyonu Başkanı Yeltsin’den gelmiştir. Yeltsin Beyaz Rusya’da 8 Aralık 1991 tarihinde Brest şehrinde Ukrayna Başkanı Leonid Kravçuk ve Beyaz Rusya Başkanı Stanislav Şuşkeviç ile beraber “Bağımsız Devletler Topluluğu’nu” kurduklarını açıklamıştır.¹⁶⁹

Yeltsin tarafından yapılan açıklamadan sonra Gorbaçov alınan kararların hiçbir geçerliliği olmadığını açıklasa da, Bağımsız Devletler Topluluğu’nun açıklanmasıyla Gorbaçov ülkesiz devlet lideri durumuna düşmüştür.

Bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyeti liderleri, bu ani gelişen olaylar karşısında ne yapacakları tam bilemedikleri için ve Rusya Federasyonundan çekindikleri için Bağımsız Devletler Topluluğuna üye meselesini konuşmak için Aşkabat’ta 12 Aralık 1991 tarihinde

¹⁶⁷<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-bagimsizligin-yeninden-kazanilmasinin-30-yilini-kutluyor/2395358>. (Erişim:28.12.2021)

¹⁶⁸ Armaoğlu, a.g.e. s.942.

¹⁶⁹ Kasım Eren, “Bağımsız Devletler Topluluğu İçinde Türk Cumhuriyetleri”, **Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi** / C.1, S.1,2012 s.45.

toplanmışlardır.¹⁷⁰ Yapılan görüşmeler neticesinde Türk Cumhuriyetleri BDT katılma kararı almışlardır.

Alınan katılım kararından sonra Sovyetlerden bağımsızlığı ilan etmeyen son Türk Cumhuriyeti olan Kazakistan'da 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁷¹ Bağımsızlıklarını kazanan Slav ve Türk Cumhuriyetleri 21 Aralık 1991'de Kazakistan'da toplanarak BDT çatısı altında birleşmeye karar aldılar ve SSCB'nin resmi olarak son bulunduğunu açıkladılar. Katılımcı devletler Gorbaçov'a görevini sükûnetle bırakmasını ve emekliliğe ayrılması gerektiğini ileten tavsiye kararlar almışlardır.

Gorbaçov bu gelişmeden sonra 25 Aralık 1991 tarihinde SSCB Komünist Partisi I. Sekreterliği görevinden ayrıldığını açıklamıştır.¹⁷² 70 senelik Sovyetler Birliği'ni yöneten Komünist Partisi iktidarı sonlandırılmıştır.

Türkiye, bu dönemde Sovyetler 'de yaşanan gelişmeleri soğukkanlılıkla izlemeye devam etmiştir. Türkiye yaşanan gelişmelerin hızıyla yanlış bir hareket yapmamak için olaylara temkinli yaklaşmıştır.

Türk Dışişlerinin bağımsızlığını kazanan ülkeleri ilk tanıma konusunda hızlıca hareket etmeyeceğini belirtmesine rağmen Türkiye aslında bu Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke olmak istemiştir. Bağımsızlıkların tanınması ve ülkelerle ilk temasa geçilmesi için Türkiye Eylül 1991'de iki farklı heyeti bu ülkelere gitmek ve rapor oluşturmak için görevlendirdi. ¹⁷³ İlk heyet 12-17 Eylül 1991'de Türk Cumhuriyetlerini ziyaret etmiştir. İkinci heyet ise Gürcistan, Ermenistan, Moldova ve Ukrayna'yı ziyaret etmiştir. ¹⁷⁴ Türk Cumhuriyetlerini gezen ilk gözlemciler göre, Türkiye derhal Türk

¹⁷⁰ Kara, **a.g.e.** s.124.

¹⁷¹ Mesut Çapa, "Sovyetler Birliği'nin Dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Sürecinde Türkiye Kazakistan Münasebetleri", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.9, S.17, 2019,s.10.

¹⁷² Caner Sancaktar, "Sovyetler Birliği'nin Yıkılışı "Politik Değişim, Kapitalizme Geçiş Ve Parçalanma", **Dünya Jeopolitiğinde Türkiye**, Ed. Hasret Çomak, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2011, s. 540.

¹⁷³ Abdullah Gündoğdu, Cafer Güler, Kazakistan'ın Bağımsızlığının Tanınma Süreci Ve Türk Kamuoyundaki Yankıları, **Tad**, C. 36/ S.61, 2017, s.86.

¹⁷⁴ Aydın, **a.g.e.** s 105.

Cumhuriyetlerini tanımalıydı. Heyet aynı zamanda, Türk Cumhuriyetlerini ziyaret eden ilk grup olması nedeniyle Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri arasında prestijini arttırmıştır.¹⁷⁵

SSCB'nin dağıldığı 1991 tarihinde beklenmedik şekilde bağımsızlığın ulaştığı Türk Cumhuriyetleri de hızlı bir devletleşme sürecine başlamışlardı¹⁷⁶. Bu süreci en iyi şekilde değerlendirmek için farklı devletlerle diplomatik ilişkileri başlatmak ve bağımsızlıklarını uluslararası arenada onaylatmak için girişimlerde bulunmuşlardır.

29 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan yaptığı basın açıklamasıyla tüm devletlere seslenerek bağımsızlıklarının tanınması için tüm devletlere mesaj göndermiştir.¹⁷⁷ Bu davet Türkiye için önemlidir çünkü Türkiye ya eski Sovyet politikasına sadık kalacak ve hareket etmeyecektir ya da, Türkiye bağımsızlığını ilan eden bir Türk Cumhuriyetini ilk tanıyan ülke olacaktır. Türkiye tercihini ikinci seçenektan yana yapmış ve 9 Kasım 1991 tarihinde Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülke olmuştur.¹⁷⁸

Türkiye bağımsızlığını kazanan diğer Türk Cumhuriyetlerini tanımak için Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesini beklemiştir. Kazakistan'ın 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmesiyle Türkiye Sovyetlerden ayrılan tüm cumhuriyetleri tanıdığını ilan etmiştir.¹⁷⁹

3.3. Resmi Ziyaretler ve Yaşanan Gelişmeler

1990 tarihinden itibaren Sovyetler iyice zayıflamaya başlayınca Türkiye ve Sovyet Türk Cumhuriyetleri ilişkileri de değişmeye başlamıştır. Örnek olarak 1990 yılının Ocak ayında Azerbaycan Komünist Partisi I.

¹⁷⁵ Gündoğdu, Güler, a.g.e. s.86. 75-93.

¹⁷⁶ Gönübol, a.g.e. s.696.

¹⁷⁷ Gündoğdu, Güler, a.g.e., s.86.

¹⁷⁸ a.g.e. ,s.87.

¹⁷⁹ a.g.e. ,s.87.

Sekreteri Ayaz Muttalibov'un Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.¹⁸⁰ Böyle bir ziyaret Sovyetlerin güçlü olduğu dönemde düşünülemezdi. Muttalibov ziyaretinde Türkiye ile Azerbaycan arasında ekonomi dışında başka bir konu üzerine görüşme sağlanmamıştır. Zaten bu görüşme Sovyetlerin Türkiye Büyükelçisi Albert Çerişev nezdinde gerçekleşmiştir.

Muttalibov'un yaptığı resmi ziyaret sonrası Türkiye'ye yapılan ilk serbest ve özgür görüşme Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından 25 Eylül 1991 tarihinde gerçekleşmiştir.¹⁸¹

Ziyaret kapsamında Nazarbayev Cumhurbaşkanı Özal, Başbakan Mesut Yılmaz, Doğru Yol Partisi lideri Süleyman Demirel ve diğer devlet görevlileri ile çeşitli görüşmeler yaparak son yaşanan gelişmeler hakkında görüşmeler yapmışlardır.¹⁸² Nazarbayev'in bu ziyareti Sovyetlerden dağılmadan hemen önce yapılan bir görüşmeydi.

Nazarbayev'den sonra Türkiye'yi resmi olarak ziyaret eden diğer lider Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov olmuştur.¹⁸³ Avrupa ziyareti sonrası Türkiye'yi ziyaret eden Hasanov'un niyeti Azerbaycan'ın bağımsızlık kararının Türkiye tarafından tanınmasını istemiştir.¹⁸⁴

Hasanov, Başbakan Mesut Yılmaz'la yaptığı görüşme neticesinde hedefine ulaşmıştır. Türkiye hızlı bir karar ile 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ı resmi olarak tanıdığını Dünya'ya duyurmuştur.¹⁸⁵

¹⁸⁰ İrfan Sancak, ‘‘Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan Ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri’’, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7, S. 13,2018, s.59.

¹⁸¹ Çapa, **a.g.e.**, s.8.

¹⁸² Gündoğdu, Güler, **a.g.e.** s.87.

¹⁸³ Kara, **a.g.e.** s.147.

¹⁸⁴ **a.g.e.** ,s.147.

¹⁸⁵ Vurgun Hasanlı, ‘‘ Türkiye Kamuoyunda Azerbaycan'ın Bağımsızlığı (1991 Senesinde Yayınlanan Cumhuriyet, Hürriyet Ve Tercüman Gazeteleri Örneğinde)’’, **Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi**, C.4, S.12, 2017, s.67.

Bu esnada 20 Ekim 1991 tarihinde Türkiye’de genel seçimler olmuş Süleyman Demirel tekrar Başbakan olmuştur.

Azerbaycan’ın ardından Türkiye’yi resmi olarak ziyaret eden Türk lideri Türkmenistan Başkanı Saparmurat Niyazov olmuştur. Niyazov 2 Aralık 1991’de 4 günlük resmi bir ziyarette bulunmuştur.¹⁸⁶ İki ülke 3 Aralık 1991 tarihinde Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamıştır.¹⁸⁷ 13 gün sonrada Türkiye, Türkmenistan’ı resmi olarak tanımıştır.

Niyazov ziyaretinden kısa bir süre sonra Özbekistan Başkanı İslam Kerimov Türkiye’ye 16 Aralık 1991’de resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret Türk tarihi açısından oldukça önemlidir.¹⁸⁸ Bu ziyaret esnasında bağımsızlığını ilan etmeyen son Türk Cumhuriyeti olan Kazakistan’da bağımsızlığı ilan etmişti. Türkiye, başta Özbekistan olmak üzere Sovyetlerden bağımsızlığını kazanan tüm cumhuriyetleri tanıdığını ilan etmiştir.¹⁸⁹

18 Aralık günü Türkiye, Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarının 1/5’ini işgal altında tuttuğu için Ermenistan hariç¹⁹⁰ Sovyetlerden bağımsızlık kazanan 15 ülke için Dışişleri Bakanlığı hemen harekete geçmiş ve tanınan ülkelere Büyükelçilik açılana kadar başkonsoloslukları açmaya karar vermiştir. Açılan başkonsolosluklar direk olarak Ankara’ya bağlı çalışacaktır.¹⁹¹

Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye’yi resmi olarak en son ziyaret eden ülke Kırgızistan olmuştur. Özal’ın davetlisi olarak Kırgız Cumhurbaşkanı Askar Akayev 22 Aralık 1991’de dört günlük resmi bir ziyarette bulunmuştur.¹⁹²

¹⁸⁶ Fahri Türk, “Türkiye-Türkmenistan İlişkileri 1990-2010”, **Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C.2, S. 2, 2010, s.59.

¹⁸⁷ Kemal Özcan , “Türkmenistan Cumhuriyeti”, **Bağımsızlıklarının 25. Tarihinde Türk Cumhuriyetleri**, ,Ed. Abdulvahap Kara, Fahri Solak, **TDBB Yayınları**, İstanbul, 2017,s.209.

¹⁸⁸ Ahmet Kanlıdere , “Özbekistan Cumhuriyeti”, **Bağımsızlıklarının 25. Tarihinde Türk Cumhuriyetleri**, ,Ed. Abdulvahap Kara, Fahri Solak, **TDBB Yayınları**, İstanbul, 2017,s.163.

¹⁸⁹ Aydın, **a.g.e.** s 106.

¹⁹⁰ **a.g.e.** ,s.107.

¹⁹¹ Kara, **a.g.e.** s.154.

¹⁹²Çapa, **a.g.e.** s.8.

Askar Akayev, Türkiye'yi ziyaret etmeden bir gün önce Sovyetleri resmi olarak sonlandıran eski Sovyet cumhuriyetlerinden oluşan Bağımsız Devletler Topluluğu Alma-Ata bildirgesini imzalamıştı.¹⁹³

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine ilk resmi gezisi Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından 28 Şubat – 6 Mart 1992 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu kapsamlı geziden yaklaşık 1 ay sonra 27 Nisan- 3 Mayıs 1992 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel'de Türk Cumhuriyetlerine detaylı bir gezi düzenlemiştir.¹⁹⁴ Demirel'in bu ziyareti ile ilişkiler iyice canlanmış, güven ortamı oluşturulmuştur. Bu ziyaretler kapsamında birçok antlaşmalar imzalanmıştır. Demirel yapılan ziyaretler kapsamında bölge ülkelerine Ruble bölgesinden çıkmaları gerektiğini, Latin alfabesine geçilmesi gerektiğini ve askeri olarak Türkiye'nin onları eğitebileceğini belirterek Rusya'ya açık açık meydan okumuştur. Ayrıca Demirel ekonomik olarak Türk Cumhuriyetlerini desteklemek için onlara 1.1 milyar dolarlık kredi sözü vermiştir.¹⁹⁵

3.4. Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığı ve Uluslararası İlişkiler

Sovyetlerin çökmesiyle beraber Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında yaşanan sıcak gelişmeler diğer devletlerin dikkatini çekmiştir. Bu sıcak ilişkilerin temelinde aynı tarih, kültür ve din gibi sağlam bağların bulunması Batı medyası tarafından Türkiye'nin yakında bölgesel güç olarak ortaya çıkacağı şeklinde yorumlanmıştır.

Batı medyasının ortaya attığı bu fikir Türkiye açısından hiç de yabancı değildi. Başbakan Demirel ve Cumhurbaşkanı Özal'da Türkiye'nin bölgesel güç olacağına inanıyordu.

¹⁹³ a.g.e. ,s.5.

¹⁹⁴ Mustafa Aydın, ‘‘Türkiye'nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası’’, **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)**,Der. Mustafa Aydın,1.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara,2005, s 108.

¹⁹⁵ Aydın, a.g.e. s.110.

Demirel'e göre, SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye'nin sınırları fiziki olarak büyümese de siyasi olarak büyümüştü. Demirel'in tabiri ile “*Bir ucu Adriyatik Denizi'nde, bir ucu Çin Seddi'nde olan bir Türk dünyası ortaya çıkmıştı*”.¹⁹⁶

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri arasında olumlu gelişmeler yaşanırken araştırmacıların bazıları Batı'nın Türkiye hakkında olumlu haber yapmasının bir oyun olduğunu ve Türkiye'yi kullanarak bölgeden fayda edinmeye çalıştığını ifade etmiştir.

Gazeteci yazar Mehmet Ali Birand Türkiye'nin tehlikeli havaya sokulduğunu söyleyip şunları ifade etmişti: “*Sanki biz bir an önce harekete geçmez ve Türk – Müslüman cumhuriyetlerde herkesten önce bayrak göstermez, demeçler vermez, elçilikler açmazsak buralarda İran ve Suudi Arabistan etkinlik kuracakmış gibi bir ortam yaratılıyor... ..Aceleyle hareket edip sadece gösterişte kalarak beklentileri boşa çıkartıp hayal kırıklığı yaratmamız, ileride Türkiye'nin altından kalkamayacağı sorunlar çıkarabilir. Dış çevrelerin de istediği budur.*”¹⁹⁷

Türkiye'nin bölge ülkelerine gösterdiği yakınlık Turancılık diye eleştirilerin hedefinde olmuştur. Bu eleştirilerinde temelinde Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülke olması ve sonrasında bölge ülke liderlerini sırayla Ankara'da misafir ederek görüşmeler yapmasıydı.

Rusya ise yaşanan olaylara daha farklı bakmış Türkiye'nin bölge ülkeleri ile yakın ilişkilerde bulunması Moskova'yı fazlasıyla rahatsız etmiştir. RF Türkiye'nin SSCB dağıldıktan sonra politika değiştirerek, Türk Cumhuriyetleri ile büyük bir ittifak yapmakla itham ediyordu.¹⁹⁸ Rusya'nın rahatsızlığının asıl sebeplerin biri de Türkiye ile bölge ülkelerini yakın olmasının sonucu olarak bölgede Türklük şuurunun artacağını, bunun

¹⁹⁶ Kara, a.g.e. s.158.

¹⁹⁷ M. Ali Birand, “Batı'nın Tuzağına Düşüyoruz...”, **Milliyet**, 04.01.1992. (Erişim: 13.11.2021)

¹⁹⁸ M. Ali Birand, “Rusya Bize Ters Bakmaya Başlıyor”, **Milliyet**, 03.01.1992 (Erişim: 20.11.2021)

sonucunda da kendilerinin zararlı çıkacağı korkusuydu. Ayrıca Rusya, Türkiye'yi SSCB'nin yıkılışı hızlandırdığı gerekçesiyle de ilişkilerde mesafeyi korumak istemiştir.

Türkiye, Moskova yönetiminin bu rahatsızlıklarının bilincindeydi. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Moskova'ya bir resmi ziyaret düzenleyerek Türkiye'nin politikalarının RF'nin çıkarlarına zarar vermediğini dile getirmiştir. Başbakan Demirel'de Ankara'ya gelen RF Dışişleri Bakanlığı Andrey Kozyrev'e, Hikmet Çetin'i destekleyecek ifadelerde bulunmuştur.¹⁹⁹

Süleyman Demirel 25 Mayıs 1992'de Rusya'ya bir resmi ziyaret gerçekleştirmiştir.²⁰⁰ Ziyaret kapsamında Demirel, Yeltsin'le görüşerek Türkiye ve Türk Cumhuriyetleriyle ilgili Rusya'nın endişelerini gidermeye çalışmıştır.

3.5. Türk Modeli Söylemi ve Yanıtları

SSCB'nin dağılması Türkiye için birçok fırsat ortaya çıkarmıştır. 1950-1970 yıllarında ABD'nin ileri karakolu konumunda bulunan Türkiye, Bağımsız Türk Cumhuriyetleriyle ortak tarih, kültür gibi etkenlerle bölgesinde söz sahibi olacak bir konuma gelmiştir. Sovyetlerin yıkılması Türkiye açısından uluslararası arenada tekrar rol almak olarak görülmüştür. 1989 tarihinde AT'den ret yiyen ve önemini kaybetmeye başlayan Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanmasıyla tekrar uluslararası arenada kendine yer bulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan 1991 yılına kadar yönünü hem Batı'ya dönmüş, Sovyetlere karşı olan sözünden dolayı Kafkasya'dan ve Türkistan'dan bilerek uzak durmuştur. İşte böyle bir ortam ve tarihi arka planda Türkiye kendini Batı ve Doğu arasında tam ortada konuşturmak istemiştir.

¹⁹⁹ Cenk Başlamış, "Türk – Rus Ortaklığı", **Milliyet**, 07.02.1992. (Erişim: 11.11.2021)

²⁰⁰ Fatih Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010", **Bilge Strateji**, C. 2,S. 4,2011, s.45.

Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarına kavuşmasının ardından Türkiye, Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ve diplomatik ilişkilerini başlatan ülke olmuştur. Bu da Türkiye'ye kaybettiği uluslararası prestiji tekrar geri kazanmasını sağlamıştır.

Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız olması ve sonrasında ortaya çıkan bu cumhuriyetlerin dünya ile bağlantısının nasıl olacağı tartışmalarında Türkiye bazı özellikleri ile ön plana çıkmış bulunuyordu. Türkiye, SSCB'nin dağılmasıyla Türkistan ve Kafkasya'da ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri ile dil, din, etnik köken ve kültürel olarak birçok ortak özelliğe sahipti. İlk etapta bu özelliği bile hem Türk Cumhuriyetleri hem de Türkiye açısından ilişkilerin geliştirileceği yeni dayanaklar olarak görülmüştür.

“Yeni Osmanlı İmparatorluğu” , Turancılık iddiaları gibi olumsuz değerlendirmelerin yanında Türkiye'nin bölge için kıymetli olduğunun yorumları da yapıyordu. Özellikle ABD ve Batı ülkeleri Türkiye'nin sahip olduğu avantajlar nedeniyle vazgeçilemez bir ülke olduğunu ve desteklenmesi gerektiğini söylüyorlardı.²⁰¹

Aslında bu desteğin altında bir korku ve çıkar ilişkisi vardı. Bağımsızlığına kavuşan yeni Türk Cumhuriyetlerine bir ülkenin yol göstermesi ve yardımcı olması gerekiyordu. Bu İran, Suudi Arabistan veya Çin'de olabilirdi. Batı ülkeler böyle bir durumda bölge ülkelerine Türkiye gibi laik ve demokratik bir ülkenin yardımcı olmasının daha iyi olacağını düşünmüşlerdir. Batı Bloğu yeni bağımsızlığı kazanmış bu Müslüman halkları Suudi Arabistan'ın Vahhabilik misyonerliğinden veya İran'ın Şia propagandasından korumak istiyordu.

Sonuçta İran, Türkistan bölgesine Türkiye'den daha yakındı. Bu Batılı ülkeleri için bir endişe kaynağıydı. Bölge ülkelerinin radikal bir rejim etkisi altına girmesi Batılılar için fazlasıyla korkutucuydu yüzden bölgeye

²⁰¹ İdris Bal, “Uluslararası Politikada Türk Modelinin Yükselişi Ve Düşüşü”, **Bilig**, S.14, 2000, s.4.

Türkiye'nin öncülük etmesini istemişlerdi. Hatta bu isteğe Rusya Federasyonu bile yakın bakmıştır.

Sovyetlerin beklenmedik çöküşü ABD başta olmak üzere Batı devletlerini de hazırlıksız yakalamış ve bölge ülkeleri ile ilgi yeterli dış politika üretememişlerdir. ABD'nin esas amacı Türk Cumhuriyetlerine karşı politikasını şekillendirene kadar Türkiye'nin oluşan nüfuzunu kullanmaktır. ABD için önemli diğer konu da Türkiye Cumhuriyetleri'nin İran'ın mı, yoksa Türkiye'ye mi örnek alacağıydı.

Yaşanan gelişmeler, oluşturulan politikalar ve söylemler sonunda "Türkî Cumhuriyetler için Türkiye modeli" diye bir ifade gelişmişti.²⁰² Bu söylemin arkasında ise ABD ve Avrupalı devletler bulunmaktaydı. İran karşısında Türkiye'nin yanında tavır takınmışlardır. Batı medyası tarafından Türk Modelini destekleyecek argümanlar ortaya atılmaya başlanmıştı. Türkiye'nin böyle desteklenmesi ve örnek ülke olarak gösterilmesi Türk halkının ve devlet adamlarının gurunu okşamıştır.

Yapılan TV yayınları, yayımlanan dergi ve gazete köşe yazılarıyla beraber sonra Türkiye modeli Türk Cumhuriyetlerinde de kabul edilmişti. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov Demirel'in Taşkent'e ziyareti vesilesiyle yaptığı konuşmada "Bizi ilk tanıyan Türkiye'dir. Biz Türk modelini seçtik" diyordu.²⁰³

Bölgede çıkarı olan her ülke hatta Rusya dâhil, Türk modelini hem övüyor, hem de bölge ülkelerine bu modeli takip etmeleri için girişimlerde bulunuyordu. Çok geçmeden Türkiye de bölge ülkelerine model olabileceğini kabul etmiştir.²⁰⁴

Türk Modeli ile Türkiye'den beklenen şeyler kısaca şunlardır;

²⁰² Melih Nadi Tutan, "Türk Modeli" Ve "Türk Dünyası" Söylemlerinin Jeopolitiği: 1990'lar Türkiye'sine Bir Bakış, **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, C.3, S.2, 2020, s.196. S185-204

²⁰³ Fikrat Bila, "Orta Asya Ayakta Durabilmeli", **Milliyet**, 28.04.1992.

²⁰⁴ Aydın, a.g.e. s 106.

1. *Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine sosyal, siyasal, kültürel bir model olacak ve bunun için gerekli maddi altyapı hazırlanacak, yardımcılar yapılacaktır,*
2. *Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin dışı açılmalarına yardımcı olacaktır, Batı ile iş birliği sağlanacaktır,*
3. *Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine kredi açacaktır,*
4. *Eğitimden sağlığa, ulaştırmaya, sanayiye, teknolojiye, tarıma, hayvancılığa değin birçok alanda Türkiye Türk Cumhuriyetlerinde yatırımlar yapacak, karşılıklı işbirliği geliştirecekti,*
5. *Türk Cumhuriyetlerinin uluslararası pazarlara ulaşması Türkiye vasıtasıyla olacak, Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin geri teknolojilerinin yenilenmesi ve başta petrol ve doğalgaz üretim tesisleri olmak üzere bütün sektörlerde daha rantabl üretim yapılması yolunda yardımcı olacaktır,*
6. *TRT Avrasya kanalı ve Anadolu Ajansı'nın koordinatörlüğünde Türkçe konuşan Uluslar Haber Ajansı Birliği ile Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında sağlıklı iletişim kanalları gerçekleştirecekti,*
7. *Türk Cumhuriyetinin uluslararası platformlarda Türkiye ile birlikte hareket etmesi sağlanacaktır,*
8. *Ortak kurulan üniversitelerden, yükseköğrenim için Türkiye'ye öğrenci getirmeye varıncaya, ortak dil, alfabe, ders kitaplarına uzanan geniş ve sağlam bir birlikteliğin temelleri atılacaktır.²⁰⁵*

Türkiye'de tarafından yapılması gereken bu maddeler şüphesiz Türkiye'nin bölge ülkelerine olan sorumluluğunu daha da artmıştır. Çünkü bölge ülkelerinin devlet yapılanması halen eski Sovyet rejimine uygundu. Fakat bunun hızla değişmesi ve dünya sistemine adım uydurmaları gerekiyordu. Serbest piyasa ekonomisi, uluslararası kuruluşlara üye olma, bankacılık sistemi, ulaşım, vergilendirme haberleşme gibi temel noktalarda desteklere ihtiyacı vardı. Bu alanlarda Türkiye'ye büyük görevler düşüyordu.

²⁰⁵ B.Zakir Avşar, Ferruh Solak, **Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, Vadi Yayınları, Ankara 1998 s,41.

Türkiye yukarıda saydığımız bölge ülkelerine yönelik alanında uzmanlar gönderecek, teknik yardım ve bu ülkelere gelecek talep doğrultusunda da yöneticilerin Türkiye’de ki üniversitelerde eğitimlerine nezaret edecekti.

Türkiye sadece yapısal anlamda değil, Türk Cumhuriyetleri’nin Dünya ülkeleri ile olan bağımlı da oluşturmak için adımlar atmıştır. Örneğin Avrupa Konseyi görevlileri bağımsızlıklarını kazanmış Türk ülkelerinin yöneticileriyle RF’ye karşı ittifak yapmak için Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Catherine Lalumiere’nin Türk Cumhuriyetleri, Ukrayna ve Gürcistan gezisine eşlik etmiştir.²⁰⁶. Bu gezinin sonunda Avrupa Konseyi yetkilileri bölge ülkelerini ve yöneticilerini daha yakından tanımış ve bölge ülkelere demokrasi, insan hakları, hukuk devleti gibi konularda yardımcı olacağına dair sözler verilmiştir.

Türk Modeli söylemi bir anda gelişip büyüyen bir söylem olmuştur. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında sıcak havalar estirmiş, duygusal söylemlerde bulunulmuştur. Model’in gerçekten bölge ülkelere kalkınma açısından çok desteği olacağına inanılıyordu. Fakat zaman geçtikçe Türk modelinin işe yaramayacağı aksine ilişkilerde birçok soruna neden olacağı görülecektir. Aşağıda bu sebeplerden bahsedilmiştir.

Türkiye yeni bağımsız cumhuriyetler için birçok girişimde bulunurken yatırım ve ticaret alanlarında sorunlar oluşmuştur. Bu sorunların temel sebebi Türkiye’nin ticari ve teknolojik yeterliliğinin az olmasıdır. Bir başka sebep de Türkiye diğer devletler gibi Sovyetlerin yıkılmasına hazır değildi. Ankara tam olarak bölgeye hangi politikalarla yaklaşacağını bilmeden heyecan ile hareket etmesi ve yerine getirilmeyecek sözlerin verilmesi bir zaman sonra devletleri karşı karşıya getirmiştir. Kısacası Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Duygusal heyecanlarla bölgeye devlet görevlileri ziyaret ediyor ve çoğu görevli altından kalkılamayacak sözler

²⁰⁶ Tellal, a.g.e. s.185

veriyordu.²⁰⁷ Türkiye fazlasıyla duygusal sözlerle hareket etmiştir. Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini ayarlayacak, bölgeye yönelik politika oluşturacak bir koordinasyon merkezi bile yoktu. Her bakanlık veya alt kurumlar kendi bildikleri gibi ilişkileri kuruyor ve yerine getirilemeyecek sözler veriyordu.

Bu hatalar ve eksiklikler kısa süre sonra bölge ülke liderlerinin Türkiye'ye olan olumlu bakışını değiştirmişti. Türkiye daha bölgeye nasıl yatırım yapılacağını konuşurken, Güney Kore ve Fransa gibi ülkeler çoktan ticarete başlamıştı. Türk Cumhuriyetleri yaşanan olumsuzluklardan kısa zaman sonra Türk Modeli yerine Güney Kore Ekonomik Kalkınma Modelini tercih etmişlerdir.

Türkiye Sovyetler yıkılmadan önce Türk Cumhuriyetleri hakkında hiçbir bilgisi olmayışı, Türkiye'yi ileride zarara sokmuştur. Bölge ülkeleri için politika ve proje üretecek bir yapının olmaması, ekonomik ve terör sıkıntıları, teknoloji kısıtlılığı gibi nedenlerden dolayı Türkiye bölgeye gerektiği gibi yardım, politika veya projede üretememiştir. Hâlbuki ABD, Türkiye'nin aksine düşmanını iyi tanımak için akademik, ekonomik çalışmalar yaptırmıştır. Bu yapılan çalışmalar sayesinde ABD, Sovyetlerin yıkılma şokunu atlattır atlatmaz Türk Modeline desteği kesmiş ve kendi öz politikalarını oluşturmuştur. Yani kısaca ABD ve diğer ülkelerin " Sovyetologları"²⁰⁸ "varken, Türkiye'nin bölge uzmanı yoktu.

Bir diğer zarar verici etken ise ekonomi alanında yaşanmıştır. Duygusal bağların gelişmesi ile hem Türkiye tarafı hem Türki Cumhuriyetleri iş adamları arasında ticaret hızlı başlamıştır. Fakat hızlı başlayan ticaret beklenmeyen kötü sonuçlara ortaya çıkarmıştır. Türkiye tarafından bölgeye gönderilen ürünler kırık veya eksik çıkmaya başlamış, Türkiye Cumhuriyetler de ödemelerini

²⁰⁷ Kara, a.g.e., s.184.

²⁰⁸SSCB'NİN siyasi, ekonomik, diplomatik, toplumsal, sanatsal, kültürel ve popüler tarihçesi; temel bilim ve sanat dalları üzerine yapılan tüm bilimsel, akademik ve entelektüel yazınsal çalışmaların bütünü inceleyen bilim dalı.

eksik yapmaya başlamıştır. Defolu malların bu cumhuriyetlere gitmesi ve sonrasında yaşananlar ülkeler arası ticari dostluğu zedelemiştir.

Bir diğer olumsuzluk ise bölge cumhuriyetleri ile olan yakın tarihi, kültürel ve dini bağlar neticesinde Türkiye bölgeye ‘‘Ağabey’’ rolünde yaklaşmıştır. Bu tavır bir süre sonra Cumhuriyet liderleri tarafından hoş karşılanmamıştır.²⁰⁹ Türk Cumhuriyetleri Rusya’nın ‘ağabeyliğinden’ yeni kurtulurken yeni bir ‘ağabeyin’ Türkiye’nin bu tavrını kabul etmemişlerdir.

Tüm yaşanan olumsuzluklar arasında belki de en kötüsü ve zarar vereni Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasındaki iletişimsizlikti. Özal ile Demirel kritik konularda bile birbiriyle danışmadan hareket etmiş ve her iki lider farklı politikalar uygulamayı denemişlerdi. Bu da devlet içinde ikiliği sebep olmuş, bürokrasi süresi uzamış ve karar alma mekanizmaları sağlıklı işleyememiştir. Netice olarak kurumlar arasında iletişimsizlik ortaya çıkmıştır. Bu olumsuzluk bölge ülke liderlerinin gözünde Türkiye’yi küçük düşürmüştür.

Tüm yaşanan bu olumsuzluklardan sonra ortaya şu sonuç çıkmıştır. Duygusal demeçlerden karşılıklı ziyaretlerden ve verilen sözlerin yerine getirilmemesinden sonra Türk Cumhuriyetleri Türkiye’nin gücünün sınırları olduğunu ve Türk modelinin bölge için yeterli olmadığını anlamışlardır. Türkiye 1990’lı yıllarda yüksek enflasyon, terör, işsizlik vs. gibi büyük sorunlarla mücadele etmeye çalışıyordu.

Türk cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra zamanla Batılı Devletler bölge hakkında daha çok bilgi ve politika üretmiştir. Kısa bir süre sonra da Batı’nın Türk Modeline ihtiyacı kalmamıştır. Çok geçmeden de zaten bu modele olan desteklerini kesmişlerdir.²¹⁰

²⁰⁹ Aydın, a.g.e. s 106.

²¹⁰ Bal, a.g.e, s.9.

3.6. Demirel'in Türk Cumhuriyetlerine Tarihi Gezisi ve Yapılan Antlaşmalar

Başbakan Süleyman Demirel gelişen ilişkiler neticesinde de bu ilişkileri korumak ve daha da geliştirmek için 220 kişilik bir ekiple 27 Nisan-3 Mayıs 1992 tarihinde Türk Cumhuriyetlerini kapsayan bir geziye katılmıştır.²¹¹ Demirel'in bu kapsamlı ziyareti aynı zamanda Türk Cumhuriyetlerini gezen ilk Türk Başbakanı olarak tarihe geçmiştir.²¹²

Gezinin ilk durağı Özbekistan olmuştur. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov Demirel'i havaalanında karşılamıştır. Kerimov ziyaret sonunda şöyle bir konuşma yapmıştır. *“Bizi ilk tanıyan Türkiye’dir. Biz Türk modelini seçtik. Türkiye Başbakanı Demirel’in bizi desteklemek üzere Taşkent’e gelmiş olmasından çok mutluyuz”* dedi.²¹³

Süleyman Demirel ziyareti kapsamında hizmete hazır olan Taşkent’teki Türk Büyükelçiliğini törenle açmıştır. Özbekistan ziyareti sonucunda sekiz antlaşma imzalanmıştır.²¹⁴

Özbekistan’dan Kırgızistan’a geçen Demirel Bişkek’te dolaylı olarak ‘Ağabeylik’ konusuna değinerek *“Kimse buraları Türkiye’nin eyaleti gibi görmesin. Bağımsızlık onurlu bir iştir. Biz pantürkist değiliz.”* diye bir konuşma yaparak yöneticilerin endişelerini gidermek istemiştir. Bişkek’te yapılan görüşmeler neticesinde İstanbul’da liderler arasında bir Türk zirvesinin yapılması kararlaştırıldı.²¹⁵

Kırgızistan’dan Kazakistan’a geçen Demirel burada Nazarbayev tarafından sıcak bir şekilde karşılandı. Yapılan görüşmeler neticesinde

²¹¹ Aydın, **a.g.e.** s 111.

²¹² Kara, **a.g.e.** s.190.

²¹³ Fikrat Bila, “Orta Asya Ayakta Durabilmeli”, **Milliyet**, 28.04.1992. (Erişim: 12.05.2021)

²¹⁴ Kara, **a.g.e.** s.191.

²¹⁵ **a.g.e.** ,s.192.

Kazakistan ile Türkiye arasında 17 farklı antlaşma imzalanmıştır. Ziraat Bankası'nın ortaklığıyla Türk – Kazak bankası kurulmuştur.²¹⁶

Yapılan antlaşmalara ek olarak Türkistan şehrindeki Ahmet Yesevi Üniversitesi Türkiye-Kazakistan ortak üniversite statüsüne kazandırıldı.²¹⁷ Demirel diğer Türk liderlere teklif ettiği Türk Zirvesini Nazarbayev'e de teklif etmiştir. Nazarbayev de zirveye katılacağını söylemiştir.

Demirel'in Türkistan Türk Cumhuriyetleri arasındaki son durağı Türkmenistan olmuştur. Burada iki lider Türkmen doğalgazı üzerine antlaşma imzalamış ve Demirel Azerbaycan'a geçmiştir.

Demirel gezinin son durağı olan Azerbaycan'ı 3 Nisan 1992'de ziyaret etmiştir. Demirel Azerbaycan'a geldiğinde devlet başkanlığında kimse yoktu çünkü Azerbaycan Başkanı Muttalibov ziyaretten bir ay önce görevinden istifa etmişti. Demirel Azerbaycan Halk Cephesi merkezine giderek Ebulfeyz Elçibey ile görüşmüş ardından da Haydar Aliyev ile görüşmüştür.²¹⁸

Gezi sonunda Türkiye bölgede olan prestijini biraz daha arttırmıştır. Özellikle yapılan antlaşmalar verilen sözler ile siyasi ortamda bir sıcaklık oluşmuştur. Gezinin sonuçlarından belki de en önemlisi tüm Türk dünyasının liderlerinin toplanarak bir zirve yapılması kararı almış olmalarıdır.

Demirel gezi süresinde Türkiye'den kredi isteyen her ülkeye belli miktarlarda söz vermiştir.1995 yılının sonunda Türkiye'nin bölge ülkelerine Eximbank açtığı kredi miktarı 1.1 milyar dolar olmuştur.²¹⁹

²¹⁶ Kara, a.g.e. ,s.193.

²¹⁷ Tellal, a.g.e. s.22.

²¹⁸ Kara, a.g.e. s.193.

²¹⁹ Umut Arık, "TİKA", *Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırma Dergisi*, C.2, S.2, 1995 s.180.

3.7. Özal'ın Son Gezisi

Demirel'in büyük gezisinden sonra Özal'da 4-15 Nisan 1993 tarihleri arasında Türk Cumhuriyetlerine geniş kapsamlı bir gezi düzenlemiştir.²²⁰

Geziye Özal yanında Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, üst düzey ordu görevlileri başta olmak üzere, bakanlık yetkilileri birçok işadamı ve gazeteciler katılmıştır.²²¹

Özal'ın Türk cumhuriyetleri gezisinin ilk yeri Özbekistan olmuştur. Ziyaretin ilk gününde heyetler arasında yapılan görüşmeler son dönemde yaşanan Afganistan – Tacikistan durumu ele alınmıştır. Özal, Özbek meclisini ziyaret etmiş buradan bir konuşma yapmıştır. Kerimov yaptığı konuşmada Türk yatırımları Özbekistan'da görmek büyük mutluluk duydukları ifade etmişlerdir.

Özal, gezinin ikinci gününde Buhara şehrine geçmiş ve burada Nakşibendi tarikatının mekânlarını, kabirlerini gezmiştir.

Türk heyetinin ikinci durağı Kırgızistan olmuştur. Özal'ı karşılayan Askar Akayev, Özal hakkında oldukça samimi sözler söylemişti. Bu sıcak karşılama akşam yemek davetiyle devam etmiş ve her iki ülke lideri de karşılıklı güzel temennilerde bulunulmuştur. Hatta o kadar ki Akayev, Özal'ı '*Bizim Hızır'ımız diye tanıtmıştır.*²²²

Ziyaretin ikinci gününde Özal, Kırgız meclisinde iki ülkenin tarihine ve ilişkilerine değinerek Orta Asya' da Kırgızistan'ın konum ve yer altı kaynakları olarak zengin olduğu ve bu yüzden önemli bir yere sahip olduğunu belirten bir konuşma yaptı.²²³

²²⁰ Özdemir, a.g.e., s.10.

²²¹ Kara, a.g.e. s.221.

²²² Özdemir, a.g.e., s.11.

²²³ Kara, a.g.e., s.227.

Özal Kırgızistan'dan sonraki ziyaret yeri Kazakistan olmuştur. Özal, Almatı'da Nazarbayev tarafından askeri törenle karşılanmıştır. Son ziyaretle beraber Özal, iki yıl içinde Kazakistan'ı iki defa ziyaret etmiş oldu.²²⁴

Özal, Nazarbayev ile birebir görüşerek, Azerbaycan-Ermenistan gerginliğini, Kazakistan'da olan nükleer tesisleri ve ekonomi işbirliklerini konuşmuşlardır. Özal Almatı'da Cuma namazı kılıp, namaz çıkışında Kazak halkının ne kadar büyük olduğunu ve zorlu bir süreçten geçtiklerini belirten bir konuşma yapmıştır. Ardından Özal ile Nazarbayev bir çınar fidanı ekmişlerdir.²²⁵

Daha sonra Özal ve Nazarbayev Türkistan şehrine geçip burada Ahmet Yesevi Türbesini ziyaret etmiş ve Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi tarafından kendisine takdim edilen onursal doktorluk törenine katılmıştır.²²⁶

Türk heyetinin Türkistan'daki son durağı, doğalgaz zengini ve BM tarafından "sürekli tarafsız" olarak tanınan Türkmenistan olmuştur. Türkmenbaşı Saparmurat Niyazov, Özal'ı resmi törenle karşılamıştır. Bu karşılamada diğer karşılamalar gibi oldukça sıcak ve samimi geçmiştir.²²⁷ İki lider arasında özel görüşmeler gerçekleştirildi. Ardından Özal ve iş adamları Aşkabat'ta birkaç fabrika temeli atmışlardır.

Türkistan seyahati biten Özal ve heyeti ardından Kafkaslarda en önemli ülkesi olan Azerbaycan'ı ziyaret etmişlerdir. Özal'ı havaalanında Ebulfeyz Elçibey karşılamıştır. 26 Şubat 1992'de Hocalı'da Ermenilerin yaptığı Türk katliamı²²⁸ nedeniyle, Azerbaycan ziyareti, son derece önemliydi. Özal, Azerbaycan'a gelmeden önce çeşitli röportajlarda Ermenistan'ı sert dille kınayan ifadelerde bulunmuştu.

²²⁴Kara, **a.g.e.** ,s.231.

²²⁵ Özdemir, **a.g.e.** s.11.

²²⁶ **a.g.e.** ,s.11.

²²⁷ **a.g.e.** s.12.

²²⁸ Elşad Eyvazlı, "Hocalı Katliamı'na Giden Süreç Ve Türk Basınında Hocalı Katliamı", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, C.8, S.2, 2019 s.159.

Özal havaalanında Elçibey ile görüşten sonra şu ifadeleri kullanmıştır: *“Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı devam eden silahlı tecavüzlerine son vermesini, işgali altındaki Azerbaycan’ın öz topraklarından çekilmesini bekliyorum. Ermenistan’ın bugünkü politikası ve kuvvet yoluyla toprak iktisabı kabul edilemez. Ermenistan idarecilerinin barışçı bir tutum izlemelerinin bölgede istikrara ve iktisadi işbirliğine olduğu kadar, şüphesiz kendi halkıyla birlikte bölge halklarının istikrarına olumlu akislerinin olacağını anlamalarının artık zamanı gelmiştir. Barış, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü prensiplerinin Kafkasya bölgesindeki ülkelere yerleşmesi ve bölgenin bir barış ve işbirliği havzası olması en samimi dileğimizdir. Azerbaycan ve Türkiye’nin bu yönde ilerleyeceğinden kimsenin şüphesi olmasın.”*²²⁹

Bakü’deki ziyaretleri sırasında Özal, burada bulunan Türk Şehitliğini ziyaret edip dua etmiştir. Ardından Meclis binasına geçen Özal, burada yaptığı konuşmalarda Azerbaycan Türkü milletvekilleri tarafından dakikalarca ayakta alkışlanmıştır.²³⁰

Özal böylelikle 11 günlük çok yoğun tempolu geçen Türk Cumhuriyetleri gezisini Esenboğa Havalimanında sonlandırmıştır. Özal burada hazır bekleyen gazetecilere gezi ile ilgili şunları dile getirmiştir.

*“Ziyaretimiz çok güç şartlar altında, bir geçiş dönemi içinde ve oldukça istikrarsız bir bölgede bulunan Türk Cumhuriyetlerine Türkiye’nin maddi ve manevi desteğini bir kere daha teyit etmek bakımından büyük önem arz etmiştir. Orta Asya ülkelerine ve Azerbaycan’a yaptığım ziyaretin fevkalade faydalı geçtiğini söyleyebilirim.”*²³¹

Özal yoğun temponun etkisiyle zaman zaman çok yorulmuştur. Yanındakiler her ne kadar geziyi biraz daha esnetme önerisinde bulunsa da, Özal tavsiyeleri dinlenmedi bile. Örnek verecek olursa kendisini dinlenmesini

²²⁹ Özdemir, a.g.e. s.12.

²³⁰ a.g.e. ,s.13.

²³¹ a.g.e. ,s13.

söyleyen Zeynel Abidin Erdem'e "*Ben ne yaptığımı biliyorum. Bunları sürdürmek zorundayım ve sürdüreceğim de. Bu neye mal olursa olsun, olması gereken şeyleri yapıyorum. Türk milletinin bu morale, bu ölçülere ve bu değerlere ihtiyacı var. Bunlar Türk'tür. Bunları biz arkamızdan bir yere götürmek zorundayız. Biz bunlarla bir köprü kurup geçmişteki kaybettiğimiz 70 senenin acısını kapatmak zorundayız*" demiştir.²³² Yorucu program ayrıca Azerbaycan'da yaşanan Hocalı katliamı Özal'ı derinden üzmüştür.

Özal, Türk Dünyasına yaptığı gezi sonrası, 17 Nisan 1993'te Hacitepe Üniversitesi Hastanesinde vefat etmiştir. Yapılan resmi açıklamada Özal'ın kalp krizinden öldüğü belirtilmiştir.

8.Cumhurbaşkanı Özal'ın ölümünün duyurulması ardından Türkiye'den ve Türk dünyasından birçok kişi taziyeleri iletmiştir. 21 Nisan 1993'te Ankara'da düzenlenen cenaze törenine birçok devlet lideri, Türk Cumhuriyeti devlet liderleri, bakanlar, iş adamları, yazarlar, fikir adamları, kanaat önderleri gibi birçok alandan insan katılmıştır.²³³ Ankara'daki namazdan sonra naaşı İstanbul'a getirilerek Adnan Menderes'in kabrinin de bulunduğu alana gömülmüştür.

Özal vefat edince cumhurbaşkanlığına en yakın rakibi ve eski çalışma arkadaşı Süleyman Demirel seçilmiştir. Demirel, Özal kadar Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin başlaması ve gelişmesinde etkili olmuştur. Özellikle, bağımsızlık sonrası bölgeye yaptığı geziler ve bu gezilerde imzalanan antlaşmalarla ilişkilerin olumlu gelişmesinde büyük etkisi vardır.

²³² Mehmet Ali Birand –Soner Yalçın, **The Özal Bir Davanın Öyküsü**, 1.Baskı, İstanbul, 2001, s553.

²³³ Kara, **a.g.e.** s.241.

3.8. Özal'ın Vefat Etmeden Önceki Söyledikleri

Hikmet Özdemir yayınladığı yazısında Özal'ın son gezisinden hemen sonra Türk Dünyası gezisine katılan heyettekilerle beraber bir değerlendirme toplantısı yapmış ve çok önemli noktalara değinmiştir. Hikmet Özdemir kaleme aldığı makalesinde bunlara şöyle değinmiştir;

“1-İhtiyaçtan çok sıkıntıları var, para yardımı yapın.”

“2-Proje bazında destek sağlayın. Müteahhitlerimizi ve iş adamlarımızı bu projelere sahip kılarak, destekleyin.”

“3-Televizyon yayınlarımızı bu devletlere ulaştırın.”

“4-Telekomünikasyon gelişimini sağlayın, Türkiye'ye bağlayın. Avrupa'ya ve dünyaya açılışlarını Türkiye üzerinden sağlayın.”

“5-Her alanda, sivil, asker öğrenci kontenjanı verin.”

“6-Alfabeyi kabul ettirmeyi hedef alın. Bu fikri benimsetin. Yeni alfabeğe geçişi sağlayacak çareler bulun, destek sağlayın, matbaa ve daktilo ihtiyaçlarına yardımcı olun.”

“7-İyi yetişmiş din adamları göndermeye hazır olun.”

“8-İş adamlarımızın gidişini ve iş kurma, yatırım yapma teşebbüslerini teşvik edin.”

“9-Yapamayacaklarınızı sakın vaat etmeyin.”

“10-‘Hami devlet’ politikasını sakın benimsemeyin, ‘kardeş devlet’ politikasını geliştirin.”

“11-Türk-Rus ilişkilerini zedelememeye dikkat edin.”

“12-Bizim onlardan beklediklerimizi iyi tespit edin. Bunları mümkün olduğu kadar istek olarak değil, destek olarak, yardımcı olma arzusuyla sunun

ve işbirliği sağlayın. Düşünce ve fikrin sizden, isteğin onlardan gelmesine özen gösterin.”

“13-Uçak seferleri düzenleyin; gidiş geliş kolaylıkları sağlayın.”

“14-Çok dikkatli ve koordineli bir politika izlenmesi gerektiğini unutmayın.”

“15-Ayrılma ve çözülmenin zannedildiği gibi kısa sürede ve kolay olacağını da beklemeyin.”

“16-Alınabilecek her şeyi onlardan almaya öncelik verin.”

“17-Türkiye’den alabilecekleri her şeyin satın alınabilmesini kolaylaştırın.”

“18-Çalışmalarınızı uzun vadeli hedeflere göre yönlendirin.”

“19-Ekonomik ilişkilerin ve bu konudaki gelişmelerin anahtar rolü oynayacağına daima dikkat edin.”

“20-İlişkilerin esasını tespit edin ve bunlara hepiniz uyun.”

“21-Bütün bunları koordine edecek, takip edecek ve gereken düzeltme ve düzenlemeleri teklif edebilecek bir çalışma kuruluşu (grubu) kurun.”²³⁴

Özal vefat etmeden önce bölge ile ilgili gördüğü eksiklikleri bir bir yazdırmış. Ardından bunları bir eylem planı haline getirmiştir. Aslında bunların hemen seyahat dönüşü dile getirilmesi gerçekten çok önemliydi. Özal bundan sonra hemen bir takip mekanizması kursaydı durum daha farklı olabilirdi. Ne yazık ki bu plan gerçekleşmeden Özal vefat etmiştir. Özal iki defa Türk Cumhuriyetleri ile ilgili öngörü de bulunmuş fakat bunları hayata geçiremeden vefat etmiştir.

²³⁴ Özdemir, a.g.e. s.12.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Türk Cumhuriyetleri ile Yapılan Antlaşmalar, Zirveler ve Yardımlar

4.1. Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi

Demirel'in 1992 tarihindeki Türk Cumhuriyetleri'ne düzenlediği seyahat sırasında karar verilen Türk Cumhuriyetleri arasında ikili ve çok taraflı iş birliği ve dayanışmanın geliştirilmesi konularında devlet ve hükümet başkanları düzeyinde temsil edilecek olan zirvenin ilk ismi "Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi" olmuştur. Daha sonra zirve ismi "Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları" olarak değişmiştir. Büyük zirve ilk defa 30-31 Ekim 1992'de Ankara'da gerçekleştirilmiştir.²³⁵

Ankara zirvesi için tüm Türk Cumhuriyetleri liderleri Ankara'ya davet edilmiştir.²³⁶ Cumhurbaşkanı 29 Ekim günü Ankara'ya gelerek Türkiye'nin Cumhuriyet Bayramı törenlerine katılmışlardır.

30 Ekim günü zirvenin açılış konuşmasını Özal yaparak 21. yüzyılın Türklerin çağı olduğunu belirtmiştir. Özal bu zirve de bir Türk Ortak Pazarı ile Türk Kalkınma ve Yatırım Bankasının kurulması yönünde fikre belirttiyse de Elçibey dışında hiçbir lider bu fikre sıcak bakmamıştır.²³⁷ Ayrıca zirve ismine zıt şekilde Türkiye ve Azerbaycan liderleri hariç herkes konuşmasını Rusça olarak gerçekleştirmişti.²³⁸

Zirve görüşmelerinin ardından ilk metinde ortaya çıkan diplomatik sorunlardan dolayı yerine ikinci bir metin olan Ankara Bildirisi'ni yayınlamışlardır. Bu bildiri daha çok güvenlik, petrol vs. gibi yüzeysel konulara değinilmiştir.²³⁹ Bu zirvenin aceleye gelmesi ve Türkiye'nin Ağabey gibi

²³⁵ Pelin Musabay Baki, "Avrasya'da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi", **Bilge Strateji**, C. 6, S.11, 2014, s.142.

²³⁶ **a.g.e.**, s.142.

²³⁷ Aydın **a.g.e.** s 112.

²³⁸ Tellal, **a.g.e.** s.23.

²³⁹ Aidarbek Amirbek, Almasbek Anuarbekuly, Kanat Makhanov, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi Ve Kurumsallaşması", **Ankasam | Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, C.1,S.3, 2017, s.167.

davranarak önceden liderlerle konuşulmayan başlıkların gündeme getirilmesi, hala anlaşmazlık olan konuların oldu bittiye getirilip kapatılmaya çalışılması ve diğer olumsuz durumlar Türk Cumhuriyetleri liderleri için olumsuz bir hava estirdi. Zirve istenilen gibi olumlu geçmedi aksine Türkiye'nin imajını diğer liderlerin gözünden düşüren bir zirve oldu.

Zirve bildirgesinde Rusya'nın Karabağ işgalini kabul etmediklerini dile getirmek isteyen Türkiye ve Azerbaycan'a diğer Türk devlet liderleri destek vermedi. Aksine zirveden sonra Mayıs 1993 de bölge Ülkeleri Rusya ve Ermenistan ile güvenlik antlaşması imzalamışlardır.²⁴⁰ Ankara bildirinden sadece 4 gün sonra Türk liderler Rusya'nın Tacikistan'a askeri müdahalede bulunmasını talep etmişlerdir.²⁴¹ Zannedildiği gibi Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Rusya ile tüm ilişkiler kopmamıştır. Ankara zirvesinden sonra Türkiye'yi kendilerine yakın olarak gören liderler halen Rusya'dan destek almak ihtiyaçları hissetmiştir.

Zirve sonuç kararlarında, bir sonraki zirvenin Bakü'de yapılması kararlaştırılmıştı. Fakat 1993 senesi Özal'ın vefatı ve Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılması sebebiyle zirve iptal edilmiştir. 1994'te İstanbul'da yapılan İkinci Zirveden sonra 1994-2006 yılları arasında 6 önemli zirve gerçekleşmiştir.

4.2. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı

21-23 Mart 1993 tarihleri arasında, Türk siyasetçisi Alparslan Türkeş'in fikri ile tarihte ilk kez Antalya'da Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı(TÜDEV) düzenlenmiştir.²⁴² Bu kurultayın amacı yalnızca Türk devletleri arasında değil, Türk Cumhuriyetleri ve hakları arasında da dostluğu güçlendirmek ve iş birliği ilişkilerini geliştirmektir.

²⁴⁰ Aydın a.g.e. s.112.

²⁴¹ a.g.e. s112.

²⁴² Milliyet, 22.3.1993. (Erişim 23.11.2021)

Düzenlenen kurultaya tüm Türk Cumhuriyetleri devlet liderleri, devlet adamları, bilim insanları, yazarlar ve düşünürler davet edilmiştir.²⁴³ Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, Nevruz gününe denk getirilmişti. Kurultay Devir Dövme geleneğini ile başlamıştır.²⁴⁴

Kurultayın ikinci gününde alınan kararlar beraber beş tane Uzman komisyonu kurulmuştur. Komisyonlar; “Dil-Alfabe Komisyonu”, “Kültür Komisyonu”, “Eğitim-Bilim Komisyonu”, “Ekonomi-Teknoloji Komisyonu”, “Siyaset-Hukuk Komisyonu” şeklindedir.²⁴⁵

Komisyonların yaptığı toplantı sonucunda alanla ilgili her sorun görüşülmeye çalışılmıştır. Üye ülkelere bazı tavsiye kararlar verilmiştir. Fakat bu kararlara hiçbir zaman tam uyulmamıştır.

4.3. Kültür

Türk Cumhuriyetleri ile iyi siyasi ilişkiler kurulduktan sonra sıra kültürel iş birliğine gelmişti. Siyasi iş birliğinin devamında kültürel iş birliği kaçınılmazdır. Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye aralıksız 74 yıl birbirinden bağımsız ve habersiz bir dönem geçirmişlerdir. Bu dönem zarfında Türk Cumhuriyetleri, Sovyetlerin propagandasında etkilenmiş ve bu ülkelere Rus kültürü yerleşmişti. Dil, alfabe, müzik, dini yaşam ve diğer alanlarda ciddi bir ayrımlar söz konuydu.

İşte Türk Dünyası bu ayrımları gidermek için kültürel iş birliğini arttırmak amacı ile ilk önce dil ve alfabe birliği noktasında harekete geçmişlerdir. İlk toplantı 18-20 Kasım 1991 tarihinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü tarafından “Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu” organize edilmiştir.²⁴⁶ Toplantıya Kazakistan, Kırgızistan,

²⁴³ Kara, **a.g.e.** s.205.

²⁴⁴ Eşe Çağlar, ‘‘Antalya’da Toplanan Türk Kurultaylarının Tarihi Değerlendirmesi’’, **Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C.5, S.6, 2018, s.252.

²⁴⁵ **a.g.e.** ,s253.

²⁴⁶ Nadir Devlet , ‘‘Türkiye’nin Avrasya’ya Yönelik Kültür Politikaları’’, **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi II)** ,Der. Mustafa Aydın,1.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.s.185.

Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye’den toplam da 28 dil bilimci katılmıştır. Üç gün süren toplantı sonucunda Türk alfabesine 5 ek harf eklenerek 34 harfli bir Latin alfabesinin tüm Türkler için uygun olacağına dair tavsiye kararı almıştır.²⁴⁷ Tabi bu tavsiye kararı diğer anlaşmalar ve girişimler gibi sadece kâğıt üzerinde kalmış hayata geçirilmemiştir.

Yapılan sempozyumdan sonra sırasıyla 4-8 Mayıs 1992 tarihinde Kültür Bakanlığı himayesinde tekrar bir sempozyum düzenlemiştir. Dilbilimcilerin bu çalışması neticesinde Türkçe Konuşan Ülkeler Kültür Bakanlarının toplantısı Haziran 1992 de İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. 19-20 Haziran 1992 tarihinde İstanbul’da gerçekleşen toplantıya Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Kültür Bakanları katıldı. Bu toplantıda ilk defa resmi olarak ortak dil ve alfabe meselesi gündeme geldi. Türk Cumhuriyetlerinde konuşulan Türk lehçelerindeki 300-500 kadar ortak kelimeyi tespit etmektedir. Böylece bir “Esperanto” gibi yapay bir dil yaratma fikri bu toplantıda gündeme gelmiştir.²⁴⁸

Özal vefat ettikten sonra 22-26 Eylül 1993’te yine Kültür Bakanlığı himayesinde ‘‘II. Sürekli Türk Dili Konferansı’’ düzenlenmiştir. Tüm bu toplantılar, görüşmeler, sempozyumlar sonucunda gelişmeler yaşanmıştır. 25 Aralık 1991 senesinde Azerbaycan, Ekim 1993’te Özbekistan Latin alfabesine geçmiştir.²⁴⁹

Başbakan Demirel’in 1992 tarihinde bölgeye yaptığı kritik ziyaretle beraber bazı altyapı antlaşmaları da yapılmıştır. Bunlar ulaştırma ve haberleşme bağlantılarının sağlanması ve televizyon yayınının rahatlıkla yapılabilmesi için PTT tarafından bölge ülkelere telefon, iletişim ağı ile uydu

²⁴⁷ Devlet, **a.g.e.** s.185.

²⁴⁸ Namık Koçak, “Türlere Çevirmen”, **Milliyet**, 20.06.1992. (Erişim: 13.12.2021)

²⁴⁹ Devlet, **a.g.e.** s, 186-187.

istasyonları tesisler açmış ve bu sayede, Türk Cumhuriyetlerinin dünyaya ve Türkiye'ye bağlanması tesis edilmiştir.²⁵⁰

Yapılan alt yapı çalışmalarından sonra TRT, bölge ülkelerine yönelik TV yayınına başlamıştır. Yayın ilk olarak 27 Nisan 1992 tarihinde Azerbaycan'a ardından diğer cumhuriyetlerde hizmete girmiştir.²⁵¹ Fakat Türkiye bir yılda teknik olumsuzluklardan dolayı sadece on sekiz saat yayın yapabildiği. İlerleyen yıllarda TÜRKSAT uydusunun hizmete girmesiyle bu problem çözülmüştür.²⁵² TRT'nin bölge ülkelerine özel hazırladığı programlar sayesinde Türk Cumhuriyetleri ile kültürel birlikteliğin eskisinden daha kuvvetli hale geleceği inancı oluşmuştur. Fakat Azerbaycan dışında Anadolu Türkçesini anlayan başka ülke yoktu. Yapılan yayınlar ne kadar etkili oldu bilinmez. Bölge halkının kendi dillerinden sonra konuştukları ortak dil Rusçaydı.²⁵³

4.4. Büyük Öğrenci Projesi

Bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetlerinde yetişmiş insan gücünü karşılamak, kapalı Sovyet sisteminden çıkıp Dünyaya uyum sağlamak ve ülkeler arasında kültür birliği sağlamak, dostluk ve kardeşli köprüsü kurmak amacıyla Süleyman Demirel'in 1992 tarihinde yapmış olduğu ziyaretlerde bölge ülkeleri ile "Büyük Öğrenci Projesi" başlatılmıştır.²⁵⁴

"Büyük Öğrenci Projesi" 1992 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır. Projenin hedefi Türk Cumhuriyetlerinden 10.000 öğrenciyi Türkiye' de burslu olarak okutmaktır. 1993 senesinde yaklaşık olarak Türkiye'de 8000 Türk Cumhuriyetlerinden öğrenci vardı. Bu proje de öğrenciler staj, lisan, lisansüstü,

²⁵⁰ Tellal, 'a.g.e. s.22.

²⁵¹ Arık, a.g.e. s.171.

²⁵² a.g.e. ,s.171.

²⁵³ Tellal, 'a.g.e., s.23.

²⁵⁴ Gözde Ergin, Fahri Türk, "Türkiye'de Öğrenim Gören Orta Asyalı Öğrenciler", **Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C.2, S.1, 2010, s.36.

öğretim elemanı, öğretim üyesi ve Latin alfabesine geçişi kolaylaştırmak hedeflenmiştir.²⁵⁵

Büyük Öğrenci Projesi kapsamında gelen öğrencilerin dil problemlerini çözmek için ÖSYM tarafından ilk olarak Ankara Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi (TÖMER) açılmıştır.²⁵⁶ Ardından Gazi Üniversitesi, Ege Üniversitesi ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi TÖMER merkezleri açılmıştır. Proje ile gelen öğrencilerden Türkçesi yetersiz olanlar bu eğitim merkezlerinde 1 yıl kadar Türkçe eğitim almışlardır.

Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve ek olarak Tacikistan'da da TÖMER merkezleri kurulmuştur.²⁵⁷

Proje her ne kadar çok güzel gözükse uygulanmasıyla beraber bazı sorunlar da ortaya çıkmıştır. Bunlar kısaca şöyledir;

1-Büyük Öğrenci Projesi aynı anda birkaç kurum tarafından yönetilmeye çalışılmış ve organizasyon problemleri ortaya çıkmıştır.

2-TÖMER'ler açılmasına rağmen bu kurumlara yeteri kadar mali ve insan desteği sağlanmamıştır. Bunun sonucu olarak da gelen öğrenciler iyi bir eğitim alamamışlardır. Bu da öğrencilerin eğitim hayatını etkilemiştir.

3- Gelen öğrencilere verilen burs miktarı yeterli olmamıştır. Bundan dolayı öğrenciler üniversiteler okumayı bırakıp çalışmaya başlamışlardır. Okulu bırakan öğrencilerin bursu da kesilince öğrenciler ülkesine dönmeye karar vermişlerdir.

4-1992-1993 senesinde yaklaşık olarak 8000 burslu öğrenci gelmiştir. Bu öğrenciler bakımsız ve kalabalık yurtlara konulmuştur. Yerleştirilen yurtlarda öğrenciler kalabalık odalarda kalmış, dil ve kültürel problem

²⁵⁵ Yüksel Kavak, Gülsün Atanur Başkan , ‘‘Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri, Türk Ve Akarba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika Ve Uygulamaları’’, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**’’ C.20, S.20. 2001, s.96.

²⁵⁶ a.g.e. ,s.98.

²⁵⁷ a.g.e. ,s.98.

yaşamışlardır. Ayrıca herhangi bir sportif veya kültürel faaliyet yapılmadığından öğrencilerin kültürel olarak adapte olması eksik kalmışlardır.²⁵⁸

Özbekistan ile 1993 tarihinde yaşanan siyasi krizler sonucu Kerimov, Türkiye’de eğitim alan tüm Özbek Türk öğrencilerini Özbekistan’a geri çağırmıştır. 1996 senesine geldiğinde Türkiye’de Özbek Türk’ü öğrenci kalmamıştır.

1993 tarihinde Türkiye’ye gelen misafir öğrencilere yönelik bir anket çalışması yapılmıştır. Bu anket çalışması bize projenin ne kadar başarıya ulaştığını göstermek açısından da oldukça önemlidir.

Marmara Üniversitende öğrenim gören 552 öğrenci arasında 40 soruluk bir anket sonucuna göre, öğrencilerin 2/3’si verilen burstan memnun değil, 552 öğrenciden 410 kişiden fazlası yurtlardan memnun değil, Türkiye gelen öğrencilerin yarısı ülkelerinden ayrılmadan önce Türkiye hakkında yeterli bilgiye sahip değildi bile. Ankete katılan öğrencilerin sadece % 18’, Türkiye’de hayatına devam etmek istemiştir. Geri kalan tüm öğrenciler ülkelerine veya batı ülkelerine gitmek istemişlerdir. Bu sonuçlara göre proje hiç de başarılı olmamıştır.²⁵⁹

4.5. Kurulan Üniversiteler

Eğitim projelerinin devamı olarak Türkiye ve bazı Türk Cumhuriyetleri arasında ortak üniversiteler açılmıştır.

Türkiye ile Kazakistan ve Kırgızistan arasında yapılan antlaşma ile iki ortak üniversite açılmıştır. Bunlardan ilki Türkiye ile Kazakistan arasında yapılan ikili antlaşma ile Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak

²⁵⁸ Kavak, Başkan, **a.g.e.** s.103.

²⁵⁹ Devlet, **a.g.e.** s, 182.

Üniversitedir. 6 Haziran 1991 tarihinde Türkistan şehrinde kurulmuştur.²⁶⁰ Üniversitesi Kazakça, Türkçe ve Rusça dillerinde eğitim vermektedir.

Kurulan ikinci Üniversite Kırgızistan’la yapılan ikili antlaşma sonucu 30 Eylül 1995 başkent Bişkek’te kurulmuştur.²⁶¹ Üniversitenin ismi “Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi”dir.²⁶²

Bu üniversitelere Türkiye’den giden öğrenci sayısı maalesef hiçbir zaman yeterli olmamıştır. Örneğin Kazakistan yaşayan Kazak gençleri Yesevi üniversitene ilgi gösterirken, Türkiye’de de gençler oralardaki üniversitelere yeteri kadar ilgi göstermemişlerdir.

Yine Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Türk Cumhuriyetleri’nde ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde okullar almıştır. Ayrıca Türk Cumhuriyetlerinde mesleki alanda kendini geliştirmek isteyenler için sekiz kurs merkezi açmıştır. Böylelikle bir meslek dalında kendini geliştirmek isteyenler bu kurs merkezlerinden faydalanabilecekti.

Ek olarak Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV) tarafından 1991 tarihinde Azerbaycan’da Türk Dünyası İşletme Fakültesi kurulmuştur.²⁶³

4.6. TİKA

Bölge için önemli bir diğer kuruluş ise doğrudan Dışişleri Bakanlığı’na bağlı olarak kurulan TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı)’dır.

264

TİKA açıldıktan sonra ilk yurtdışı ofisini Türkmenistan/Aşkabat’ta açmıştır.²⁶⁵ TİKA’nın kurucu başkanı olan Umut Arık’ın dilinden 1992- 1995

²⁶⁰ a.g.e. ,s.96.

²⁶¹ Kavak, Başkan , a.g.e. s.95.

²⁶² Zakir Chotaev, “Kırgızistan Dış Politikasında Türkiye İle İlişkilerine Genel Bakış” **Reforma**, 2021, C.3 ,S.91, s.53.

²⁶³ Ergin, Türk, a.g.e. s.39.

²⁶⁴ Devlet, a.g.e. s, 189

²⁶⁵ Özcan, a.g.e. ,s.210.

yılları arasında bölgede TİKA'nın yaptığı yatırım, yardım ve projelerden kısaca bahsetmek istiyorum.

- *Büyük Öğrenci Projesi: Daha önce detaylarından bahsetmiştik*
- *'Oecd-İstanbul Özel Sektör Geliştirme Merkezi; Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan ülkelerinden üst düzey 275 bürokrat katılmıştır. Özelleştirme teknikleri, uluslararası muhasebe prensipleri, yatırım teşvik ilkeleri gibi konularda eğitim almışlardır.*
- *OECD Ankara Vergi Eğitim Merkezi; 1993 tarihinde kurulmuş olup bir sene içerisinde birer haftalık 20 kursluk bir eğitimidir.5 yıl sürecek projeye tüm Türk Cumhuriyetleri katılmıştır.*
- *Uygulamalı Masabaşı Bankacılık Eğitimi; muhasebe, denetim, mevduat kredileri gibi alanlarda Bişkek ve Aşkabat'ta eğitimler verilmiştir.*
- *Birleşmiş Milletler Gönüllüler Programı; Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Türk Birleşmiş Milletler Gönüllü Uzmanları Gönderme Projesi kapsamında TİKA bünyesinde kamu kurumlarında Türk Cumhuriyetlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak uzmanların tespiti ve bölgeye gönderilmesini kapsayan bir projedir.*
- *Orta Asya Cumhuriyetlerinden Yönetici Ve Teknisyenler İçin Türkiye'de Kurulu Türkiye-Fransa Ortak Girişimlerinde Ülke İçi Eğitim Programı*
- *Orta Asya Cumhuriyetlerinden Yönetici Ve Teknisyenler İçin Türkiye'de Kurulu Türkiye-Fransa Ortak Girişimlerinde Ülke İçi Eğitim Programı; Yöneticilere ve teknisyenlere yönelik dış ticaret, bankacılık, sigortacılık, telekomikasyon, petrol, madencilik, gibi çeşitli alanlarda katılımcılar eğitilmiştir.*
- *Diğer bazı yatırım ve yardımlar*
- *TRT Avrasya yayını, Küçük İşletmeler Projesi, Ortak Yazı Dili Projesi, Sağlık Mastır Programı, Karayolları ağı Projesi, Tarım*

*ve Sulama Projeleri, gibi birçok proje ve yatırımı TİKA desteklemiştir.*²⁶⁶

TİKA üç yılda birçok projeye imza atmıştır. Bazıları başarı ile sonuçlanırken, bazıları başarısız sonuçlanmıştır. Resmi kurumlar dışında yarı-resmi ve bağımsız bazı araştırma merkezleri ve derneklerde kurulmuştur. Bunların isimlerini vermekte fayda vardır.

a)Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü – TKAE

b)Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı- TÜDEV

c) Türk Ocakları

d) Türk Dünyası Araştırma Vakfı- TDAV

4.7. Diyanet İşleri Başkanlığı

Diyanet İşleri Başkanlığı, Sovyetler yıkıldıktan sonra özellikle Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla Türk Cumhuriyetleri ile gelişen ilişkiler neticesinde farklı hizmetler bulunmuştur. Bunlar;

1992 tarihinde Azerbaycan’da, 1993 tarihinde Kırgızistan’da İlahiyat Fakültesi kurulmuş ve hizmet vermeye başlamıştır.²⁶⁷ Fakültelerin yanı sıra TDV Türkmenistan’da 1994 tarihinde Aşkabat İlahiyat Lisesi, 1999 tarihinde da yine aynı ülkede bir İlahiyat Fakültesi açılmıştır.²⁶⁸ 74 yıl Ateistlik inancı baskısıyla dinlerinden uzaklaştıran bölge halkı TV’nin destekleriyle İslam dini hakkında bilgi edinmeye başlamıştır. Fakat açılan bu kurumlar 10 sene geçmeden ilgisizlik ve bakımsızlıktan kapatılmıştır. Türkiye’nin bu konuda ki eksikliklerini İran Şiilik üstünden, Arabistan Vahhabilik üstünden tamamlayarak bölgede ki dini nüfuzlarını güçlendirmişlerdir.

²⁶⁶ Arık, **a.g.e.** ss.168-178.

²⁶⁷ Aydın, **a.g.e.** s 112.

²⁶⁸ Tellal, **a.g.e.** s.23.

4.8. Türksoy

TÜRKSÖY Özal döneminde kurulmamış olsa da hakkında bilgi vermekte fayda vardır.

Türk Dünyası'nın UNESCO'su olan TÜRKSÖY (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi), Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Kültür Bakanlarının 1992 yılının Haziran ayında İstanbul'da bir araya gelerek kültür ve dil birliğini korumak üzere bir protokol imzaladılar.²⁶⁹ Ardından da 12 Temmuz 1993 tarihinde, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanları tarafından Almatı'da imzalanan antlaşmayla kurulmuştur.²⁷⁰

TÜRKSÖY çatısı altında, Daimi Konsey Toplantıları, Geleneksel Etkinlikler, Nevruz Kutlamaları, Bilimler Çalışmalar, özel projeler ve kültürel iş birliğini arttırmak için Türk Dünyası kültür Başkenti gibi farklı başlıklar altında hizmet vermektedir.²⁷¹

²⁶⁹ Devlet, **a.g.e.**, s.187.

²⁷⁰ Sedef Zeyrekli Yaş, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasında Süleyman Demirel'in Rolü", **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, C.4,S.2, 2013, s.5.

²⁷¹ <https://www.turksoy.org/turksoy/about> (Erişim: 13.11.2021)

SONUÇ

Türkiye karşısına çıkan büyük tarihi fırsatı maalesef iyi değerlendirememiştir. Bunun izahını aşağıda maddeler halinde belirtmek istiyorum.

1- Türkiye ile bölge ülkeleri 1991-1993 yılları arasında ilişkilerini duygusal olarak ilerletmiş ve sürecin sonunda her iki taraf da zararlı çıkmıştır. Bu iki yılda bölge ülkeleri ile 140'dan fazla antlaşma imzalanmıştır. Yerine getirilemeyecek kredi sözlerinde bulunulmuştur.

2- Türk Modeli söylemi Türkiye tarafından çok abartılmış ve Türk Cumhuriyetlerine karşı Türkiye " Ağabey" rolüne geçmiştir. Ağabeylik yapmaya çalışan Türkiye, bölge ülkeleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Daha yeni Sovyet baskısından kurtulan Türk Cumhuriyetlerinin böyle bir tutumla karşılaşması ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

3- Turgut Özal, Sovyetler yıkılmadan yaklaşık 6 ay önce yaptığı konuşmada, Sovyetlerin ileride yıkılabileceğini ve buna hazırlıklı olunması gerektiğini ifade etmiştir. Fakat görülmüştür ki Özal ve Türkiye bu yıkıma hiç hazırlık değildi. Özal öngörülü davranmış fakat tedbir almamıştır.

4- ABD soğuk savaş döneminde Sovyetologlar diye Sovyet uzmanları yetiştirirken Türkiye, Sovyetleri araştırmayı bırakın resmi ilişkiler dışında Sovyet çatısı altından bulunan hiçbir halk ile iletişime geçmemiştir bile. Yetişmiş bölge uzmanının olmaması diplomatik olarak Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine nasıl davranacağını, hangi ülkeye nasıl yaklaşacağını deneme, yanılma yolu ile bulmuştur. Türkiye'de ki çoğu yönetici Türkistan bölgesi ile bilgileri Batı'dan temin etmiştir. Bu sürede zaten bölge ülkeleri ile ilişkiler gerilemeye başlamıştır. Fransa Taşkent'te Orta Asya Araştırma Merkezi kurarken Türkiye'nin böyle bir girişimi olmamıştır. Uzmanı olmayan devlet nasıl ayakları yere basan gerçekçi bir politika yürütebilir.?

5- Türkiye, 1993 tarihinde Azerbaycan'da Elçibey'e karşı gerçekleşen darbeden sonra Elçibey'i tekrar göreve getirmek için Başbakan

Tansu Çiller'in bilgisinde başarısız bir darbe girişiminde bulunmuştur. Azerbaycan lideri Haydar Aliyev her ne kadar bunu ikili ilişkilere yansıtmasın olsa da özellikle Özbekistan ve diğer Türk Cumhuriyetleri liderleri bu olaydan son derece olumsuz etkilenmiştir. Türk Cumhuriyetleri liderleri Azerbaycan'da yaşanan bu durumunun kendi ülkelerinde yaşanmasından korktukları için Türkiye ile olan ilişkilerini sınırlandırmıştır.

6- Azerbaycan ile olan tatsız olayın benzeri Özbekistan ile yaşanmıştır. Kerimov'un muhalifi Muhammed Salih'in Türkiye'ye iltica etmesi ve Türkiye'nin onu savunucu politikaları ile ilişkiler zarar görmüştür.

7- Türkiye bölge ülkelerine yönelik politika oluşturmaya çalışırken Rusya hızlı bir şekilde Sovyet kabuğunu değiştirmiş ve hemen Türk Cumhuriyetleri ile yakından ilgilenmeye başlayarak politikalarını güncellemiştir. Zaten bu esnada Türk Modeli söylemi eski ihtişamını kaybetmiştir. Özbekistan'ın BM ile demokrasi problem yaşaması, Azerbaycan'daki Türkiye'nin desteklediği başarısız darbe girişimi, Kazakistan'da bulunan Rus nüfusu vb. etkenler sonucundan Özbekistan, Azerbaycan ve Kazakistan yönlerini Türkiye'den RF çevirmişlerdir.

8- Türkiye bölge ülkelerine yönelik birçok ekonomik, kültürel veya siyasal yardımda bulunmuştur. 1993 yılına gelindiğinde bölgeye yönelik eğitim, kültür, altyapı ve ekonomik alanda birçok antlaşma imzalanmıştır. Fakat çok sayıdaki antlaşmaları veya yardımları organize edecek bir kurum yoktu. Daha doğrusu kurulan kurumlar tam manasıyla doğru bir işleyişe sahip değildi. Belli bir merkezden otoritesi olmadan her kurum kendi politikasını güdüyordu. Kısacası hangi kurumun ne yapacağı veya ne yapmayacağını belirten bir kural veya yönetim yoktu.

9- Sovyetlerin Türkistan'ı işgalinden sonra Türk halkları arasında yeni diller türetilmiştir. 1991'e gelindiğinde bölgede çok sayıda Türkçe lehçe, ağız farkı vardı. Bu türetilen diller bağımsızlıktan sonra ortandan kaldırılmaya uğraşılsa da yapılan toplantılar, zirveler ve alınan kararlar hayata geçirilemedi. Dil alanında birlik sağlanamaması ilişkilere yansımıştır. Düşünün ki Ekim 1992'de Ankara'da düzenlenen Türkçe konuşan Devlet Başkanları

Zirvesi'nde Türkiye ve Azerbaycan hariç diğer liderlerin hepsi konuşmasını Rusça yapmıştır.

10- 1992 tarihinde Süleyman Demirel'in Türk Cumhuriyetleri ziyareti sırasında ülkeler ile büyük umutla imzalan "Büyük Öğrenci Projesi" başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bölge ülkelerinden Türkiye'ye gelen lisans veya lisansüstü öğrencilere yapılan burs ödemelerin yetersiz olması, öğrencilere temin edilen yurtların bakımsızlığı, Türkçe öğretmek için açılan TÖMER'lerin maddi imkânsızlıklar yüzünden işleyememesi vb. birçok sorun bu büyük projeyi amacına ulaştıramamıştır.

11- İlk bağımsızlıklar kazanıldıktan sonra Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinde vizesiz geçişler vardı. Bu iyi bir şey gibi görünse de aslında iyi bir şey değildi. Çünkü Türkiye'den Türk Cumhuriyetlerine giden vatandaşların çoğu işsiz-güçsüz, maceraperest, sabıka kayıtlı ve niyeti farklı olan insanlardı. Bu konuda özellikle Azerbaycan Türkü olan halk rahatsızlık duymuştur. Hırsızlık, taciz gibi istenmeyen olaylar çokça yaşanmaya başlamıştır. Bu olaylardan sonra ülkelere girişlerde vize şartı getirilmiştir.

12- Türkiyeli iş adamları Süleyman Demirel ve Özal ile beraber bölge ülkeleri ziyaret etmiş burada çeşitli incelemelerde bulunduktan sonra Türk Cumhuriyetlerine yatırım sözleri vermişlerdir. Verilen birçok söz yerine getirilmemiştir. Yerine getirilen sözde sözlerde ise ülkelere gönderilen mallar ya çürük, kaçak veya defolu olmuştur. Bu da Türk Cumhuriyetleri halklarının Türk ürünlerine olan güvenini azaltmıştır. Özal, Kazakistan'ı gezerken dükkânlarda hiç Türkiye ürünü görmeyince çok şaşırmişti.

13- Süleyman Demirel ile Turgut Özal arasında yaşanan siyasi krizler en çok Türk Cumhuriyetlerini etkilemiştir. Bu siyasi kriz Türkiye Cumhuriyeti kurumların işleyişine bile sirayet etmiş bu da dolaylı olarak Türkiye'nin kardeş cumhuriyetleri politikalarını etkilemiştir. Özal'ın desteklediği bir politikayı Demirel desteklememiştir.

14- Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı vasıtasıyla Türk Cumhuriyetlerinde ilahiyat fakülteleri açmış olsa da bu eğitim yatırımları kısa zaman sonra maddi imkânsızlık ve bakımsızlıktan dolayı kapatılmıştır. Hâlbuki 74 yıl ateist olarak yaşamak zorunda bırakılan Türki Cumhuriyetler,

İslam dinini öğrenimi noktasında Türkiye’den yardım talep etmişlerdir. Fakat Türkiye bölgeye yapılan yatırımların koordine edilememesi, takibinin zor olması vs. gibi durumlardan doları tam yardım edememiştir. Türkiye’nin boş bıraktığı bu alanı İran kullanarak Tacikistan üstünden Türkistan cumhuriyetlerine Şii mezhebini yaymayı başarmıştır. Aynı şeyi farklı şekilde Suudi Arabistan Vahhabilik çatısı altında bölgeye maddi yardımlarda bulunarak yapmıştır.

Son söz olarak Türkiye Cumhuriyeti önüne çıkan tarihi fırsatı tam manasıyla değerlendirememiştir. Eğer Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile daha sağlam ve gerçekçi politikalar oluşturarak ilişkileri geliştirseydi gerçekten bölge için bir ‘‘Çoban Yıldızı’’ olacaktı. Türkiye’nin kaçırdığı fırsatı Çin Halk Cumhuriyeti, Güney Kore, ABD başta olmak üzere diğer ülkeler iyi değerlendirmişlerdir. Bu saydığımız ülkeler Türk Cumhuriyetlerine ihracat yaparak çok büyük ekonomik gelişmeler kaydetmiştir. Yine aynı şekilde Türkiye bu ülkelerin yer üstü ve yer altı kaynaklarından faydalanamamıştır.

Böyle büyük fırsatlar tarihte her zaman denk gelmez. Türkiye eğer bu süreci doğru değerlendirebilseydi hem gerçekten 5 tane dost ülke kazanacak, hem de kendi ülkesinde işsizliğe, ekonomik sıkıntılara ve uluslararası dışlanmışlıktan kurtulacaktı.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)**,15.Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.

ATAMAN, Muhittin, **Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm**, Ed. İhsan Sezal ve İhsan Dağı (ed.), Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2003.

AVŞAR, B.Zakir, SOLAK, Ferruh, **Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, Vadi Yayınları, Ankara 1998.

AYDIN, Mustafa , ‘‘Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler’’ ,**Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran,12.Baskı C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

AYDIN, Mustafa , ‘‘Türkiye’nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası’’, **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)**,Der. Mustafa Aydın,1.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara,2005.

BARLAS, Mehmet, Turgut **Özal’ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.

BİRAND, Mehmet Ali, YALÇIN, Soner, **The Özal Bir Davanın Öyküsü**, 1.Baskı, İstanbul, 2001.

DEVLET, Nadir, ‘‘Türkiye’nin Avrasya’ya Yönelik Kültür Politikaları’’, **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi II)** ,Der. Mustafa Aydın,1.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.

GÜNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Dışişleri Bakanlığı Matbaası, Ankara, 1968.

KANLIDERE, Ahmet, ‘‘Özbekistan Cumhuriyeti’’, **Bağımsızlıklarının 25. Tarihinde Türk Cumhuriyetleri**, Ed. Abdulvahap Kara, Fahri Solak, **TDBB Yayınları**, İstanbul, 2017.

KARA, Abdulvahap , ‘‘ Bağımsızlıklarının 25. Tarihinde Türk Cumhuriyetleri’’ , Ed. Abdulvahap Kara, Fahri Solak, **TDBB Yayınları**, İstanbul, 2017.

KARA, Abdulvahap, Turgut **Özal ve Türk Dünyası**, 1.Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2012.

KURU, Ahmet T, 'Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelişi: Dokuz Asır Sonra Politika Değişimi'', **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, Ed. Mim Kemal Öke, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1999.

ORAN, Baskın, ' ' Dönemin Bilançosu'', **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, 15.Baskı, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

ÖZCAN, Kemal, 'Türkmenistan Cumhuriyeti'', **Bağımsızlıklarının 25. Tarihinde Türk Cumhuriyetleri**, Ed. Abdulvahap Kara, Fahri Solak, **TDBB Yayınları**, İstanbul, 2017.

SARAY, Mehmet, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**,2.Baskı, Damla Neşriyat, İstanbul, 1990.

SARAY, Mehmet, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**. Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara.

SARAY, Mehmet, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, 2.Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

SARAY, Mehmet, **Türkiye Ve Yakın Komşuları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

TELLAL, Erel , 'Sovyetlerle İlişkiler'', **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, 15.Baskı, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

TELLAL, Erel, 'SSCB'yle İlişkiler'', **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, 15.Baskı, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

TELLAL, Erel, 'Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği'' , **Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi II)**, Der. Mustafa Aydın,1.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, 1.Baskı, Ankara, 2007.

MAKALELER

AKMAN, Halil , 'Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)'' , **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S.22. Yıl 2012, s.88. 65-98

AMİRBEK, Aidarbek, ANUARBEKULY, Almasbek, MAKHANOV, Kanat, 'Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi Ve Kurumsallaşması'', **Ankasam | Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, C.1,S.3, 2017, s.164-204.

ARIK, Umut , ‘‘TİKA’’, **Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırma Dergisi**, C.2, S.2, 1995.s.163-183.

ARMAOĞLU, Fahir, ‘‘Barış İçinde Bir Arada Yaşamın Sovyet Yorumu’’, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.27, S.3, s.283-314.

BAKİ, Pelin Musabay , ‘‘Avrasya’da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi’’, **Bilge Strateji**, C. 6, S.11, 2014, s.133-162.

BAL, İdris, ‘‘Uluslararası Politikada Türk Modelinin Yükselişi Ve Düşüşü’’, **Bilig**, S.14, 2000, s.1-15.

BAŞARIR, Mehtap, ‘‘San Francisco Konferansı Sürecinde Büyük Devletlerin Veto Yetkisi Üzerine Tartışmalar’’, **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2021, C.1 S.46, s.24-41.

CANAR, Burçin , ‘‘SSCB-Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu (1964-1979)’’, **Viraverita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar**, S.8,2018, s.223-246.

CANŞEN, Efkan , ‘‘Sovyetler Birliği’nden Rusya Federasyonu’na Doğru Değişimin Yan Etkileri’’, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.24, 2011, s.79-111.

CHOTAEV,Zakir, ‘‘Kırgızistan Dış Politikasında Türkiye İle İlişkilerine Genel Bakış’’ **Reforma** ,2021 C.3 S.91, s.51-61.

ÇAĞLAR, Eşe , ‘‘Antalya’da Toplanan Türk Kurultaylarının Tarihi Değerlendirmesi’’, **Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C.5, S.6, 2018, s.241-263.

ÇAPA, Mesut , ‘‘Sovyetler Birliği’nin Dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti’nin Bağımsızlık Sürecinde Türkiye Kazakistan Münasebetleri’’, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.9, S.17, 2019,s.1-23.

ÇETİNKAYA, Gürdal , ‘‘ Soğuk Savaş Döneminde Türkiye Ve Eisenhower Doktrini’’, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.3,S.2, s.1-14.

DABAN, Cihan , ‘‘Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası’’, **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C.17,S.33, 2017,s.77-96.

EREN, Kasım , ‘‘Bağımsız Devletler Topluluğu İçinde Türk Cumhuriyetleri’’, **Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi / C.1, S.1,2012 s.43-73.**

ERGİN, Gözde, TÜRK Fahri , ‘‘Türkiye’de Öğrenim Gören Orta Asyalı Öğrenciler’’, **Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C.2, S.1, 2010, s.35-41.

ERMAN, Kubilayhan, ‘‘Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı İşgali Ve Türkler’’ **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.44, 2019, s.305.

ERTEM, Barış , ‘‘12 Mart 1971 Askerî M¼dahalesi Sonrası Ara Rejim Ve T¼rkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)’’,**Uluslararası Toplumsal Araştırma Dergisi**, C.8, S.4, 2018, s.655-676.

EYVAZLI, Elşad , ‘‘Hocalı Katliamı’na Giden S¼reç Ve T¼rk Basınında Hocalı Katliamı’’, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, C.8, S.2, 2019 s.152-173.

GENÇALP, Ebru "T¼rk Basınında İkilili Ziyaretler Boyutunda T¼rk-Sovyet İlişkileri (1965-1980)." **Çağdaş T¼rkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.14,S.29, s.315-352.

GENÇALP, Ebru, ‘‘Sovyet Başbakanı Kosigin’in T¼rkiye Ziyaretinin Basında Değerlendirilmesi’’, **Hacettepe Üniversitesi T¼rkiyat Araştırmaları Dergisi**. C.S. 30, s.55-77.

GÖKÇEN, Salim, ‘‘Ankara-Moskova İlişkilerinin Gelişmesi ve 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması’’, **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 2007.s.117-140.

GÜNDOğDU, Abdullah, G¼LER, Cafer, Kazakistan’ın Bağımsızlığının Tanınma S¼reci Ve T¼rk Kamuoyundaki Yankıları, **Tad**, C. 36/ S.61, 2017, s.75-94.

HASANLI, Vurgun , ‘‘ T¼rkiye Kamuoyunda Azerbaycan’ın Bağımsızlığı (1991 Senesinde Yayınlanan Cumhuriyet, H¼rriyet Ve Terc¼man Gazeteleri Örneğinde)’’, **Akademik Tarih Ve D¼ř¼nce Dergisi**, C.4, S.12, 2017, s.54-72.

HAYDAROğLU, Ceyhun, TATLISU, Satı , ‘‘Turgut Özal D¼nemi Yeni Sağ Devlet Ve Ekonomik Liberalizm: Devlet Ve Piyasa İlişkisinin Politik Ekonomisi’’, **Bilecik şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1,S.1, 2016, s.27-41.

KARAKOÇ, Ercan, OLKUN, Mithat , ‘‘Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin D¼nemi T¼rkiye’nin Kıbrıs Politikası (1962-1965)’’, **Akademik Tarih Ve D¼ř¼nce Dergisi**, C.7,S.4,2020,s.2311-2330.

KASALAK, Kadir , "Havza’da Mustafa Kemal Paşa- Rus Albayı Semen Mihailoviç Budienni Gör¼řmesi", **Tarih Ve Gelecek Dergisi**, C.6, S.2,2020, s.709-720.

KAVAK, Yüksel, BASKAN, G¼ls¼n Atanur , ‘‘T¼rkiye’nin T¼rk Cumhuriyetleri, T¼rk Ve Akriba Topluluklarına Y¼nelik Eğitim Politika Ve Uygulamaları’’, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fak¼ltesi Dergisi**’ C.20, S.20. 2001, s.92-103.

KESKİN, Yusuf Ziya , ‘‘Demokrat Parti İktidarı Ve G¼n¼m¼ze Yansımaları’’, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼ Dergisi**, C.5, S.1,2012, s.107-130.

KÖSE,K¼rřad , ‘‘ Rus ve Osmanlı Kaynaklarına G¼re Osmanlı Devleti’nin 1569 Astarhan Seferi’’, **Genel T¼rk Tarihi Araştırmaları Dergisi**,2020 , C.2,S.3,s.63-76.

KURBAN, Vefa ,’’1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler’’, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.15, S.28, 2014. s. 253-282.

LİMON, İlker, ‘‘Süleyman Demirel’in 1967 Sovyetler Birliği Ziyaretinin Türk Basınına Yansımaları’’; **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, C.11,S.2,2020, 44-55

MÜEZZİNOĞLU, Ersin , ‘‘İsmet Paşa’nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti Üzerine’’, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2018,C.20, S.2, Eylül 2018, s.249-260.

OKTAY, Emel Osmançavuşoğlu, ‘‘Karadeniz Bölgesinde İş Birliği Ve Avrupa Birliği’nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütüne Yaklaşımı’’, **Hacitepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Birimler Fakültesi Dergisi**, C.21, S.1,2003,s.243-253.

ÖZBAY, Fatih , ‘‘Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010’’ , **Bilge Strateji**, C. 2,S. 4,2011, s.35-77.

ÖZDEMİR, Hikmet , ‘‘Turgut Özal Ve Avrasya’’, **Avrasya Dünyası**, S. 2, 2018 , s.4-15.

ÖZKAN, Selim Hilmi, ‘‘Karlofça Anlaşması Sonrası Osmanlı- Avusturya İlişkilerinde Macarların Durumu’’, **Avrasya Etüdüleri**,2012, C.41, S.1, s.183-195.

ÖZKAN, İsa , ‘‘Atatürk ve Türk Dünyası’’, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Mayıs 2000, S.335, s.77-87.

POLATOĞLU, Mehmed Gökhan, ‘‘Türkiye İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında 1965-1975 Döneminde Gerçekleştirilen İşbirliği Ve Yapılan Anlaşmalar’ ’**Türk Araştırmalar Enstitüsü Dergisi**, C.0, S.65, 2019, s.477-496.

SANCAK, İrfan , ‘‘Bağımsızlık Sürecinde Azerbaycan Ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri’’, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7, S. 13,2018, s.57-71.

SANCAKTAR, Caner , ‘‘Sovyetler Birliği’nin Yıkılışı ‘‘Politik Değişim, Kapitalizme Geçiş Ve Parçalanma’’, **Dünya Jeopolitiğinde Türkiye**, Ed. Hasret Çomak, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2011, s. 523-570.

ŞİMŞİR, Bilal N. , ‘‘Azerbaycan: Kızıldordu’nun Azerbaycan’ı İşgali Ve Türkiye’nin Tepkisi (Ocak 1990)’’, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, C.1,C:1,2012. s.57-93.

TOPSAKAL, İlyas , ‘‘Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri’’, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2016. C.3, S.2, s. 33-53

TUTAN, Melih Nadi, “Türk Modeli” Ve “Türk Dünyası” Söylemlerinin Jeopolitiği: 1990’lar Türkiye’sine Bir Bakış, **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, C.3, S.2, 2020, s.185-204.

TÜRK, Fahri , “Türkiye-Türkmenistan İlişkileri 1990-2010”, **Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C.2, S. 2, 2010, s.57-64.

TÜRKMEN, Ayşe , “Türkiye’nin NATO Üyeliği Ve Üyeliğin TBMM’de Kabulü”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.17,S.2, s.1024-1049.

UCA, Alaattin , “Atatürk Ve Komünizm”, “**Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**”, 2000,C.I, S.15, 2010, s.323-248.

UYAR, Hakkı , “Türkiye’de Askeri Darbeler Ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.20,S.15,2020, s.77-96.

UZMAN, Nasrullah , II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri Ve Türkiye’nin Tepkisi, **Akademik Bakış**, C.11, S. 22, 2018 s.117-142.

UZUN, Hakan, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**,2005,C.6, S.2, s.145-162.

ÜLKER, Halil , “ Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873)”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2009, C.8,S.4.s.3977-4006.

YAŞ, Sedef Zeyrekli , “Türkiye’nin Orta Asya Politikasında Süleyman Demirel’in Rolü”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, C.4,S.2, 2013, s.1-28.

YILMAZ, Muzaffer Ercan “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri”, **Akademik Fener**, C.8,S.13,2010. s.27-42.

YÜKSEL, Sinan , “ Rusya’nın Kırım İlhakı (1783)”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**,2019 C.3.S.2,s.217-226.

GAZETELER

Akşam, 13 Kasım 1969 (Erişim 19.02.2022)

Akşam, 23 Eylül 1967 (Erişim 19.04.2022)

Akşam, 24 Haziran 1978 (Erişim 18.03.2022)

Akşam, 31 Ekim 1964 (Erişim 18.03.2022)

Cenk Başlamış, “Türk – Rus Ortaklığı”, **Milliyet**, 07.02.1992. (Erişim: 11.11.2021)

Cumhuriyet, 13 Nisan 1960 (Erişim 26.03.2022)

Fikret Bila, “Orta Asya Ayakta Durabilmeli”, **Milliyet**, 28.04.1992. (Erişim: 12.05.2021)

M. Ali Birand, “Batı’nın Tuzağına Düşüyoruz...”,**Milliyet**, 04.01.1992. (Erişim: 13.11.2021)

M. Ali Birand, “Rusya Bize Ters Bakmaya Başlıyor”, **Milliyet**, 03.01.1992 (Erişim: 20.11.2021)

Milliyet, 11 Ağustos 1965 (Erişim 23.11.2021)

Milliyet, 19.01.1990. (Erişim: 23.12.2021)

Milliyet, 22.3.1993. (Erişim: 23.11.2021)

Milliyet, 28 Aralık 1966 (Erişim 23.11.2021)

Namık Koçak, “Türlere Çevirmen”, **Milliyet**, 20.06.1992. (Erişim: 13.12.2021)

Tercüman, 21 Ağustos 1991 (Erişim 12.04.2022)

Yalçın Doğan, “Gorbaçov’dan Özal’a Mesaj **Milliyet**. (Erişim: 31.12.2021)

İNTERNET KAYNAKLARI

Ercan Karakoç, "Evren, Ahmet Kenan", Tdv İslâm Ansiklopedisi, <https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/Evren-Ahmet-Kenan> (Erişim:13.01.2022).

https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=BAKANLAR%20KURULU&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=1819&v_gelecek_sayfa=1601&v_kullanici_id=16211631 (Erişim: 10.12.2021)

<http://www.secim-sonuclari.com/1987> (Erişim: 20.12.2021)

<https://tr.sputniknews.com/20200805/rus-buyukelcilikten-turgut-ozalin-1986da-sovyetler-birligine-yaptigi-ziyaretle-ilgili-paylasim-1042594778.html>(Erişim:05.01.2022.)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-bagimsizligin-yeninden-kazanilmasinin-30-yilini-kutluyor/2395358> (Erişim:28.12.2021)

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/1923-ten-gunumuze-cumhurbaskani-secimleri/134629> (Erişim: 15.01.2022)

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ozalin-olumunun-uzerinden-26-yil-gecti/1453554> (Erişim: 15.12.2021)

<https://www.abdulahapkara.com/turk-dunyasinda-is-birliginin-mimari-turgut-ozal/> (Erişim:05.01.2022)

<https://www.milliyet.com.tr/gundem/ruslar-darbeyi-direnisle-onledi-2297461> (Erişim:09.11.2021)

<https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/kenan-evren/> (Erişim:16.12.2021)

<https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/turgut-ozal/> (Erişim:03.11.2021)

<https://www.turksoy.org/turksoy/about> (Erişim: 13.11.2021)

ÖZ GEÇMİŞ

Selim DİLEK Trabzon'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamladı. Necmettin Erbakan Üniversitesi Tarih Bölümün 'den 2016 tarihinde mezun oldu. 2017 tarihinde Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne Yüksek Lisans Öğrencisi olarak başladı ve halen eğitimini sürdürmektedir. Konya Büyükşehir Belediyesi'nde Lise Medeniyet Akademileri Koordinatörü olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.